

THE WONDERFUL ALPHABET

**On the Occasion of the 1600th Anniversary of the
Invention of the Armenian Alphabet**

ՀՐԱՇԱՆԻ ԱՅԲՈՒԲԵՆԸ

Հայոց Գիրերու Գիւտի 1600-ամեակին Առիթով

Compiled by LEVON LACHIKIAN

Edited & Translated by VATCHE GHAZARIAN

The Wonderful Alphabet

**On the Occasion of the 1600th Anniversary of
the Invention of the Armenian Alphabet**

Հրաշալի Այբուբենը

Հայոց Գիրերու Գիտի 1600-ամեակին Առիթով

Compiled by

Levon Lachikian

Edited and translated by

Vatche Ghazarian

A publication of the

DIOCESE OF THE ARMENIAN CHURCH OF AMERICA (Eastern)

ԱՌԱՋՆՈՐԴՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ԱՐԵԻԵԼԵԱՆ ԹԵՄԻ

New York - Նյու Եորք

2005

By order of His Eminence Archbishop Khajag Barsamian, Primate

© 2005 by the Diocese of the Armenian Church of America (Eastern).
All rights reserved. Printed in the USA.

Contents

Բովանդակություն

The Primate's Message	5
Catholicos Karekin II's Encyclical	7
The 1600-Year-Old Mystery of the Armenian Alphabet	15
On Mesrob Mashdots	21
On the Armenian Language	51
Poems	61
Առաջնորդ Սրբազան Հօր Պատգամը	6
Ամենայն Հայոց Գարեգին Բ. Կաթողիկոսի Կոնդակը	11
Հայոց Գիրերու 1600-ամեայ Խորհուրդը	87
Մեսրոպ Մաշտոցի Մասին	93
Աստվածներ Հայերեն Լեզուի Մասին	121
Բանաստեղծություններ	131

A MESSAGE FROM THE PRIMATE

Throughout the year 2005, our church is honoring the 1,600th anniversary of the dual development which defined Armenian culture for all time: the invention of the Armenian alphabet, and the translation of the Bible into the Armenian language. These achievements had such an impact on Armenian life that our ancestors enrolled the priestly scholars who accomplished it among the saints, and we in turn still remember them every autumn, during the Feast of the Holy Translators.

The central figure among the Holy Translators was St. Mesrob Mashdots, who created the Armenian alphabetic script at the urging of Catholicos St. Sahag Bartev, and then led the effort to translate the Scriptures into our mother tongue. In the ensuing sixteen centuries, Mesrob Mashdots would become one of the most beloved saints of the Armenian Church. But precisely for this reason, we tend to lose sight of his real achievement.

In St. Mesrob's time-the early 5th century-Armenia was a crumbling kingdom; our church was still young and untested; there was little to unite the Armenian people against their powerful adversaries. The very survival of our nation was at stake. St. Mesrob was one of a small group of people who gambled that the Armenians might survive the loss of their kingdom - *if* they had a common culture. And he came up with the one way to jump-start such a culture.

Against a crisis that threatened to tear apart the Armenian nation, St. Mesrob was able to bring people together to work in a common cause. At a time when the most talented individuals

were routinely assimilated into the great imperial cultures of the day, Mashdots inspired a whole generation of young priests-students of the highest caliber- to focus on building a new culture of their own, thus bringing light and learning to their countrymen.

Certainly, that is the spirit we wish to honor, if not recapture, during this 1,600th anniversary celebration. The present volume is a small contribution to that effort. It contains historical sketches, testimonies, and other material intended to re-awaken our people to the great treasure we have inherited in the Armenian alphabet. Above all, this book should serve as a timely reminder that our Armenian culture is the offspring of a marriage between our nation and the Christian religion: the first such marriage in history, which continues to sustain, enrich, and bless us today.

† ARCHBISHOP KHAJAG BARSAMJAN
Primate

**Encyclical on the Occasion of the 1600th Anniversary
of the Invention of the Alphabet**

Dear faithful Armenians,

God's grace and heavenly mercy visited our nation and our Armenian homeland with the illustrious invention of the Armenian Letters, and today we are the recipients of this grace as we celebrate their 1600th anniversary. Let us send our prayers up to the sky, for "The Lord remembered and blessed us" by gifting us crowned people "who adorned by dispensation the meaning of the uncreated, establishing the living word on earth."

The memories that we shall invoke are bright and glorious.

From a distance of sixteen centuries, we see a happy day of the Armenians unfold before our eyes, when Mashdots Vartabed returned to Vagharshabad, holding the newly invented Armenian letters close to his heart—a heart that agonized for Armenia and for his people.

He returned joyfully from a remote trip. God had listened to his never-ending prayers and had blessed his diligent work and his mission. The thirty-six letters of the Armenian alphabet were born from [the first] A to [the last] K, signifying God the beginning and Christ the end, so that the Armenian people could read the Bible in their mother tongue; so that "Christ's redemption may touch all people," and wisdom and instruction may be known; and the words of understanding may be perceived.

Full of hope, he [Mashdots] passed the stations on his path, because he knew that the people waiting for him in his homeland were ready to accept the fruit of his efforts. Goriun, Mashdots' disciple and biographer, said that even Moses was not as happy as Mashdots, because when Moses came down from Mount Sinai with the tablet inscribed with the divine words, he found the people prostrating before a golden statue. Whereas Catholicos Sahag Barteve, King Vramshabuh, the royal

court, and the clergy, all of whom were concerned about the laity, impatiently awaited Mashdots, and when they heard that he was approaching the capital city, they went to meet him joined by a large crowd of commoners. And it is recorded that the waters of the Arax River witnessed the joy of their meeting, the songs of blessing, and the prayers of praise and gratitude.

Armenian literature was born to spread the everlasting word of God. Under the auspices of the King and the care of the Catholicos, Armenian schools were inaugurated throughout the provinces of Armenia. Young men and the “azadakunt” army were educated, and the people came “to the open source of divine knowledge.” The letters of Mashdots were turned into waiters serving the animated word. Miraculously, “Moses, the law-giver, along with the order of the prophets, and energetic Paul with the entire phalanx of the apostles, along with Christ’s world-sustaining gospel, spoke Armenian.” The inconsumable brooks of the souls opened. The disciples turned into instructors, translators, expositors, hymn writers, historiographers, and philosophers. The divided Armenian land, along with the divided Armenian life, unified with the arch of intelligible light. God’s word adorned and embellished the spirits, and brought the hope of salvation and the faith of resurrection to life in our fatherland. The Lord blessed his heritage that the holy apostles of the Lord and the apostolically reverend father of our faith, St. Gregory the Illuminator, had earned with their witnessing lives. Indeed, “The Lord remembered us and blessed us.” During hardship, our religious and lay leaders protected Armenia and faithfully led the nation. “And by the power of the wise and uncreated Father, they strengthened the throne of St. Gregory through the translated letters.”

The blessed generation of the school of Sahag and Mesrob shaped the fifth century of Armenian history with an intellectual and spiritual renaissance, bright and genius, victorious in dedication and faithfulness, and cloaked with the luminous tunic of martyrdom. Those educated with spirit educated the spirits. The generation of the golden harvest of Armenian

culture—a Christ-loving, patriotic, noble, enlightened, and intellectual generation—gave direction to all the centuries of our history to come. They did not hesitate to defend their faith and fatherland during the hours of temptation. Fathers and sons, with the knowledge of the temporal in the eternal, crossed the path from Avarayr to Nvarsag, with the most sacred name of the Lord on their lips. “The Lord remembered us and blessed us,” granting us centuries of creation and heroism, during which many were found to be virtuous versus only a few, “who reckoned the worldly glory to be darkness and [thus] deserved the incomprehensible Word by relying on the everlasting groom.” “The Lord remembered us and blessed us.” The sun shone over the plane of Shavarshan and forever united the faith of Armenians and their homeland. The Armenian spirit always remained protected with thirty-six letters, the Living Alphabet—whether the Armenian soil was protected or trodden upon, and whether the Armenian state was firm or destroyed—because Armenian letters, scattered on parchments, had written the meaning and mystery of the existence of the Armenian people.

The glorious Armenian language has been immortalized by the Mashdotsian alphabet, and the lush tree of the Armenian culture has grown tall from its gold-seeded root. With these, our nation, scattered throughout the world, has remained one and united in its Christian identity and spiritual inner world, always full of faith, always creative, and striving for progress. For sixteen centuries, the first instructors of the Armenian language, our great and blessed Vartabeds Saint Bartev and Saint Mashdots, have been present in all the creations of our people. As long as their luminous memory and the spirited mystery of the Armenian letters remain burning, the Armenians shall continue to live and work. They will continue to educate an invincible mind and a free and faithful spirit by disseminating the endless divine treasures and the light that dismisses darkness.

My dear Armenian people! Continue holding our authentic Mashdotsian alphabet close to your heart, and our fatherland and Holy Church shall always remain sacred. Love our mother

tongue, and the glories of our ancestors, the grace of the flowers, the noble vision, and the pure and sublime aspiration shall be praised also in our lifetimes. Keep the Armenian school bright, and the free Ararat, Mother Arax, and Mother Cathedral shall always speak to our children about eternity, remembering the joy of those blessed days when our venerable teachers, blessed by God's Armenian resonating word, made the Armenian land desirable and wonderful.

From the Mother See of Holy Etchmiadzin, we encourage our hierarchical seats, the diocesan primates, the loyal clergy, and all the faithful to celebrate the glorious memory of the God-blessed invention of the Armenian alphabet, both in Armenia and in the Diaspora, with national celebration and great ceremonies. May the prayers of our joyful spirit rise to the sky throughout the world, because "The Lord remembered us and blessed us," granting us glorious people "who adorned by dispensation the meaning of the uncreated, establishing the living word on earth."

May God's peaceful and righteous sight radiate upon the lives of Armenians in our free and reborn fatherland and throughout the Diaspora.

Before the Holy Altar of Ascension, we lift our prayers up to the sky, entreating that God, with the intercession of our translator vartabeds who dwell now in light, grant grace and more grace to our faithful people so that their love and devotion for all paternal things and toward our Holy Church will be everlasting and that they firmly believe that "the Lord shall give us that which is good, and our land shall yield its fruit" (Ps 84:13).

"May grace, mercy, and peace from God the Father and from our Lord Jesus Christ, Son of the Father, be with you with truth and love." Amen.

Encyclical issued on January 29

A.D. 2005 and the year 1454 of the Armenian Calendar

At the Mother Monastery of Holy Etchmiadzin

Under number 283

**ՍՐԲԱՏԱՌ ԿՈՆԳԱԿ՝ ՆՈՒԻՐՈՒԱԾ ԳԻՐԵՐՈՒ ԳԻՒՏԻ
1600-ԱՄԵԱԿԻՆ**

Սիրելի բարեպաշտ ժողովուրդ հայոց:

Շնորհն Աստուծոյ եւ երկնային ողորմութիւնը այցելեցին ազգիս եւ Հայաստան աշխարհիս Հայ Գրեւրի երեւելի գիւտով, որի 1600-ամեակը տօնախմբելու շնորհընկալներն ենք այսօր: Աղօթք բարձրացնենք երկինս քանզի «Յիշեց մեզ Տէրն ու օրհնեց մեզ», պարգեւելով անձինք պսակաւոր, «որք զարդարեցին տնօրինաբար գիմաստս անեղին, հաստատելով յերկրի զգիր կենդանի»:

Պայծառ ու պանծալի են յիշատակները, որ պիտի ոգեկոչենք:

16 դար հեռուից մեր հոգու առջեւ պարզուամ է հայոց կեանքի այն երջանիկ օրը, երբ Մաշտոց վարդապետը վերադառնում էր Վաղարշապատ՝ հայերէնի նորագիւտ Տառերը սեղմած սրտին՝ Հայաստանի համար, իր ազգի համար ցաւացող սրտին:

Հեռաւոր ճամբորդութիւնից ուրախ էր վերադառնում: Աստուած ունկնդիր էր եղել նրա անդադրում աղօթքներին եւ օրհնել էր նրա տքնաջան աշխատանքը, օրհնել էր նրա առաքելութիւնը: «Այբ» եւ «Քէ»՝ սկիզբն Արարիչ ու վերջը՝ Քրիստոս իմաստով ծնունդ էր առել 36 նշանագիր այբբենաչառը, որպէսզի հայ ժողովուրդը մայրենի լեզուով ընթերցի Աստուածաշունչը, «եւ բոլոր մարդկանց հասնի քրիստոսաբեր փրկութիւնը», ճանաչելի լինեն իմաստութիւն եւ խրատ, իմանալի՝ հանճարների խօսքը:

Ճանապարհի կայաններն անցնում էր յուսառատ, քանզի գիտէր, որ հայրենի երկրում սպասում են իրեն՝ ընդունելու իր ջանքերի արգասիքը: Մովսէսն անգամ այնպէս ուրախ չէր, ասում է Մաշտոցի աշակերտ ու վարձագիր Կորիւնը, որովհետեւ երբ բազուկներին առած աստուածագիր տախտակները, իջաւ Սինա լեռից, ժողովուրդը ոսկեձոյլ կուռքի էր երկրպագում: Մինչ Մաշտոցին անհամբերութեամբ սպասում էին Սահակ Պարթեւ Կաթողիկոսը, Վռամշապուհ Թագաւորը, նախարարագունդ աւագանին, աշխարհահոգ դասը եկեղեցականաց, ու երբ լսեցին, թէ մօտեցել է մայրաքաղաքին, ժողովրդի բազմութեամբ ելան

ընդառաջ: Եւ Արաքսի ջրերը ականատես եղան հանդիպման խնդուլթեանը, օրհնութեան երգերին, փառաբանական ու գոհաբանական աղօթքներին:

Աստուծոյ անանց խօսքը լսելի դարձնելու համար սկզբնաւորուեց հայերէն դպրութիւնը: Հայոց աշխարհի բոլոր գաւառներում թագաւորի հոգածութեամբ եւ Հայրապետի խնամքով բացուեցին դպրոցներ, կրթուեցին մանուկներ, ազատագունդ բանակը, եւ ժողովուրդն ինքը գալիս էր դէպի «աստուածային գիտութեան բացուած աղբիւրը»: Մաշտոցեան տառերը դարձան կենդանագիր խօսքի ծառայութեան մասնակիցներ, «հայաբարբառ, հայրենախօս դարձան օրհնասուոյց Մովսէսը՝ մարգարէական գնդի հետ եւ առաջադէմ Պօղոսը բոլոր առաքելական գնդով, Քրիստոսի աշխարհակեցոյց Աւետարանի հետ միասին»: Ու բացուեցին հոգու անսպառ վտակները, աշակերտները ուսուցիչներ դարձան, թարգմանիչներ, մեկնիչներ, շարականագիր, պատմիչ ու իմաստասէր: Իմանալի լոյսի կամարով միաւորուեց հայոց բաժանուած հողը ու երկատուած ազգային կեանքը:

Աստուծոյ խօսքը յարդարեց ու զարդարեց հոգիները, հայրենի մեր երկրում ապրեցրեց փրկութեան յոյսն ու յարութեան հաւատը: Տէրը օրհնեց իր ժառանգութիւնը, որը իրենց վկայութեան կեանքով վաստակել էին Տիրոջ սուրբ առաքեալները եւ առաքելապատիւ հաւատի մեր հայրը՝ Սուրբ Գրիգոր Լուսաւորիչը: Արդարեւ, «Յիչեց մեզ Տէրն ու օրհնեց մեզ»: Հայաստանի համար դժուարին ժամանակում տէրեր եղան ազգին եւ առաջնորդ հաւատարիմ հոգեւորական ու աշխարհական իշխանաւորները մեր, «որք զօրութեամբ Հօր իմաստութեան էին անեղի հաստատեցին զաթոռ սրբոյն Գրիգորի՝ թարգմանութեամբ նշանադրութեան»:

Սահակ-Մեսրոպեան դպրոցի օրհնեալ սերունդը կերտեց դարը հայոց պատմութեան՝ մտքի ու հոգու զարթոնքով եւ պայծառ ու հանճարագործ, նուիրումով ու հաւատարմութեամբ յաղթական եւ նահատակութեամբ լուսազգեստ: Հոգով կրթածը հոգի կրթեց: Մեր պատմութեան հետագայ բոլոր դարերն առաջնորդեց հայ մշակոյթի ոսկէ հոլմի սերունդը՝ քրիստոսասէր ու հայրենապաշտ, ազնուահոգի, լուսաւորեալ ու մտաւորական այն սերունդը, որը փորձութեան ժամին չվարանեց կեանքով պաշտպանել հաւատն ու հայրենին: Հայրեր ու որդիներ, ովքեր անցողիկի մէջ

յաւիտենականի ճանաչումով, մեր Տիրոջ սրբազնասուրբ անունը իրենց շուրթերին, անցան ճանապարհը Աւարայրից Նուարսակ: «Յիշեց մեզ Տէրն ու օրհնեց մեզ», շնորհելով դար երկունքների, դար հերոսացումի, երբ քչերի համեմատ առաքինի գտնուեցին շատերը, «որք զերկրաւոր մեծութեան փառաց խաւար կոչեցին, ապաւինելով ի յոյս անմահ փեսային՝ անճառ բանին արժանի եղեն»:

«Յիշեց մեզ Տէրն ու օրհնեց մեզ»: Շողաց արեւը Շաւարշանի դաշտից վեր եւ առյաւէտ միաւորեց հայոց Հաւատն ու Հայրենիքը: Հայաստանի հողը պաշտպանուած եղաւ, թէ ոտնակոխ, կանգուն եղաւ հայոց Պետականութիւնը, թէ կործանուած, երեսունվեց տառերով, Գրով Կենդանի միշտ պաշտպանուած մնաց հայ հողին, քանզի Մաշտոցեան նշանագրերը մագաղաթին շարուելով, հոգիներում էին գրի առել մեր ժողովրդի գոյութեան իմաստն ու խորհուրդը:

Մաշտոցեան գրով անմահացել է մեծասքանչ հայոց լեզուն, ու ոսկեհունտ արմատից բարձր բարձրացել է կանաչագարդ ծառը հայ մշակոյթի, որոնցմով ընդմիշտ մէկ ու միասնական է աշխարհասփիւռ ազգս հայոց, իր քրիստոնէական ինքնութեամբ, իր հաւատաւոր, ստեղծող ու առաջդիմութեան ձգտող հոգեւոր ներաշխարհով: 16 դար ինչ որ ստեղծել է մեր ժողովուրդը, այնտեղ ներկայ են հայերէնի առաջին ուսուցիչները՝ Սուրբ Սահակ ու Սուրբ Մաշտոց մեր մեծ ու երանելի վարդապետները, ու քանի դեռ անմար է նրանց լուսեղէն յիշատակը եւ հայ գրերի ոգեղէն խորհուրդը, պիտի ապրեն ու գործեն՝ աստուածային խաւարացիր լոյսի ու անհուն գանձերի բաշխումով շարունակելով կրթել միտք անյաղթ եւ հոգի ազատ ու հաւատարիմ:

Սիրելի ժողովուրդ հայոց, սրտիդ սեղմած պահպանիր Մաշտոցեան գիրը մեր հարազատ, եւ միշտ նուիրական պիտի մնան մեր Հայրենիքն ու Սուրբ Եկեղեցին: Սիրիւ մեր մայրենին, ու պիտի գովերգուեն փառքերը նախնեաց, շնորհը ծաղկի, տեսիլքը ազնիւ ու մաքուր եւ ձգտումը վսեմ՝ հայրենեաց կեանքում: Լուսաւոր ու պայծառ պահիր հայոց դպրոցը, եւ մեր գաւակների հետ յաւերժի մասին պիտի գրուեցն Ազատն Արարատ, Մայր Արաքս ու Մայր Տաճար, որ ընդմիշտ յիշում են այն երջանիկ օրերի խնդութիւնը, երբ պատուական մեր ուսուցիչները հայերէն հնչող Աստուծոյ խօսքով երանելի, ցանկալի ու սքանչելի դարձրեցին հայոց աշխարհը:

Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնից յորդոր ենք կարդում մեր Նուիրապետական Աթոռներին, թեմական առաջնորդներին, ուխտապահ հոգեւոր դասին եւ համայն հաւատաւոր մեր ժողովրդին՝ Հայաստանում եւ Սփիւռքի մեր գաղթօճախներում 2005 թուականին համազգային հանդիսութեամբ ու շուքով տօնել Հայ Գրերի աստուածօրհնեալ Գիւտի պանծալի յիշատակները: Աշխարհի չորս ծագերում թող մեր խնդագին հոգու աղօթքը բարձրանայ երկինք, քանզի «Յիշեց մեզ Տէրն ու օրհնեց մեզ» պարգեւելով անձինք պսակաւոր, «որք զարդարեցին տնօրինաբար զիմաստն անեղին, հաստատելով յերկրի զգիր կենդանի»:

Թող Աստուծոյ խաղաղ ու արդար հայեացքը շողարձակի հայոց կեանքին՝ ազատ ու վերածնունդ մեր Հայրենիքում եւ Հայ Սփիւռքի բոլոր կողմերում:

Իջման Սուրբ Սեղանի առջեւ աղօթք ենք բարձրացնում երկինք՝ հայցով, որ Աստուած, բարեխօսութեամբ լուսաբնակ մեր թարգմանիչ վարդապետների, շնորհ եւ առաւել շնորհ բաշխի հաւատաւոր մեր ժողովրդին, որպէսզի յարատեւ լինեն սէրը եւ նուիրումը առ Հայրենին ու մեր Սուրբ Եկեղեցին, եւ աներեր՝ մեր հաւատը, որ «Տէրը բարութիւն պիտի գործի, իսկ մեր երկիրն իր պտուղը պիտի տայ» (Սղմ. 27 13):

«Շնորհք, ողորմութիւն, խաղաղութիւն Աստուծոյ ի Հօրէ եւ ի Տեառնէ Յիսուսէ Քրիստոսէ Որդւոյն Հօր, ճմարտութեամբ եւ սիրով եղիցին ընդ Ձեզ»։ Ամէն։

Տուաւ Կոնդակս ի 29-ն Յունուարի
յամի Տեառն 2005 եւ ի թուին Հայոց ՌՆԾԴ
ի Մայրավանս Սրբոյ Էջմիածնի
ընդ համարաւ 283

The 1600-Year-Old Mystery of the Armenian Alphabet

St. Mesrob Mashdots created the Armenian alphabet at the dawn of the fifth century. There are many references in our literature regarding the date of the Mesrobian alphabet's creation and the inception of Armenian literature, varying between the years 392 to 413. Relying, though, on the chronology that Mesrob's disciple, Goriun, offered in his work, *The Life of Mashdots*, the year 405 is affixed and generally accepted as the authentic date of the creation of the Armenian alphabet.

A flashback of sixteen centuries, to recall the situation in Armenia, may help us appreciate the true significance of this historic event. In 387, after being divided between two neighboring countries—Eastern Roman Empire and Persia—Armenia lost its territorial integrity and political independence. These two empires not only imposed their rule upon the Armenians, but also their languages and cultures. Christianity, which had been declared Armenia's state religion in 301, had not yet become an all-inclusive national religion. Prayers and rituals were conducted in either Greek or Syriac, both incomprehensible to the common people. Greek and Assyrian preachers had infested the general population, along with numerous sects.

The creation of a national alphabet was the only way to prevent religious and cultural assimilation, and to defeat the imminent danger of national degeneration. An alphabet would allow not only the establishment of Armenian schools and a national education system, but also the creation of authentic literature that would diminish the influence of foreign cultures.

This was a conviction shared by the political and religious leaders of Armenia. Mesrob Mashdots, once a military man who dedicated himself to ministry after becoming an ordained priest, experienced many difficulties while teaching the Gospel in the province of Koghtn (Syunik). Believing that the Armenians

needed their own alphabet, he headed for the capital city of Vagharshabad (Etchmiadzin). There, he found in Catholicos Sahag Barteved and King Vramshabuh supporters who shared his vision. With their encouragement, he undertook the crucial task of creating the Armenian alphabet.

First he tried characters referred to as “Tanielian” in history, but concluded they were incomplete and inadequate to comply with the needs of the Armenian language. So he left for Edessa (Urfa) to browse through its famous archives. Mastering Greek, Syriac, and Persian, he studied their characters and principles of writing. Simultaneously, he thoroughly examined the phonetic system of the Armenian language and analyzed its similarities to and differences from other languages. In 405, after two years of wandering and scrupulous creative work in Edessa, he devised the Armenian alphabet, arranged and named the letters, specified their numeric values, and traveled to Samosata to polish the calligraphy with the help of a famous Greek scribe, Rufinus.

The alphabet was so anticipated and yet so unexpected that Mashdots’ contemporaries considered it a God-given wonder and divine gift. Goriun, the Armenian historiographer, referred to the letters as “wonderful offsprings.” In his work, Goriun described the warm welcome Mesrob was given by King Vramshabuh and Sahag Barteved, who had brought with them “the entire assemblage of noble courtiers.” This solemn welcoming and expression of widespread joy emphasized not only the greatness of Mashdots, but also the people’s appreciation.

From inception, Mesrob’s alphabet accurately reflected the phonetic characteristics of the Armenian language. It has continued to do so through the centuries without any significant change. Mashdots applied the principle of one character to each phoneme, and thus he offered us a perfect set of letters. His genius, combined with his use of the Greek language as a guide, allowed him to examine many languages and adopt the advantages of their alphabetical systems while avoiding their shortcomings. He even ventured to change the punctuation

marks, creating ones that are unique to the Armenian language.

According to Goriun, Mashdots received invitations from neighboring Georgia and Caucasian Albania to create alphabets for them, too.

Mashdots was not a mere alphabet creator who considered his work complete with the invention. With these letters, he laid the foundations for the Armenian school and literature. With Sahag Bartev's collaboration, he launched a powerful literary-cultural movement, recruiting Yeznig Goghpati, Yeghishé, Movses Khorenatsi, Ghazar Parbetsi, and many other disciples.

The movement began with translations. The Bible was first. It revealed so many merits that after long centuries, a French scholar called it the "queen of translations." This translation popularized Holy Scripture and christianized Armenian life. The faith that Gregory the Illuminator sowed, besides being a religion, was an important factor in developing and maintaining a national Armenian culture and identity. Along with the Bible, Mesrob's disciples translated many expository, biographical, philosophical, and historical works. Thanks to these translations, many works of Greek and Syriac historians and philosophers were saved from eternal loss, for their originals do not exist. The Feast of Translators that the Armenians have observed every October for centuries is a unique tribute to our old and new translators.

The Armenian alphabet laid the groundwork for creative growth and the birth of authentic Armenian literature. The first Armenian sentence, translated from Proverbs—"To know wisdom and instruction, and to perceive words of understanding"—determined the course of Armenian literature, advising reliance on the words and wisdom of intellectuals. The works of Armenian historiographers reflected important past events, along with the present, thus bringing history and historical memory to the people.

The fifth century witnessed the Golden Age of Armenian literature. Generations of Armenians, who were soon destined to defend their faith and dignity at the battle of Avarayr by the banks of the River Dghmud, received an education based on

national values. Referring to this reality in his book, History of Armenians, Movses Khorenatsi mentions that Mesrob was not just teaching, but also inspiring the spirit of his students as an apostle. This spirit kept the Armenians Armenian throughout centuries, despite painfully disastrous circumstances.

It's no coincidence that great Armenians, before considering Mashdots an inventor and the founder of Armenian literature, viewed him as a politician and compared the letters of the Armenian alphabet with thirty-six soldiers. By creating the Armenian alphabet, Mashdots countered the attack of foreigners with Armenian thought, thus preparing the way for a national ideology.

St. Mesrob lived thirty-five years after the invention of the Armenian alphabet, and in those years he dedicated himself to ministry and the education of generations. With Sahag Bartev's cooperation, he gathered Armenian students in Vagharshabad, educated them, and made teachers of them. His efforts led to an unprecedented wave of national consciousness and self-cognition. On February 17 of the year 440, the blessed one passed away and a large crowd of mourners buried him with great honors in the underground sanctuary of a church in the village of Oshagan, located at the foothills of Mount Arakadz. Thereafter, pilgrims frequented his grave and the humble stone, placed on Mashdots' ashes, became a shrine for Armenians scattered throughout the world.

This unbound popular love found its expression also in the works of Armenian writers. Countless tales and legends have been created about Mashdots throughout the centuries, along with poems, short stories, and novels.

Now, in celebration of the 1600th anniversary of the invention of the Armenian alphabet, the Eastern Diocese of the Armenian Church in the United States has published this booklet, which gathers only a small bundle of a vast heritage. The poems or the excerpts from large poetic or scholarly works are not only an ode to the Armenian language, but together with the sayings of great Armenians and others, they are brief formulations of the role the Armenian language and Mashdots'

invention have played in Armenian life. They are also a recommendation for us, and for generations to come, to hold lofty this mighty nation-building torch—a torch that has been and remains the primary foundation of unity among the various segments of the Armenian nation.

This national jubilee celebrating the 1600th anniversary of the creation of the Armenian alphabet is an opportunity to underline the importance of the alphabet and the Armenian language in our spiritual and cultural life. At the same time, it is a reminder, to all of us, to renew our love and loyalty for the Armenian language. A love that should be followed by works, before all, by using the mother tongue at all times. Because when our mightiest national song, the A-B-C, flows from an Armenian child's mouth and rises to the skies with the prayer of a priest, there, in immortality, lie the Armenian spirit and identity.

Golden Alphabet. Architect, Baghdasar Arzumanyan; jeweler, Zhirayr Chuloyan.

Ոսկեայ Ալֆուբեն:

On Mesrob Mashdots

Mashdots' vision.

Մուրբին տեսիլքը:

The Life of Mashdots

Mesrob Mashdots was the name of the person to whom we referred at the beginning of our account, whose story we have been eager to write. He was from the province of Daron, the village of Hatsegats, son of a blessed man named Vartan. From childhood he had been tutored in Greek literature, and coming to the court of the Arsacid kings in Armenia Major, served in the royal secretariat as an executor of the royal commands, during the service of one named Arvan as the hazarabed of the land of Armenia. He was well versed in secular laws, and was esteemed by his men for his mastery of the military art. While serving the princes, he, nevertheless, devoted himself eagerly to the reading of the scriptures, whereby he soon was enlightened, gaining insight and profundity in matters related to the divine commands, and adorning himself with every preparation, he served the princes.

... And subsequently, in compliance with the precepts of the gospel, he devoted himself to the service of God the lover of men. Thenceforward he was divested of princely passions, and taking the exalted cross went after the all-sustaining Crucified. And in obedience to the commands of [faith], joined the crusading legion of Christ, and soon entered the monastic order. He experienced many kinds of hardships, in keeping with the precepts of the gospel. He subjected himself to all types of spiritual discipline—solitude, mountain-dwelling, hunger, thirst, and living on herbs, in dark cells, clad in sackcloth, with the floor as his bed. Often, in the twinkling of an eye, he would end in standing vigil a night's pleasant rest and much needed sleep. And he did all this not a few times. And having found a few persons, he caused them to adhere to him, making them pupils in the same evangelical exercise. And thus, bearing with a courageous will all the temptations that came upon him, and growing in radiance, became known and beloved of God and men.

... Therefore, taking with him a group of young men, by authority of the King and the consent of Saint Sahag, the blessed Mashdots took leave with a kiss of holiness, in the fifth year of King Vramshabuh's reign, and came to the region of Aram, to two Assyrian cities, one of which was called Edessa and the other Amid. There he presented himself to two bishops, one of whom was called Babilas and the other Akakios. And they, clergy and nobles of the city, received the visitors with due honors and solicitude, in keeping with the custom of Christians.

The dedicated teacher then divided his pupils into two groups, assigning one group to the Assyrian school in the city of Edessa, and the other to the Hellenic school in Samosata.

... He then resumed, with his co-workers, his usual prayerful labors, his tearful pleadings, his life of austerity, and his anxieties, remembering the word of the prophet: "In retiring and rest shalt thou live."

Thus he experienced many tribulations in order to serve his nation. And God the All-Bountiful finally granted him that good fortune; for with his holy hand he became the father of new and wonderful offsprings—letters of the Armenian language, and ... thus began the translation of the Bible, first, the Proverbs of Solomon, which begins with the exhortation to seek wisdom: "To know wisdom and instruction, to perceive the words of understanding," which was written also by the same scribe. At once they began to teach the youth, [training] scribes for the same task.

... And thus as the unforgettable one [Mashdots] approached the royal city, they [the people] informed the King and the holy Bishop. And they, followed by the entire assemblage of noble courtiers and a throng, came outside the city and met the blessed one on the bank of River Rah, and after warm greetings amidst sounds of joy and the singing of hymns and doxologies, returned to the city. And the days passed in festive joy.

... And from then on continuing with the husbandry of God's work, they [Sahag and Mesrob] began with the evangelical art—to translate, to write, and to teach, especially since they had

before their eyes the Lord's lofty commands and God's lofty Commandments...

Thus our blessed fathers, having obtained permission, rendered their work, through hopeful endeavor, manifest and fruitful as the gospel.

At that time our blessed and wonderful land of Armenia became truly worthy of admiration, where by the hands of two colleagues, suddenly, in an instant, Moses, the law-giver, along with the order of the prophets, energetic Paul with the entire phalanx of the apostles, along with Christ's world-sustaining gospel, became Armenian-speaking.

What heart-warming joy existed there thenceforward, and what a pleasant scene for the eyes! For a land which had not known even the name of the regions where all those wonderful divine acts had been performed, soon learned all the things that were, not only those that had transpired in time, but that of the eternity which had preceded, and those that had come later, the beginning and the end and all the divine traditions.

... And as they [Sahag and Mesrob] became certain that things were firmly established, they were emboldened even more in gathering more pupils for the newly discovered learning, so as to instruct, educate, and train for preaching to illiterate men.

On their part they arose and came in large numbers from all parts and provinces of Armenia to the [newly] opened fountain of divine knowledge. For in the provinces of Ayrarat at the seat of kings and patriarchs, there gushed forth for the Armenians a grace of God's commandments.

And truly the [two] pillars of the Church boldly assumed the task of preaching Christ by sending to different parts and provinces of Armenia their apostles of truth, [deeming] those of us who had completed their training as qualified to teach others. To them they offered their own labors as examples and guide rules, bidding them to stay within those rules.

And by their God-given wisdom they instructed nearby the royal court together with the entire azadakunt panag. Moreover, blessed Sahag instructed especially the men of the

Mamigonians, foremost of whom was named Vartan. Likewise he strove to instruct everyone and to impart the knowledge of the truth.

(Translated by Bedros Norehad)

The letter H at the Alphabet Park.

Հ տառը՝ տառարձաններու պուրակին մէջ:

History of the Armenians

Seeing that the end of the kingdom of Armenia had come, Mesrob found [his country's] troubles [to be] a challenge for his patience. He was from [the village] Hatseg of Daron, raised and educated under Nerses the Great, and after his death he had been appointed secretary at the Royal court. He liked the life of a hermit ... and fleeing from worldly enterprises and forsaking material honor, went after the heavenly. He went to reside in the district of Koghtn and lived there a hermit's life. As for the heathen sect that had hidden itself there and had remained under cover from the days of Drtad until that time, and then had resurfaced at the fall of the Arshaguni kingdom, he eliminated with the help of the prince of the district whose name was Shabit.

As the blessed Mesrob taught, he endured no little hardship, for he was both the reader and the translator [of religious books]. And if someone else read when he was not present, it was unintelligible to the people since there was no translator. Therefore he decided to find a solution, to invent letters for the Armenian language, and preoccupying himself with the task he became worn out by his various attempts.

... Mesrob went down to Mesopotamia with his pupils to the same Daniel. But finding nothing more than before, he moved to Edessa to a certain Plato, a pagan rhetorician who was the head of the archive. He [Plato] received him with joy, but despite his great efforts to recollect and retrieve the Armenian words, he had no success and confessed his ignorance. But he mentioned his former teacher, a very skilled man, called Epiphanius, who had later gone away taking the books of erudite men from the archives of Edessa, and had been converted to Christianity: "Look for him," he said, "find him, so that he might fulfill your desire."

At the time, Mesrob, with the aid of Bishop Babylos, passed through Phoenicia and made for Samos, because Epiphanius

had died, leaving an apprentice called Rufinus, wonderfully skilled in Greek calligraphy, who had favored a solitary life in Samos. Mesrob went to him, but still gaining no result in this matter, resorted to prayer. And he saw not a dream in sleep, nor a vision while awake, but rather in the depths of his heart there appeared to the eyes of his soul a right hand writing on rock; and the rock retained the tracks of the lines as if in snow. Not only [the hand] appeared, but also all the details were gathered in his mind as in a vessel. And arising from prayer, he created our alphabet, fashioning with Rufinus the script prepared by Mesrop, adjusting the Armenian letters precisely to the Greek phonemes. And immediately they [Mesrob and his disciples] began translating, wisely beginning with [Solomon's] Proverbs. Completing the twenty-two known books, he also translated the New Testament into Armenian with his disciples: Hohan Yegeghetsatsi and Hovsep Baghnatsi. At the same time he had the art of writing taught to his younger pupils.

... Mesrob went to the land of the Georgians and—through the heavenly grace given to him and with the help of their [the Georgians'] King Pagur and bishop Moses—fashioned letters for them too with a man called Jaghay, a translator of the Greek and Armenian languages. Selecting children, he divided them into two groups, and left as teachers for them Der Khortsenatsi and Mushé Darontsi from among his own disciples.

He went down to [Caucasian] Albania to their king Arsvaghen and their archbishop Jeremiah who readily accepted his teaching and gave him chosen children. He summoned a certain Benjamin, a gifted translator, whom the young Vasag, lord of Siunik, immediately sent under the supervision of his bishop Anania. With their help he created letters for that guttural, harsh, barbarous, and very rough tongue of the Karkaratsies. Leaving his disciple Jonathan as overseer there and also appointing priests for the royal court, he returned to Armenia and found Sahag the Great engaged in translating [the Bible] from Syriac, due to the lack of Greek [books]. Because the Greek books of the entire land had initially been burned by Mehruzhan, and thereafter at the division of Armenia [into two],

the Persian governors did not allow anyone to learn Greek in their part but only Syriac.

... Then Mesrob came back and he and Sahag the Great sent the same apprentices, Hovsep and his other companion from the village of Gogh p who was called Yeznig, to Mesopotamia, to the city of Edessa, so that they may hastily translate into our language and bring whatever books of the holy early fathers they might find there, in order to be sent afterwards to Byzantium for the same task.

... After six months had passed since Saint Sahag's death, on the thirteenth of Mehegan [February] the blessed Mesrob also departed this world in the city of Vagharshabad, having surpassed all those who were virtuous at the time. Arrogance and flattery never found a place in his conduct; rather, being gentle, kind, and ingenuous, he appeared to everyone as adorned with the virtues of the dwellers in heaven. Because he was angelic in appearance, creative in mind, glorious in speech, persevering in action, resplendent in body, matchless in habits, noble in counsel, straight in faith, enduring in hope, honest in love, tireless in teaching.

Mesrob Mashdots

We are on our way to see Mesrob's grave. Oshagan is not in sight yet; I have never seen it, but I know, I believe that behind these hills I will see the greatest miracle of our disastrous and bloody history. I will share the awe that has been piled in this humble, ordinary Armenian village during fifteen centuries and from across the Armenian world. As an Armenian writer, I will bow before my great forefather who has given me and thousands like me lines to draw the aspirations, sorrows, and emotions of heart and soul; and as the son of a nation whom the alphabet and the language have preserved amidst the dark storms of centuries, I will pour my boundless, fiery gratitude on this grave...

The visitor knows that confined to this grave is a magnificence that deserves great and glorious monuments. Where is the gloriousness of Mesrob's eternal shelter? Where is the art that would signify and emphasize this sacred place?

There is nothing, and the visitor feels somehow insulted at the first moment.

But that is a momentary feeling that soon disappears when you comprehend the centuries-long reality of the fatherland. Magnificence could have not remained intact in our country. This is a country where even the mountains have been worn under the hoofs of the unyielding horses of invaders. What would have become of monuments and statues, had they been placed on Mesrob's tomb?

Art fascinates the educated and enlightened hearts, but inspires fury to barbarians who understand only the worship of destruction and robbery. The stone and granite would become nothingness under the hammer of barbarians, and would, in turn, erase the events and names they were supposed to eternalize. Even the genius of Phitias was unable to loosen the arms of destroyers. Whereas here, this small church of a small village, clinging to the foothills of Arakadz, has kept and

maintained in the cavity of its wall, has passed through the endless rows of destruction and centuries, and has delivered to us a humble stone, which, today, is our most sacred pride.

The Armenian has been given the opportunity to adore this pride not in squares, but rather in a silent peace, entering the underground pit with a shivering lamp, where humidity and darkness secure obscurity and oblivion, to see, feel, contemplate, and become excited...

Who was he who from the beginning understood that this was the way to eternalize the great man and entrust his remains to the centuries as a firm heritage?

Vahan Amaduni, the prince of Oshagan, was a disciple of Mesrob. He was one of the leaders of the revolt in the fifth century, an ally and comrade in arms of Vartan and Ghevont Yerets. He buried Mesrob in Oshagan, but he considered it too little for his great teacher and erected on his grave a church that protected the grave in its low, underground cavity for almost 1500 years.

Mesrob revolutionized not only the entire past of the Armenians of his time, but also the present and future. Our history neither has nor recognizes another magnificence of this caliber.

Mesrob Mashdots' tomb at Oshagan.
Մեսրոպ Մաշտոցի շիրմաքարը Օշական:

The History of Armenian Letters

Armenia's political division led to an unfavorable situation. The ultimate rulers of the Persian division tried anew to convert the Armenian people into the Zoroastrian religion and spread the Persian language and literature amongst them. On the other hand, the Romans who ruled the western division looked upon the barbarians with disdain and, naturally, had no idea about their language and national characteristics. Not all the bishops were as intelligent as Basil the great who made sure that the bishops elected for Armenia Minor were well versed in Armenian.

If we examine the conditions in which Mashdots and Sahag brought the Armenian people to their religious and national awakening from this angle, and if we compare it with the bottomless gift that the Frankish Pepin—who had full control over all the means of the church—gave the German people, we realize that Pepin and his associate Winifred were despicable dwarfs vis-à-vis these two intellectual giants.

A people that has birthed such individuals [as Mashdots and Sahag] and reveres them as heroes will never disappear, despite the Turks, Kurds, Tartars, Persians, and all the great powers, so long as they follow the footsteps of these individuals.

Thus, at the beginning of the fifth century, the invention of the Armenian alphabet by the blessed Mashdots was significant not only in ecclesiastical-historical terms. Also, it cannot be viewed as simply evidence of the zeal and bright vision that the author of the Armenian alphabet [Mashdots] demonstrated in the matter of creating necessary preconditions for the work of faith-spreading messengers.

Such was Western Gothic, Wulfila's creation half a century earlier.

The invention of the Armenian alphabet is significant in a sense that it represents an extraordinary cultural and historical

phenomenon—an act of saving the Christian national feeling of a people that had not had literature before; a people that even slightly before the loss of Armenia’s sovereignty managed to protect the unique Armenian character against the danger of assimilation with foreign nations, and brought to life a comparatively rich literature, particularly with historical and theological content.

Behold! Two results of internationally historic significance whose existence nullifies every attempt to equate the short-lived creation of the bishop of the Goths with the work of the Armenian monk.

The letter A at the Alphabet Park.

Ա տառը՝ տառարձաններու պուրակին մէջ:

The Armenian Alphabet

The translation of the Holy Bible [into Armenian] signaled a new era in Armenian life; the translation of numerous books followed it and schools were established everywhere. The seminary at Etchmiadzin graduated teachers and put new works into circulation. Rufinus' disciples spread the art of calligraphy in Armenia. The scores of scribes began to surpass one another and copies of manuscripts of numerous kinds spread everywhere. The monasteries became educational centers, the churches grew brighter, Armenian prayers and lections gave the churches a new reverence and meaning, and they attracted large crowds to listen with pleasure to prayers in their mother tongue. The monks or interpreters spread the heavenly word from the pulpits and strengthened the firm consciousness of religion with gushing sermons. The entire country was engulfed with a great literary-religious movement.

But the most superior amongst all and the driving force behind all was the idea of independent national consciousness, which existed never before.

The newly established schools throughout Armenia, the seminary of Etchmiadzin, the relentless efforts of Sahag and Mesrob, and the ardent love of their disciples for education soon greatly lifted the spiritual and intellectual horizon of Armenia and brought the entire country to such a flourished state that it remains unsurpassed in later centuries.

The literature of the period has two characteristics: first, the religious tone, and then the translations. These two attributes are not limited to the Armenians alone; they are peculiar to all literatures that suddenly and opulently spread amongst the people. In the mindset of the time, literature was simply a tool serving chronology and the advancement of religion; education was entrusted to the clergy only, and for this reason the word "Vartabed," which originally meant "teacher or instructor," later became a religious order. Following this same idea, it was only

natural for Sahag and Mesrob—who gave literature to the nation as a means for religious advancement—to first and foremost deliver the Holy Scripture and religious books to the people.

Translation is a prerequisite for all literatures with fresh beginning; in particular for literatures that demonstrate a forceful beginning. Translations are followed by imitative works before the appearance of absolutely independent works.

Compared with subsequent centuries, the fifth century is very opulent in terms of literary production, and the works generated during this period outnumber those of all other centuries, the twelfth century being the only one able to compete with the fifth. Concerning the linguistic merits, no other century comes close to the Golden Armenian, and the Armenian of the fifth century became a classic linguistic sample for all centuries and ages.

Mesrob Mashdots and the Beginning of the Armenian Alphabet and Literature

The first man to care for the Armenian alphabet and literature was Mesrob Mashdots. He founded the Armenian literature and Armenian language school.

Mashdots, of course, did not accomplish this task alone. Catholicos Sahag, King Vramshabuh, and the disciples of Sahag and Mesrob were with him. But he was the first in this illuminative task and his contemporaries reserved the first honor to him.

Goriun describes Mesrob's letters as "wonderful." This relates to the alphabet's perfection and not their external shape. None of the alphabets of Mashdots' days, not even the Greek, could adequately express the phonetic richness of the Armenian language. The Tanielian letters also had proven to be incomplete, whereas Mashdots' alphabet was perfectly adjusted to the phonetic system of the Armenian language. By this, reading and writing in Armenian became incredibly easy, because the "Mesrobian alphabet" (as Movses Khorenatsi referred to it) is based on a perfect phonetic principle, which is: each phoneme should have its separate letter, and each letter should express one phoneme.

This perfection in Mashdots' alphabet stems from the amazingly profound knowledge its author possessed with regard to the phonetic system of the Armenian language and the numerous fine nuances of our phonemes. In fact, his knowledge remains amazing even nowadays. For this reason, he, who had not had a linguistic upbringing, had to observe the live pronunciation for a long time, break the words down into syllables and phonemes, and try to write. He did all of these by enduring various challenges in order to help his nation, as Goriun states.

Along with the translation of the Bible, Mashdots and Sahag translated the prayers accepted within the church. These were

essential for a practical need—divine service. Besides prayers and psalms, the translated samples included some new songs accepted by the universal church. Some of these were perhaps orally translated from the Greek and Syriac before the Armenian alphabet, because the divine service was performed orally.

As it appears, it was Catholicos Sahag, who had received a well-rounded education among the Greek from childhood, who preoccupied himself more with translation. He, too, for a while, practiced the ascetic life and toured the country with disciples to preach. When he became Catholicos, he naturally dedicated his time to church matters. Mashdots toured the provinces, whereas the Catholicos, because of his position, spent most of his time in Vagharshabad. Therefore, he could more adequately focus on literary work.

A national ideology was developed through the activities of Mashdots and Sahag, and there was an already well trained and spiritually armed self-cognizant generation that could have not put their arms down easily. The disciples of Sahag and Mashdots, and the students of the disciples, launched a strong cultural and sometimes also military war—such as the Battle of Vartanants and the armed struggle of Vahan and his followers—against Persian and Assyrian, as well as, later, Greek intrusions.

Aside from spreading Christianity and Armenian literature, Mashdots established monasteries in many locations, such as in Koghtn and Syunik. The Armenian language replaced the foreign languages in monasteries founded by Mesrob, and the monks were introduced to the Christian doctrine through Armenian literature and Armenian translations.

Thus, the Armenian monasteries attained a national character and were transformed into Armenian schools where Armenian writers, preachers, and “scribes” were nurtured.

The Armenians of the two Armenian sections, east and west, adopted the ecclesiastical Armenian language that Mashdots, Sahag, and their disciples created. Consequently, unity was maintained among Armenians always and everywhere. Even in later centuries, Armenians who moved to

the Roman Church did not dare touch the Armenian ecclesiastical language and replace it with the Latin. The Armenian language, then, became a great catalyst of national unity.

The language played a role not only through the church. The ecclesiastical language was also the literary language of the translations. Armenian literature progressed in subsequent years, bringing forth the comparatively rich classical Armenian literature that became the greatest historic factor of national unity for the general spiritual life of the Armenian people who were subjected to various rules. Mashdots himself, and the disciples of Sahag and Mashdots, were those who initiated this authentic literature.

This is the historic significance of that great movement.

Mesrob Mashdots

The turbulent and critical fourth century ought to have found a solution to all crucial matters and ought to have birthed an all-inclusive genius who would be able to embody the spiritual forces of the people, homeland, state, and church; unify them; and pave for them a stumble-free path. And he was born: the greatest man of the time, the unrepeated manifestation of Armenian genius, Mesrob Mashdots of Daron.

Mesrob Mashdots was a true offspring of the fourth century and a spokesman of everything lofty and essential. Mesrob's genius became the decisive and mighty focal point of all the progressive and patriotic forces of the time. Being born in the womb of the people, in a rural environment, he first came into close contact with the Armenian military as a military man. He became acquainted with their manners and psyche, and then became a state functionary at the Armenian royal court where he witnessed the dominant strenuous and critical atmosphere in which the fate of the king and the state depended on the palace, the royal court. Thereafter, as a solitary monk and religious preacher he came to profoundly realize the comfortless conditions of the people who, lacking communication with the new religion and as slaves of the old beliefs, had grown indifferent toward the state and ecclesiastical events.

Comparing and weighing all of these, and after many yearlong wanderings and spiritual agony, Mesrob rightfully concluded that the country and the people needed a strong inner, spiritual factor, a new warm source of patriotic energy, and a new spiritual element that would unify the military forces and the centrifugal princes—a high consciousness of national self-awareness and an alert spirit of patriotic bravery that can be created only through the possession of letters and a literature in the mother tongue. And he dedicated his entire life to the realization of this idea by establishing the Armenian alphabet and Armenian literature. The invention of the

Armenian alphabet and the initiation of Armenian literature, although of pan-Armenian magnitude, were not a usual phenomenon, nor were they merely a spiritual and cultural revolution. These were a decisive event for the whole life and historic fate of the Armenian people whose roots and foundations lay deep in centuries, a preceding history, while the branches and fruits extend to our modern days.

Mashdots' statue at Oshagan.
Մաշտոցի արձանը Օշականի մէջ:

Mesrob Mashdots

All of the orthographic rules, whether particular or general, indicate that Mesrob had considered all the facets of the pronounciational peculiarities of the Armenian language and decided upon the rules of each character's use with exceptional accuracy. Not only his alphabet, but also the orthography, express with precision all the properties of the phonetic system of ancient Armenian and are unusually systematic. It is surprising how this fifth century scholar was able to create the alphabet so precisely, with so many details, and such refined distinctions between the phonemes and allophones, the diphthongs and monophthongs, and an orthography that is impeccable.

It goes without saying that those who have created an alphabet for any given language are phonologists of great magnitude, and this is true, of course, and applicable to its full extent with regard to Mesrob Mashdots. But Mesrob was not only a phonologist; he was the greatest linguist of his time, applying the broadest meaning of this word. He was able to marvelously study the dialects of various regions and form a clear picture of the general Armenian phonetic system. He also profoundly studied the grammatical structure of the Armenian language and relied on grammatical data when establishing the orthographic rules.

Through the invention of the Armenian alphabet, the establishment of a superb orthographic system, and the practical use of the alphabet and the orthography, Mesrob Mashdots manifested himself as a great scholar. Indeed, the alphabet and orthographic system he created are the fruits of the mind of a genius.

The Life and Work of Mesrob Mashdots

Moss had not yet covered Mashdots' grave in Oshagan when on a spring day, the Armenians rushed to the plain of Avarayr to defend their national identity, their honor and existence, with a firm determination to reestablish the political sovereignty they had lost two decades ago, with selfless bravery, and great faith in their victory.

Before, during a period of flourishing state, the Armenian people fought many heavy and heroic battles, but this one, indeed, was exceptional, unprecedented. This battle in May, on the bank of the vernaly flooded River Dghmud, was the first great battle of our people who had been deprived of their own state but were seeking its reinstatement. It was a pan-national struggle, a guerrilla war...

The Arsacid Kingdom was no longer there to unite the country's separate forces, the Armenian land was divided between two imperialist states, a number of influential princes had betrayed their homeland, sold its right to exist, and sided with the enemy, and Byzantium, the long-time adversary of Persia, had inhumanely declined to lend its support to the Armenians who shared its belief... The horizon of salvation had vanished from the picture, and imminent destruction seemed inevitable...

Nevertheless, despite all the odds, the people who had come forth to fight the outnumbering Persian armies and warrior elephants to death, battled spirited and with unprecedented bravery, feeling themselves stronger than ever.

What a miracle! What gave the people a new strength and impetus during the decisive moment?

This time, the people struggling against foreign rulers had, besides the sword and shield, a new, mightier weapon—the alphabet that carried Mesrob's breath. It was the profound consciousness of national self-cognition that had been embodied thanks to Mesrob Mashdots' great accomplishment.

It was the energizing maxim: “Unconscious death is death; conscious death is immortality”

It was as if Mesrob Mashdots had risen to fight along with his disciples and troops against the armies of Yazdegerd, inspiring the Armenian peasants and commoners who had stood up for their homeland’s freedom and independence.

The glory of the invention by Krikor Khanjian.

Գիւտին փառքը Գրիգոր Խանճեանի ստեղծագործութեամբ:

Mashdots

With each people, as with every individual, there are happenings and events that always influence their fate thereafter, often predetermining it. These are found or lost moments, and fate is shaped by these moments.

The Armenian people had two such moments during the fourth and fifth centuries—the adoption of Christianity and the invention of the alphabet.

An ancient nation, distinct with its national identity and history, who had settled around Mount Ararat, suddenly found itself in a complex situation, in an impasse. Death was after them. And behold! Innate and self-existent powers rose from the womb of the nation to surround it with a layer of resistance. It was the faith and literature.

The letter follows the footsteps of faith or walks with it. In the first instance, it is a mere means to express faith; in the second instance, it is a national leverage.

Much has been written about Mashdots and his work, from Goriun to Ajarian, and always in a timely manner. It appears that there is nothing more to say; but each century, and perhaps each decade, finds something new in this fact.

Ranke says: “Each era directly communicates with God.” That is, each era has its countenance and image.

Had we wanted to use this expression, we would have said, with regard to the Armenian people: Each era directly communicates with Mashdots.

Each era perceives Mashdots uniquely, and all eras share with him the same mystery.

The invention of the alphabet became leverage for national preservation throughout the history. It is for this reason that people write so much about Mashdots. These are tributes that each era brings with it, always in a timely manner.

The Pen versus the Sword

The battle of Avarayr, if you want, essentially took place not in 451, nor at the bank of River Dghmud, but rather almost half a century before, in the caves of Koghtn province, where Mashdots, according to his disciple's testimony, "Surrounded with and trapped in sad solitudes, he had fallen in the sea of contemplations, as to what kind of solution he should find for" his "brothers and fellow nationals."

Armenia was unable to regain its unity and state independence with might and arm. To avoid becoming food for incomparably powerful and ravenous birds, there was only one weapon left: "To know wisdom and instruction, and to perceive words of understanding"—spiritual strength against physical force, the mighty intellect against the horrible arm, identity against globalism, and "Know thyself" against "Divide to rule"!

Mashdots was the man who came to answer the question our people faced: "To be, or not to be?" And he said: "To be." He initiated a new culture instead of the storm-swept old one, and it gave masterpieces to world civilization in the image of Zvartnots and the solicitude of Naregatsi, with Shiragatsi's unarmed and Hampartsumian's armed eyes, with the ears of Gomidas that were to be transferred to Khatchadrian, with Toros Roslin's fingers that Mardiros Sarian would inherit, with Sayat Nova's language that would turn into a tongue in Charents' mouth, and with Ani that would transform into Yerevan.

It was Mashdots who established our literature and poetry on the ruins of our unwritten folk literature. He played the spiritual melody replacing the singers of Koghtn who had been silenced. He spread the fairy carpet of knowledge against pagan illiteracy on which we were served food by our spiritual providers from Khorenatsi and David the Invincible to Datevatsi and Kosh, and to Alishan and Nalbandian.

By the Bible's translation alone—which the foreigners later designated as "mother of translations" or "queen of

translations”—the Armenian language, the offspring of the Indo-European family of languages, suddenly rose from its state of negligence to its lawful lofty position, which its haughty Aryan relatives could no longer usurp. And seated on its lawful seat, it received “messengers-ambassadors” from world’s many academies and colleges who would leave in the “Book of Impressions” their great names: Schröder and Hübschmann, Conybeare and Meillet, Marquart and Marr.

The letter M at the Alphabet Park.

Մ տառը՝ տառարձաններու պուրակին մէջ:

Saint Mesrob and Us

Here is the man in his time.

Outside his time, today, when our sight falls upon the present, where our life is on the stage, one cannot not see Saint Mesrob's countenance brighter and shinier on the gradually fading intellectual and cultural facet of our Diasporan Armenian life.

Nowadays, when quite often, almost everywhere, there is a show of men instead of real men, and when diverse labels—O sacred words—generously adorn the names of men—clergy, intellectual, teacher, writer, artist, community activist, member of national councils—and when often the main line of realness, authenticity, and fullness is what is missing in all of these; that is, the MAN as a common denominator for all—St. Mesrob, the spiritual-man, the man of spirit—rises like a victorious monument before our eyes as the messenger of truth; that is, as the true man, the man eternalized with the three merits of diligence, service, and humility.

The truth proceeding from him established the Gospel, and has received its flesh and bone with the life of the Armenian man. It is no other than the reality that has the ultimate value of materialized spirituality; that is, the perception that the person called man in the universe is the descent of spirit in matter, is its conquer without its erasure, and is the immortality accomplished through that conquer. It is in this point that he finds his ultimate conclusion—the realization of the vocation that proceeds from his essence.

Here lies the secret of the heart-capturing beauty and supremacy of the history of the Armenian people. It has been said, "The city disappears, but the statuette remains," because, I add, the statue is the spiritualized matter, liberated from the horrible evil of perishability.

The human being has its own life to make it a spectacle of truth. The Armenian man, with Saint Mesrob's architecture,

arranged his life in such a manner that the statues always remained when the cities were destroyed to ashes...

Saint Mesrob, the ultimate messenger of this truth, is today a conscience for us, living in our life, against our deeds. He is a balance for our values and a standard for our acts.

Moreover, he is an invitation to every Armenian to be himself, with the full and beautiful materialization of his most noble feelings and merits as a Christian and Armenian, on individual and national levels alike.

When Saint Mesrob moved his pen the first time to draw the Armenian letters, his soul echoed these divine words: "To know wisdom and instruction, and to perceive words of understanding." These words became the foundation stone of Armenian literature, perception of life, and world outlook. They became the Alpha and Omega of our history. These are also the luminous cloud in the sky of our Diasporan Armenian life...

Today, every Armenian might find it difficult to utter these huge words anointed with the antiquity of millennia when foreign words, so alien yet easy, frequent his lips with growing intimacy and disturbingly natural pace... There is a word—clear and beautiful with its crystal-like resonance—that is synonymous to all those divine words, is the symbol of the philosophy of Armenian history, and the secret of the everlastingness of Armenian life—Saint Mesrob.

Every Armenian should know how to pronounce it clearly, with pure prosody, strong accent, pride and consciousness, and, in particular, with the brave and responsible spirit of zealousness.

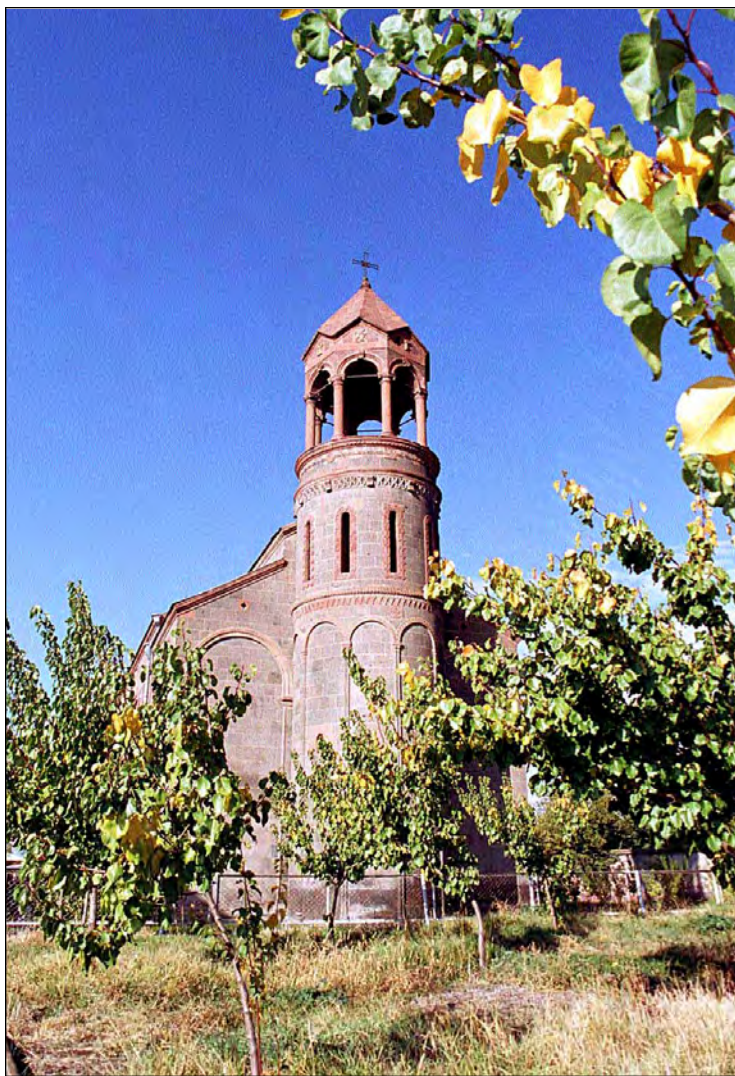
It is a sacred word. One should utter it with noble spiritual sentiments and awe-filled reverence. Someday, a thousand Armenian words might freeze on Armenian lips. But "SAINT MESROB," the word of words, the miraculous word, the Araratian summit of the Armenian language, clean as snow and bright as the sky, should never freeze. Saint Mesrob!

The Alphabet Monument at the entrance of Oshagan.

Այբուբենի յուշարձանը Օշականի մուտքին:

On the Armenian Language

The bell tower of Oshagan.
Օշականի զանգակատունը:

GEORGE BYRON, British poet

On my arrival at Venice in the year 1816, I found my mind in a state which required study, and study of a nature which should leave little scope for the imagination, and furnish some difficulty in the pursuit.

... I am begun, and am proceeding in, a study of the Armenian language, which I acquire, as well as I can, at the Armenian convent, where I go every day to take lessons of a learned friar... I find the language (which is twin, the literal and the vulgar) difficult, but not invincible (at least, I hope not). I shall go on. I found it necessary to twist my mind round some severer study, and this, as being the hardest I could devise here, will be a file for the serpent.

... By way of the divertissement, I am studying daily at an Armenian monastery the Armenian language. I found that my mind wanted something craggy to break upon; and this—as the most difficult thing I could discover here for an amusement—I have chosen, to torture me into attention.

It is a rich language, however, and would amply repay any one the trouble of learning it.

VICTOR HUGO, French writer

I do not know your aged language, but I love it. I feel the Orient in it, I glance the centuries there, and I see the sparkling mysterious glimmer of the past. I feel proud that my work has been translated into Armenian.

ANATOLE FRANCE, French writer

The Armenian language is as beautiful and attractive as a spring rose; I love the Armenian language.

FRÉDÉRIC FEYDIT, French linguist

The subject of my main preoccupation today? The one and only [preoccupation is] the Armenian language; the Krapar and the Armenian dialects. This is the object of my passion. This language of astonishingly special grace that exists today and that freely and precisely expresses stern scientific thought,

philosophical ideas, and delicate, multi-toned poetic penumbras simultaneously. I have dedicated every single moment of my life to this study.

... The Armenian language is unique amongst the languages I know; first, because it is an astonishingly logical language, and then, because of its flexibility and the ease of word coinage it offers.

ANTOINE MEILLET, French linguist

The Armenian language not only equals the European languages, but also surpasses them.

... That the Armenian language is a masterpiece, is known. Each of the phonemes of Armenian phonetics was noted with a unique sign and the system was established so well that it completed the Armenian nation's phonetic expression; an expression that has been maintained to date, without alteration. The opulence and flexibility of this language have been a source of strength for the Armenian nation.

NICOLAY MARR, Georgian Orientalist

As an Araratian language, the Armenian is called "Prayer Language"; it is an opulent and unparalleled divine language.

VALERI BRYUSOV, Russian poet and translator

The Armenian language is the unknown beauty of languages.

C. LOUKOTKA, Czech scholar

Mesrob Mashdots' alphabet was the most perfect phonetic alphabet of its time...

KIM BAKSHI, Russian writer

The Armenians survived because they struggled against the enemy not by wickedness, knavery, annihilation, or massacres. They survived because even during the most critical periods they continued to create... They built temples and cities. Even during the most mischievous times, the Armenians refused to give up their language, nor did they lose the Armenian tongue.

ANDRE BITOV, Russian writer

A genius created the Armenian alphabet. He created it once and forever. The Armenian alphabet is perfect. That man resembled God during the days of [divine] creation. Upon creating the alphabet, he wrote this first sentence: "To know wisdom and instruction, and to perceive words of understanding" [Prov 1:1]. The Armenians have preserved their alphabet unaltered for one and one half millennia. The alphabet embodies the antiquity, history, durability, and spirit of the nation.

ROBERT GODELLE, Swiss scholar

It seems to me that, regardless of their wealth, those who neglect a mother tongue such as the Armenian become somewhat impoverished.

YEGHISHÉ, Armenian historiographer (V century)

Greek is gentle, the Roman language is powerful, the language of the Huns terrorizes, Syriac is pleading, Persian is luxurious, Albanian is beautifully adorned, Gothic is sarcastic, Egyptian is boring and dark-sounding, Indian is chirping, Armenian is sweet and contains the peculiarities of all other languages simultaneously.

GHEVONT ALISHAN, Armenian philologist and poet

The homeland is alive where Armenian songs are heard.

MAGHAKIA ORMANIAN, Armenian Patriarch

Only the Armenian language can compete with the Armenian language.

YERVANT SHAHAZIZ, Armenian poet

He who does not know his mother tongue, does not have the right to boast of his knowledge of many languages.

KHACHADUR APOVIAN, Armenian writer

Oh, language, language! What would a man be like without

language? Language and faith are what sustain a nation and keep it united. If you change your language and deny your faith, you will no longer be able to say to what nation you belong.

I am addressing you, you young Armenians! May I perish for you to live. Learn ten languages, but hold strong your own nation's language and faith!

MGRDICH KHRIMIAN, Armenian Catholicos

Love the immaculate holy Mother church. With the church, also love and keep steadfast your Mother tongue, the God-given language your fathers and mothers spoke and in which they shed their tears in their homeland and church, and the language they sacredly passed on to your children and heirs, with their instructions to always maintain it unforgettable. Be firm in your paternal traditions. Let not the worldly life enchant you with all of its luxuries and luster.

MISAK MEDZARENTS, Armenian poet

Let us benefit from the new and fresh expressions offered by European languages, but let us not forget to benefit, in particular, from the abundant resources of Krapar. Why should we throw our bread on the ground and run after the bread of others as beggars?

TANIEL VARUZHAN, Armenian poet

Praise to the Armenian letters that, when gathered under the magical pens in incomprehensible relationships, turned Yeghishé's language into gold, Pakraduni's into diamonds, and Alishan's and [Khrimian] Hayrig's into sweet-dripping honey. Climbing the stairs of the ladder of these letters, one at a time, the Armenian language engraved the immortality of our people on the forehead of each century.

SIRANUSH, Armenian actress

Our mother tongue is the rose of our national garden; without it we have no charm and are dead.

KRIKOR ZOHRAB, Armenian writer

It is the people, only, who shape language on the daily anvil of life... men of letters submit to the people's language...

ZABEL YESAYAN, Armenian writer

The most luxurious heritage our fathers left us, and the most real, is our beautiful, rich, and sublimely elegant language; we must protect it with emotion, ardor, and zeal, and I am confident that we will protect it.

LEO, Armenian historian

Centuries of blood and destruction came and passed, thrones were established and destroyed, the population was annihilated to the point of extinction and carried the most atrocious yoke of slavery around its neck. But the fires of livelihood did not extinguish in darkness and damnations.

These [fires] have had the same appearance always and everywhere—Mesrob's alphabet. On the long road of our millennium-old history, where our boundless suffering is spread, we had neither armies to defend us, nor external support, except for Mesrob's alphabet.

... Our alphabet was the first great instance in our entire history that the Armenian people experienced a real and famous victory. Even if we had had kings like Dikran more frequently, still their victories would have not matched the work of this humble monk.

... Along with his time, Mesrob revolutionized the entire past, present, and future of the Armenian people. Our history neither has nor knows any other similar great achievement.

HOVHANNES TUMANIAN, Armenian writer

Yes! The scene was great and wonderful when Moses of Israel descended from Sinai, bringing with him God's commandments, but equally grand and sublime was Mesrob's return to Armenia from the homeland of enlightenment at his time, bringing with him the Armenian alphabet. Tradition rightfully states that the divine hand wrote the alphabet and

thus established the beginning of our written word and literature. Afterwards, we possessed our own national school and literature, which during peaceful days created a Golden Age for us, and during days of misfortune showed our nation the path to its best refuge.

GHAZAROS AGHAYAN, Armenian writer

To love the nation and the homeland is not enough. One needs to also love the language a little—love, cherish, and caress the authentic language of an authentic mother. Only this love opens before us the endless opulence, delicacy, and sweetness of the language.

... If all mothers loved their nation and homeland so much that they spoke with their children in their mother tongue only, and left in their hearts national dignity and the love of the fatherland, death would never be able to threaten us thereafter.

AVEDIK ISAHAGIAN, Armenian poet

The Armenian language embodies the spirit of the Armenian people. Each word is a particle of their spirit. Armenian words have materialized our sorrow, deprivations, bitter and joyful moments, our dreams, hopes, aspirations, love, and our entire people... Our ancestors have shed a sea of blood for them.

... We feel and live the words of mother tongue, whereas the words of foreign languages we understand, learn, and recall...

VAHAN DERIAN, Armenian poet

The language is the spirit of the nation. If the spirit is alive, the nation is alive; if the former is vivacious, then the second also is vivacious.

SDEPAN ZORIAN, Armenian writer

The language, indeed, is a treasure that none of the riches of the world can replace. It opens our hearts when we are happy, and consoles us when we are sad. Therefore, whoever knows his mother tongue poorly, is half a man, while whoever

does not know it, is miserable, like a leaf fallen from the tree and blown by every accidental wind.

... The alphabet Mesrob created in Armenia became a weapon and a shield for self-defense, it assures the everlasting existence of Armenians, and secures the identity of the Armenian people more than a weak state could have secured it, had the nation lacked a national alphabet.

ARSHAG CHOBANIAN, Armenian writer

O our language! O mirror of purity, compassion, and fortitude! You are our soul and our blood; you are our weapon and our glory.

NAR-TOS, Armenian writer

The more I preoccupy myself with the Armenian language, the more it seems to me a miracle of opulence and a mine filled with gold. The more you process it, the purer and shinier it becomes; so numerous are its colors and so great is the potential of its expressions!

SERO KHANZATIAN, Armenian writer

Dialect is a treasure: real literature reaps from it many linguistic colors and obtains tangible taste and fragrance. Dialects have preserved many treasures from Krapar, our classical language. One needs to sift the dialect well before using it, in order for alien and derivative elements to be cleansed and separated from the native grain.

WILLIAM SAROYAN, Armenian-American writer

I learned to speak Armenian only after my grandmother came to our house and sang about Antranig, the soldier, every morning.

BARUYR SEVAG, Armenian poet

The mother-loving and mother-caring sons of the Armenian nation have sustained and watched over the Armenian language as if they were its mother, from Mashdots and our first translators to... Varuzhan and Charents.

... Our language belongs not only to us, but also to the world. It is not our sanctity alone, but rather a relic for mankind.

... Yes, our ancestors did not bequeath an insignificant heritage to us and to the world. But we should comprehend, and by comprehending, we should never forget that our language is the greatest treasure of our heritage.

Sahag Bartev and Mesrob Mashdots, by Ara Sarkisian.

Մահակ Պարթեւ եւ Մեսրոպ Մաշտոց. գործ Արա Սարգսեանի:

Poems

*The Alphabet Park near Pyuragan.
Այբուբենի պուրակը՝ Բիւրականի մօտ:*

Mother Tongue

Mother tongue! Mother language!
Pleasant and familiar to my soul,
You were the first words to reach my ears,
The first sweet article of love,
With you my weak childish tongue babble,
You sound in me persistently.

O how murky was the day of my heart
When, as a refugee in a stranger's house,
I had to express my thoughts
With foreign words in a foreign language,
Which I could never sustain to love,
Which never resonated with welcome.

Beautiful language! Wonderful language!
How sweet is your sound to me!
I would like to better know
Your opulent treasures, and have my soul become Armenian,
As if ancestors and fathers
Call me now from a deep grave.

Resonate, resound now and forever,
Mother tongue! Beloved language!
Come, rise from the ancient dust,
My long forgotten Armenian language!
Take upon a new life with holy scripts
That all hearts may burn with your love!

* * *

VAHAN TEKEYAN

Ode to the Armenian Language

I love you like an orchard, Armenian Language!
In the thick shadows of our past, it is as if
Your words appear to me like fruits,
And I walk through and pick them all.

I love you like an orchard, O Armenian language!
A remainder of our paternal palace and gardens,
You, lavish grove, endured the centuries
And you are always vibrant with your old vivacious sap.

I walk through your umbrageous trees with an unbound joy,
Admiringly watching your roots and branches,
And wondering, how did you survive when the strong
Wind blew all around and toppled all down.

Here are your words, colorful fruits all in all,
Your juicy words, which the suns ripen,
Your words that I hold on my lips right now,
Your words that anoint my palate and console my heart now...

* * *

SIAMANTO

Saint Mesrob

(Excerpt)

Ode

Sublime monk of Oshagan!
Majestically intellectual monk and divine cup!
Multi-scented tunic of Jesus,
Fountain of speech, summit of words,
Unending peak of mightiness,
O pool of wisdom and blue rain of prayer,

A whole heaven still perfumes from your handful of soil...
O immortally deceased in Oshagan,
Incomprehensible and first educator,
From the children in bodies like lilies
To the aged people with the fragrance of soil
All praise your holy name...
O mound containing a genius in Oshagan,
You, who humbly naps next to the church sanctuary,
And you who is the holy translator
Of the great Tome of Jehovah's prophet,
You are the diamond key of the Golden Age,
You are the frameless window of Armenian literature,
You are an academy of language, a shelter of beauty,
You are a lyceum of marble-cast thought...

The Saint's Prayer

"Give me light, O irrefutable God,
Unexplainable architect of the universe,
Creator of fate and knowledge,
Storm of breath, central capacity!
Mesrob, the deacon of your Holy altar
Pleads for clarity from your hands...
For his great foggy dream.

Help me, boundless Knowingness,
Super-mighty Lord, infinite inventor,
Zenith of light, simple meaning,
Heavenly water, etherless spirit,
Endless disseminator, a slide of dreams,
Let your luminous veil of cognition
Undulate upon my ruined shoulder,
And on this evening, this fortieth night
Of vigils, sobbing and prayers,
O immutable God, O shoreless God,
Stretch your creative hand to my mind
To ferment there my invention..."

Vision

O miracle, O immaterial fire of faith,
O might of astonishing deeds,
O fiery amulet, O unsolvable mystery,
Here, a Cherub in Mesrob's nap,
With his light-drawing right hand,
Wrote, for an instant, the Armenian Alphabet
Upon the monastery's wall...
Suddenly, the Saint, moving like a hallucinator by the great Vision,
Like a dead man jumping to his feet,
Holding the feather pen and the tablet,
Weeping under the wonder,
Kneeled boundlessly before the wall...

The Glory of the Invention

Mesrob, a diamond rock
Standing against the Armenian centuries!
It was you who saved the Haigazian race,
Your race that sings of you today
From the genius and fiery Hellenes
And the great world-conquering sons of Rome
And the fire-worshipping neighbor Persians
With the ruby foundation stone of your mother-language.
You, second God,
And You, first creator of thought...
O recluse, O Magister, there,
Both Armenias are shouting 'Hosanna to you'...!
And Hosanna to the Catholicos of Vagharshabad,
To Sahag Bartev, your equal associate,
And to King Vramshabuh,
Because by being in support of your great invention,
One with his Cross, the other with his equally powerful Sword,
Walking with your steps,
At Ararat's dawn,
Opened the door of literature for us...
O unsolvable enigma,

O bundle of thunderbolt nerves,
Furnace of blood, spotless expansion of visions,
O astonishing and permanent trickster of senses,
And today, nourished with your holiness,
I, a belated lyrist,
And an unpaid and unworthy grateful one,
I bring you the mirror of the soul of your nation...
In my eyes I took fire from her eyes...
And I have reaped my words from her heart,
And all that you read upon my forehead,
All that you read in my smile,
I have written with her Hope...
And allow me, today, O Mesrob,
To climb up your golden ladder
Which reaches from the land of Armenians to the stars,
And to come to you to sing my song
With firm steps, step by step,
And from crown to crown and light to light,
As an offspring of your thought

* * *

YEGHISHÉ CHARENTS

Our Language

Our language is resilient and barbaric,
It's mannish, rough, and yet at the same time
Bright like an ever-burning lighthouse
Set up with unquenchable fire in ancient centuries.

Humble and genius masters
Have polished it for centuries like marble
And it shone sometimes like crystal
And hardened sometimes like mountain stone.

But it always kept its live spirit,
And if sometimes, today, we are breaking it,

Simply because we want it to
Pressure less our modern thoughts.

Simply because neither
Derian's most delicate language
Nor Nareg's parchment-like murmur
Can encase our modern spirit.

Not even the rural language of Tumanian,
The luminous poet of Lori, can be encasement.
But it will come—the language of this iron harvest
and of these profound and earthly thoughts...

* * *

NAIRI ZARIAN

Armenian Language

Come, brothers, let's praise
Our sweet-worded Armenian language,
Our Armenian language: the water of our hearts,
The sword of our hands, and the string of our soul.

Inconsumable and always animate like the Arax River
The Armenian tongue
Has flown from our centuries,
From our mountains and hearts.

The Armenian tongue has caressed us
Like a mother from our cradle,
And has been the first call
Of our epic forefather.

From Khorenatsi, the father of poetry,
To Kuchag and this servant of yours,
The Armenian tongue has given us
Dreams and songs and a path.

Our caravan would have swerved
In stormy nights
We would have been lost if it were not
For the Armenian tongue shining light on the road.

Then, let's praise it,
Polish it like a sword,
So that the ever-bright Armenian tongue
Resounds in the sun.

* * *

SIBIL (ZABEL ASADUR)

To the Armenian Language

You, my lips' first syllable, the first syllable of my soul,
The first humble sound of my childhood tongue,
By which I always cried and sang my emotions, my aspiration
and hope.

I greet you my sweet mother language.

An ever-burning flame, a burning thirst
For infinity, goodness, and true greatness dropped in my soul
From your words so much brighter than the sun and clearer
than crystal.

I bless you, O noble language of my childhood.

May our fathers be blessed, for they, although scattered,
During dark days, like a dry splinter,
Forgot their homes and places, denied their children,
Denied even their own person, but forgot you never.

May our mothers be blessed, for they nourished you
With their warm breath and prayer.
Under a shaky, ruined roof, lacking a piece of bread,
They always sustained you with compassion.

The future ones would perhaps forget all these songs,
To speak with your ancestors' language is your father's will to
you, my son,

Pass it on to your children as a lullaby,
As an armor and fortress, as a plentiful fountain of pride.

* * *

Khachig Tashdents

Armenian

(A Song of Diasporan Armenian)

Around us, languages new and old,
Around us, people talk different,
Let us talk Armenian, brother!

Let's not become assimilated,
Let's not let them destroy our language,
Let's speak, always speak Armenian.

In this world, we have Mount Massis.
The mount is centuries-old,
It speaks Armenian endlessly.

Take your son to Armenian school,
Let us write with Mesrob's alphabet,
Let us speak with our sweet words.

We have a bright future,
Let our language resound majestically,
Let our souls burn from its fire.

A lawless arm scattered us,
If you want to be forgiven by generations [to come]
Let us speak Armenian since we are Armenians.

In the cold of this alien world,
Let us love our language ardently,
Let us burn and be burnt in Armenian.

* * *

MUSHEGH ISHKHAN

The Armenian Language is Home for Armenians

The Armenian language is home for Armenians across the globe
Where every Armenian enters like a familiar landlord,
Receives love and nourishment, a proud joy of heart,
And remains always free from winds and storms.

Many centuries and many genius architects
Have worked to give her sublimity, beauty, and richness;
As did many laboring husbandmen who travailed day and night
And now are buried under the darkness of forgetfulness.

Always renewed, always ancient, she lasts throughout centuries,
Her lamps always lit, her hearth's fire always burning,
And her granaries and stores full of endless bounties.

Only there the Armenians can find anew
Their soul, lost in alien crowds,
Their infinite past, their present, and even their obscure future...

* * *

TEV (MARKAR GHARAPEGIAN)

My Priceless Language

How can I love you not, my priceless language,
When you are with me, whether awake or asleep?

How can I control my emotions before you
When you live in me like my precious dream?

How can your breath bring me not spiritual joy,
When you are born with me, intimate language?

How can your golden words and the bright-stringed sounds
Of your enchanting speech enslave me not?

How can I not open the source of your clear spring
And not drink from your crystal stream to quench my thirst?

How? How can I praise you not in my pure songs,
When I am singing my songs with your wonder-words?

* * *

HOVHANNES SHIRAZ

The Armenian Language (To a repatriated teenager)

Mesrob Mashdots said: My son,
How else are you my castle's hope,
Why did you come to your homeland,
If you will talk in foreign words,
Drink the Armenian nectar wine,
But call for cheers in foreign words,
Pick up the Armenian roses and humbly
Call upon girls in foreign words?

Indeed, true were those who said: you are a multiplied person
In the number of tongues you know;
But if you know not your Armenian tongue,
Massis hopes nothing of you,
If you have abandoned your mother tongue,
Unlawful are to you the Armenian wine
The Armenian girl, and
The Armenian heart—the Armenian Massis.

Our fatherland will not be inclined

To hug your feet with roses...
...O no! Massis is lawful to you,
Your role is innocent in the Armenian sorrow.
The paternal land is lawful to you,
Let the water turn into wine for you.
Because in the painful Armenian Diaspora
Estrangement continues to pull
The Armenian tongue out of the Armenian mouth,
The foreigner wishes death to Armenians...
But the Armenian is he who even
In the blood-thirsty blade of a panther
Would speak with his mother tongue
With the language that he absorbed with his mother's milk
So that the Armenian river would birth a sea, a sea;
And even in the confusion of Babylon
Would speak with the forever-young language
That has kept us Armenian for countless centuries.

* * *

BARUYR SEVAG

Mother Tongue (Excerpts)

You are the staff bearer of our great march
And the greatest archive of our history,
A praise letter for our nobility,
A repository for our thoughts, a shelter for our soul.
You are the earphone directed to the past
And the speakerphone directed to the future.
You are our sanctity, sealed by Mesrob,
And anointed and oiled by Naregatsi.

The enemy has deprived us of many things.
He has amputated our hands by his hands,
Has amputated ears and feet,
Has gouged eyes with his sharp dagger,

And has also cut the tongue from its root,
Nevertheless... in vain, for
The tongue has never been severed;
It remained even after being cut...

You that belong to Haig and Aram,
They could not snatch you from us
Neither with Aramaic deceptions
Nor with ignoble Byzantine love
Or with the awful arrows of Ahriman
Or with Christ's humanity-inhumanity
Or with Mohammed's pressing feet
Or with truth
Or with lies.

What kind of racketeer would yet arrive
Willing to steal you from us
(Speak of the 'world' and not 'of our own')
Aren't you now not only a language
But also a relic
A sacred relic
An inviolable holy relic
That has reached the centuries from remote centuries?

A relic? How come? No, not a relic!
Relics are confined to boxes or pits.
You, however, are ancient but energetic,
You are trailing smoke, but also a fire,
You are equally gallant and simple,
You are amongst many, but the state owns you,
And thus you are necessary
To the state that in the future
Will watch itself from the Moon and Mars...

“And a Man Called Mashdots”

(Excerpts)

Our land was divided
Like the warm heart of a sacrificed bull-calf
And was forcefully placed
On two burning sharp skewers,
One held on the fire by Persians
And the other by the insidious Byzantines.

We had become a colony for foreigners
On our Land,
Under our sky.
To even prostrate before our Father
Or to kiss the Son
We should have asked permission from an alien royal court
Which, had it been granted,
We should have considered a grace
And be grateful forever.

We had no right to sing our song,
Which, for centuries past,
Had resonated with our golden language;
We had no right to also play
Neither the lute,
Nor the castanets.

And what was left?
Nothing was left
But prayer.

And it was at that moment, that he
A man called Mesrob Mashdots
Came to this world.

They sleep amongst the people
As an awful steam in the water;

They are born from somewhat a genius fatigue
To become genius.
They are born to prove
That the end somewhere turns into beginning.
They are born to prove
That there is no miracle,
Rather only need.
They are born to prove
That the feat of arms begins only
Where all the means come to an end...

And thus was born one of them,
He was born
A man named Mashdots.
And he was born not to increase
The endless number of inquirers.
He came to this world to answer,
And he indeed found the answer...

Yes, we existed before him.
But he was born
To come and become a beginning.
Yes, we existed before him,
We had bread, whether more or less,
And we had water.
But he was born to become nourishment.

He was born that we may give birth,
He existed that we may exist,
And he became immortal
That we may become immortal...

He tempered and forged our identity
Against the devouring fire of the foreigners
As great as the threatening danger
And even more enormous than the danger.
He placed a yogurt culture against the tempered milk,

A wing against the quantity,
A flight against the number,
Ink against blood,
Pen against the sword,
And a repository of books against an ambush.

Always enduring strikes and attacks,
Even losing before ferocious armies,
In life we defeated the cruelest of all—
We defeated the brutal times.
Though buried in the soil cubit after cubit,
We rose up again,
We remained steady;
Though falling endlessly,
We flew again;
Though dying endlessly,
We perpetuated...
And now, it is not that we are being excavated,
Rather we are excavating;
Not that we are being remembered,
Rather we are recollecting;
Not that we are being witnessed,
Rather we are the witnesses,
Reaching other times
At a time when, though having always suffered from quantities,
We are proud of our new quality.

What would you call him after all of these
On our terribly winding road:
A sign,
A pillar,
A pole,
Or an inventor of letters?

And should one recollect alphabet and letters,
He himself is the capital letter
With whom the common and simple word

Grow up to become a symbol
And... the man stretches to become a MAN
While the Armenian... [becomes] Mashdots.

* * *

VAHAKN TAVTIAN

Armenian Language

My mother tongue, my language, I have created you with fire
And have delivered you to the centuries like a sacred fire.

I have lit your red flame up the reed's tube
That you may birth gods with fiery beards and hair.

And I have lit you in maternal clay-plastered cottages
That you may stretch forever with the smoke of the chimney...

My mother tongue, my language, I have created you with bread
And have delivered you to the centuries like sacred bread.

I have given you the taste of the wheat that I have squeezed
from the stone
That you may be inconsumable like that blessed bread.

That on the distant roads of estrangement and hunger
You approach my lips like a communal wafer.

My mother tongue, my language, I have created you with wine
And have delivered you to the centuries like a sacred wine.

And intoxicated by you, I have become complaint and protest,
I have revolted against the merciless thrones of heaven.

With you I have kneaded my soul's light and darkness,
And conversed with the universe, the unknown, and eternity.

My mother tongue, my language! Whatever happens in the
world
You'll remain my fire, my bread, and my sacred wine.

* * *

Our Alphabet

Our letters were born from a vision,
Our letters were nourished with winds,
They were tempered to become iron letters,
Our letters were written on the stones,
When an attempt was made to erase or alter them
Our letters struck like thunderbolts...

* * *

KEVORK EMIN

Our Alphabet

This is not an alphabet,
This is an inaccessible fortress,
Unconquerable treasure,
A gate for salvation,
An exit, when there is no hope,
A tune of renaissance.
It is our essence,
Our pace and our path,
Our crown and general,
A call for gathering,
A wise advice,
A means to exist.
It is the anchor of a ship,
The tree of literature,
The seal of identity,
The daily bread
for the Armenian table,
The vine press for skills.

It is the resonance of a song,
the stirring of a motion,
The academy of oration,
The gym of minds,
the tome of faith,
The oil for an ever-burning torch.
It is our first foundation,
The beam of our hope,
Our skilled spirit,
Our orchard's plane tree,
The fortifying wall of our house
The lawful watermill...
It is the cannonball of our fight,
the nostril of instinct,
the pioneer of glory,
Our love and heart,
our ever-blooming seed,
A rock and inscription.
It is our home on land,
our ark on water,
Our minute in its flight,
Our wheat in the field,
Our way in the unknown,
Our glory in bravery.
It is our bristle and harvest,
our genius and lyre,
a caravan and a shore,
AND
Our ever-burning hearth,
our inconsumable dowry,
From Omega to Alpha.

* * *

Our Language

Our language is our conscience,
The holy bread of our table,
It is the righteous call of our soul
And the taste in our mouth.

Our language is the smoke of our house,
Our balance in this world,
It is the salt of our identity,
The great mystery of essence.

Our language is our blood,
Precious more than the blood,
It is our fragrance and color,
Our language is us, and we are.

It should be our first
And last love,
What else in this world
Is so much ours?

* * *

Armenian Language (Excerpt)

The seed of our existence exploded with you,
With you we became home and country,
You blustered in the ancient soil of Ararat
Until your sound transformed into letter.

You have been the spirit of our reed's tube,
You have been our spirit's struggling call...
We could have lived even without the land,
But we could have not lived without you.

The king and the nobility spoke with you,
With you the wearied and poor peasant spoke
To his inexistent god, to his heart, and even
To the yoked oxen that shared his suffering.

In all the dark paths that we crossed,
You have been armature and support,
You have embodied our righteous idea,
And you have been Wrathful Mher and David of Sassun.

You have sounded sometimes like a trumpet calling for fight,
And have sometimes moaned like a painful heart,
You have woven folktales, myths, and epics,
And a Book of Laments, proverbs, and prayers.

O my ancient and young Armenian language,
You will bloom even flusher,
As our dreams are now woven in Armenian;
How can we live without you?

Storms and winds cannot take you away from us,
Nor can any disaster hinder you;
You are the sun of our being, the spirit of our identity
From eternity unto eternity.

* * *

SILVA GABUDIGIAN

Words to My Son

With this spring and these flowers,
With this birdie and this brook,
With this song and awakening,
My child began to speak.
And he babbled a priceless word
Of our sacred Armenian language,
As if a communion portion

Touched my child's lips...
"Listen, my son, as to a commandment
The heartfelt words of your loving mother;
Today, I deliver to you
The most precious Armenian language.
"It has crossed, as starlight,
The heavens of time,
And blustered tumultuously
With the flight of Haig's arrow,
"And with Mesrob's sacred genius
It has become letter and parchment,
It has become hope and banner,
And has kept our march unaltered...
"With it the Armenian refugee
Murmured the wound of his heart;
With it thundered
The song of my people's fight,
"With it my young mother
Put me one day in the cradle,
And its centuries-long gurgle
Has now reached you...
"Open your lips, speak, my precious!
Sing ardently, my beloved!
Let our aged Armenian language
Become a child on your lips...
"Keep it lofty and clear
Like the sacred snow on Ararat,
Keep it close to your heart
Like the ashes of your ancestors,
"And protect it by your chest
From dark enemy's strike,
As you would protect your mother
If they pull their sword on her.
"And behold, my son, wherever you are,
Wherever you go under this moon,
Should you forget even your mother,
Do not forget your mother tongue!"

Ode to Mesrob

Mesrob!

Skilled stonecutter of the rocks of Ararat,
Who extracted songs from lyre-like stones,
And precise word-cutter of the Armenian language
Who picked light from crystal-like words.

Mesrob!

A fecund coulter that cuts the Armenian genius
Who transformed the naked stone into vegetation.
And a swift pen that ploughs the Armenian centuries,
Inseminating the barren page with stars.

Mesrob!

Name of storm, thunder of light,
Who extinguished the flames of darkness and turned them to
ashes;

The blacksmith of Armenian Spirit, a fiery arm
Who fastened the shaky castle of belief.

Mesrob!

Still an awake eyelid in your sleep at Oshagan,
Watching over the lamps of the Armenian Mind;
The never-worn lantern of the star of the Illuminator
Who sustains the Armenian Spirit now scattered throughout the
world.

O Saint Mesrob!

A golden greeting to you, O thunder of Armenian Logos...

The church of Oshagan where Mesrob Mashdorts was buried.
Օշականի եկեղեցին, ուր թաղված է Մեսրոպ Մաշտոցը:

ՀԱՅՈՑ ԳԻՐԵՐՈՒ 1600-ԱՄԵԱՅ ԽՈՐՀՈՒՐԳԸ

Ե. դարու արշալոյսին Սբ. Մեսրոպ Մաշտոցը ստեղծեց հայոց այբուբենը: Մեր մատենագրութեան մէջ Մեսրոպեան գիրերու ստեղծման եւ հայ դպրութեան սկզբնաւորման ժամանակին մասին կան բազմաթիւ տուեալներ. տատանման կորագիծը 392-413 թուականներն են: Յենելով, սակայն, Մաշտոցի աշակերտ և առաջին կենսագիր Կորիւնի «Վարք Մաշտոցի» աշխատութեան ժամանակագրական ցանկին վրայ՝ այլևս ճշդուած և ընդունուած է հայ գիրերու գիւտի վաւերական տարեթիւը՝ 405:

Պատմական այս իրադարձութեան իրական արժէքը գնահատելու համար հարկ է մտովի 16 դար ետ երթալ՝ յիշելու տիրող կացութիւնը Հայաստանի մէջ: Վերջինս 387 թուականին կորսնցուցեր էր իր քաղաքական ամբողջականութիւնն ու անկախութիւնը եւ բաժնուեր երկու հարեւան երկիրներու՝ Բիւզանդիայի եւ Պարսկաստանի միջեւ: Անոնք ո՛չ միայն իրենց օրէնքները կը պարտադրէին մեզի, այլեւ լեզուն եւ մշակոյթը:

Քրիստոնէութիւնը, որ Հայաստանի մէջ պետական կրօնք հռչակուեր էր մօտ մէկ դար առաջ՝ 301 թուականին, տակաւին հեռու էր համագային կրօնք ըլլալէ:

Ժամասացութիւնն ու եկեղեցական միւս արարողութիւնները կը կատարուէին ժողովուրդին անհասկնալի լեզուներով՝ յունարէն կամ ասորերէն: Երկիրը լեցուն էր յոյն եւ ասորի քարոզիչներով: Ամէն տեղ կը վիստային աղանդները:

Կրօնական եւ մշակութային ձուլումը կանխելու եւ ազգային ուժացման վերահաս վտանգը հեռացնելու միակ միջոցը սեփական գիրի ստեղծումն էր:

Ան պիտի թոյլատրէր ոչ միայն հայկական դպրոցներ բանալ եւ ազգային կրթութեան հիմքը դնել, այլեւ ունենալ օտար մշակոյթներու ազդեցութիւնը թուլցնող ինքնուրոյն գրականութիւն:

Բարեբախտաբար նման համոզման յանգած էին հայոց թէ՛ հոգեւոր, թէ՛ աշխարհիկ առաջնորդները: Երբեմնի զինուորական Մեսրոպ Մաշտոցը, որ կրօնաւոր ձեռնադրուելէ ետք իր անձը նուիրեր էր քարոզչական գործունէութեան, Գողթն գաւառին մէջ Աւետարանն ուսուցանելու ընթացքին դիմադրաւած բազում դժուարութիւններէն ետք կ'ուղղուի Վաղարշապատ մայրաքաղաք:

Յանձինս Սահակ Պարթեւ կաթողիկոսին եւ Վռամշապուհ թագաւորին ան կը գտնէ համախոհներ եւ հովանաւորներ: Անոնց խրախոյսով ալ ան կը ստանձնէ հայոց այբուբենի ստեղծման յոյժ կարեւոր գործը:

Այդ նպատակով նախ կը գործադրէ «Դանիէլեան նշանագիրերը»՝ համոզուելով որ անոնք անկատար են եւ չեն համապատասխաներ հայոց լեզուի պահանջներուն: Ապա՝ կը մեկնի Եդեսիա, պրպտումներ կատարելու տեղւոյն հռչակաւոր դիւանատան մէջ: Տիրապետելով յունարէնին, ասորերէնին եւ պարսկերէնին՝ ան կ'ուսումնասիրէ անոնց տառաձեւերը եւ կը ծանօթանայ գրութեան սկզբունքներուն: Միաժամանակ խորութեամբ կը հետազօտէ հայերէնի հնչիւնային համակարգը եւ վերլուծաբար երեւան կը հանէ անոր նմանութիւններն ու տարբերութիւնները այլ լեզուներէ: Երկու տարուան որոնումներէ եւ ստեղծագործական տքնանքէ յետոյ, 405 թուականին Եդեսիոյ մէջ ան կ'երկնէ հայոց տառերը, կը դասաւորէ զանոնք, անոնց կու տայ անուններ ու թուային արժէքներ եւ կը մեկնի Սամոսատ՝ յոյն յայտնի գրագիր Հռոփանոսի օգնութեամբ յարդարելու անոնց գեղադրութիւնը:

Այնքան սպասուած եւ միեւնոյն ժամանակ անսպասելի էր գիրերու գիւտը, որ ժամանակակիցներու կողմէ ան համարուեցաւ երկնառաք հրաշք, աստուածային պարգեւ: Հայ պատմիչ Կորիւնը «սքանչելի ծնունդներ» կը կոչէ հայոց տառերը: Իր «Վարք»ին մէջ ան կը նկարագրէ այն խանդավառութիւնը, որով հայոց Վռամշապուհ թագաւորն ու Սահակ Պարթեւը «նախարարագունդ աւագանիին բոլոր բազմութիւնն առնելով», ընդառաջ կ'երթան երանելի Մաշտոցին: Դիմաւորութեան այսօրինակ հանդիսաւորութեան եւ համընդհանուր ցնծութեան մէջ կը շեշտուի ոչ միայն Մաշտոցի մեծագործութիւնը, այլեւ անոր գիտակցումը ժողովուրդին կողմէ:

Մաշտոցեան այբուբենը թէ՛ իր ստեղծման ժամանակ, թէ՛ նաեւ այժմ լաւագոյնս կ'արտայայտէ մեր լեզուին արտասանական առանձնայատկութիւնները եւ երկար ու ձիգ դարերու ընթացքին գրեթէ չէ կրած էական փոփոխութիւններ: Զայն ստեղծելու ընթացքին Մաշտոցն առաջնորդուեցաւ մէկ հնչիւնին մէկ տառ յատկացնելու սկզբունքով, որուն հետեւանքով ունեցանք կատարեալ այբուբեն մը: Անոր հանճարեղութիւնն այն էր, որ ուղեցոյց ունենալով յունարէնը եւ բազմակողմանի քննութեան ենթարկելով իրեն ծանօթ միւս լեզուները՝ ան

օգտագործեց անոնց այբուբենական համակարգերուն առաւելութիւնները (օրինակ՝ աջընթաց գրութիւնը), միաժամանակ կրցաւ խոյս տալ անոնց թերութիւններէն: Ան խիզախաբար փոփոխեց նոյնիսկ կէտադրական նշանները՝ ստեղծելով նաեւ գուտ հայկականները (բուլթ, հարցական եւ բացականչական նշաններ):

Ուշագրաւ է, որ այս գիւտէն յետոյ, ըստ Կորիւնի, Մաշտոցը հրաւէր կը ստանայ հարեւան երկրներէ՝ Վրաստանէ եւ Ադուանքէ, եւ անոնց համար ալ կը ստեղծէ տառեր:

Մաշտոցը, սակայն, լոկ տառաստեղծ չէր, որ իր գործն աւարտած նկատէր հայերէնի համար նշանագիրեր յօրինելով: Այդ տառերով ան հիմքը դրաւ հայոց դպրոցին եւ մեր դպրութեան՝ կրթելով գրագէտ եւ ազգային գիտակցութեամբ տոգորուած հայ սերունդներ: Միաժամանակ ան ծաւալեց ու Սահակ Պարթեւի հետ գլխաւորեց գրական-մշակութային հզօր շարժում մը, որուն մասնակիցները դարձան Եգնիկ Կողբացին, Եղիշէն, Մովսէս Խորենացին, Ղազար Փարպեցին եւ շատ ուրիշներ:

Բնական է որ, որեւէ նորածին գրականութեան նման, այդ շարժումն սկսէր թարգմանութեան գործով: Նախ թարգմանուեցաւ Աստուածաշունչը, ուր գրաւոր հայերէնն այնպիսի արժանիքներ երեւան հանեց, որ դարեր անց Ֆրանսացի նշանաւոր գիտնական Լա Քրոզին հիմք տուաւ զայն անուանելու «Թագուհի թարգմանութեանց»: Այդ թարգմանութիւնը մեծապէս խթանեց Սուրբ Գիրքի իւրացումը եւ հայ կեանքի քրիստոնէացումը: Զմոռնանք որ Գրիգոր Լուսաւորիչի սերմանած հաւատքն այդ օրերուն կրօնք ըլլալէ զատ նաեւ ազգային մշակոյթի զարգացման, աւելին՝ հայութեան պահպանման կարեւոր գործօն էր: Աստուածաշունչէն բացի, հայերէն թարգմանուեցան մեկնողական, վկայաբանական, փիլիսոփայական եւ պատմական բնոյթի բազմաթիւ երկեր: Յաճախ մեր իմաստուն նախնիներու թարգմանութիւններուն շնորհիւ կորուստէ փրկուեցան յոյն եւ ասորի պատմիչներու եւ փիլիսոփաներու շատ գործեր, որոնք չեն պահպանուած բնագրերով: Թարգմանչաց տօնը, որ դարեր շարունակ Հայաստանի մէջ կը նշուի առէն տարուան Հոկտեմբերին, յարգանքի եւ խոնարհումի իւրապատուկ տուրք է մեր հին ու նոր բոլոր թարգմանիչներուն:

Ազգային այբուբենի ստեղծումը հող նախապատրաստեց ստեղծագործական հետագայ վերելքի համար՝ ծնունդ տալով նաեւ ինքնուրոյն գրականութեան ստեղծման: Հայերէնի առաջին

նախադասութիւնը՝ «Ճանաչել զիմաստութիւն եւ զխրատ, իմանալ զբանս հանճարոյ», վերցուած «Առակաց Գիրք»էն, կանխորոշեց մեր դպրութեան զարգացման հետագայ ամբողջ ընթացքը՝ խորհուրդ տալով ապաւինիլ հանճարներու խօսքին ու իմաստութեան: Հայոց պատմիչներու աշխատութիւններն արտացոլացուցին ոչ միայն իրենց ժամանակի, այլեւ անցեալի կարեւոր իրադարձութիւնները՝ ժողովուրդին վերադարձնելով իր պատմութիւնն ու պատմական յիշողութիւնը: Եւ դարը դարձաւ մեր գրականութեան Ոսկեդարը: Ազգային արժէքներու վրայ դաստիարակուեցան հայութեան այն սերունդները, որոնք կարճ ժամանակ անց պիտի մեր հաւատքն ու արժանապատուութիւնը պաշտպանէին գարնանայորդ Տղմուտի ափին Աւարայրի ճակատամարտի ընթացքին: Այս մասին իր «Հայոց Պատմութիւն»ին մէջ կ'ակնարկէ Մովսէս Խորենացին՝ գրելով թէ Մեսրոպը ոչ թէ կը սորվեցնէր իբրեւ արուեստ, այլ աշակերտներուն կարծես հոգի կը ներշնչէր իբրեւ առաքեալ: Այդ ոգին էր որ դարերու երթին մէջ հայը հայ պահեց՝ ի հեճուկս դառնաղէտ հանգամանքներու:

Պատահական չէ որ հայոց մեծերը Մաշտոցը գիւտարար եւ հայ դպրութեան հիմնադիր անուանելէ առաջ՝ քաղաքագէտ են կոչեր , իսկ հայոց տառերը համեմատել 36 գինուորներու հետ: Այբուբենի ստեղծմամբ ան օտարի բազուկին հակադրեց հայուն միտքը, հիմքը դնելով ազգային գաղափարախօսութեան:

Գիրքերու գիւտէն ետք, Սբ. Մեսրոպ ապրեցաւ երեք ու կէս տասնամեակ՝ նուիրուելով քարոզչութեան ու սերունդներու հայեցի կրթութեան գործին: Սահակ Պարթեւի հետ միասին ան աշակերտներ կը ժողովէր Վաղարշապատի մէջ, կը կրթէր եւ ուսուցիչներ կը պատրաստէր անգէտ մարդոց համար: Իբրեւ հետեւանք, ազգային գիտակցութեան ու ինքնաճանաչողութեան այնպիսի ալիք բարձրացաւ, որ չէր եղեր երբեւէ:

440 թուականի Մեհեկան ամսու 13-ին (Փետրուար 17) երանելին կնքեց իր մահկանացուն եւ մեծ պատիւով ու ժողովուրդի բազմութեամբ թաղուեցաւ Արագածի փէշերուն գտնուող Օշական գիւղի եկեղեցիին ստորգետնեայ խորանին ներքեւ: Անոր գերեզմանն այնուհետեւ ուխտավայր, իսկ աճիւնին վրայ դրուած անշուք քարը սրբատեղի դարձան աշխարհացորիւ հայութեան համար: Ժողովրդական այդ անպարագիծ սէրն արտայայտուեցաւ նաեւ մեր գրողներու եւ բանաստեղծներու ստեղծագործութիւններուն մէջ: Դարերու ընթացքին Մաշտոցի անուան շուրջ անհա-

չիւ զրոյցներ եւ ասքեր հիւսուեցան, բանաստեղծութիւններ ու պոէմներ, պատմութեանքներ ու վէպեր գրուեցան: Թերեւս ղժուար է գտնել հայ բանաստեղծ մը, որ չէ ներշնչուած մեծ Լուսա-
ւորիչին կերպարով:

Արդ, հայոց գիրերու գիւտի 1600-ամեակին առիթով ԱՄՆ Արեւելեան Թեմի Առաջնորդարանին կողմէ հրատարակուող այս գրքոյկին մէջ մէկտեղուած է այդ հսկայ ժառանգութենէն փոքր փունջ մը միայն: Ընտրուած քերթուածները եւ հատուածաբար ներկայացուող պոէմներն ու գիտական ստուար գրականութենէն առանձին դրուագները միայն գեղօններ չեն մեր մայրենիին: Հայ թէ օտար մեծերու ասոյթներուն հետ միասին, անոնք հակիրճ բանաձեւումն են հայոց լեզուի դերին ու Մաշտոցեան գիւտի խորհուրդին՝ մեր ժողովուրդի կեանքին մէջ: Անոնք նաեւ յորդոր են մեզի ու գալիք սերունդներուն՝ բարձր պահելու ազգակերտումի այդ հզօր ջահը, որ եղեր է եւ այսօր եւս կը մնայ հայութեան տարբեր հատուածներու միասնականութիւնն ու միութիւնն ապահովող գլխաւոր կռուանը:

1600-ամեակի այս համազգային յօբելեանը պատեհ առիթ է անգամ մը եւս ընդգծելու հայոց գիրերու եւ հայ լեզուի նշանակութիւնը մեր հոգեւոր եւ մշակութային կեանքին մէջ: Միա-
ժամանակ, ան յիշեցում է բոլորիս՝ վերահաստատելու մեր սէրն ու հաւատարմութիւնը հայ լեզուի նկատմամբ: Սէր, որ պէտք է արտայայտուի նախ եւ առաջ գործով, որ է՝ ամէն օր ու ամէն ժամ մայրենի լեզուին գործածութիւնը: Զէ՞ որ հոն ուր դեռ հայ մանուկի շուրթերէն կը ծորի եւ քահանային աղօթքով դէպի երկինք կը բարձրանայ մեր ազգային ամենահզօր երգը՝ ԱՅԲ-
ԲԵՆ-ԳԻՄ-ը, հոն անմեռ է Հայու ոգին ու Հայ ինքնութիւնը:

The statues of Mashdots and Goriun at the entrance of Madenataran.

Մաշտոց եւ Կորիւնի արձանները Մատենադարանի մուտքին:

Մենարոպ Մաշտոցի Մասին

ՎԱՐՔ ՄԱՇԹՈՅԻ

Մաշթոց էր անունն այն մարդուն, որուն համար մենք հոգ տարած ենք պատմել: Տարօն դաւառէն էր ան, Հացեկաց գիւղէն, Վարդան անունով երանելի մարդու որդին: Մանկական հասակին մէջ ան կրթուեր էր հելլենական դպրութեամբ, ապա եկեր հասեր էր Մեծ Հայաստանի Արշակունի թագաւորներու դուռը, կեցեր էր արքունի դիւանատան մէջ՝ դառնալով արքային տուած հրամանին ծառայողը ոմն Առաւանի մեր Հայոց աշխարհի հազարապետութեան ժամանակ: Ան տեղեակ ու հմուտ էր աշխարհի կարգերուն, իր զինուորական արուեստով սիրելի էր դարձեր իր զօրականներուն: Եւ հոն ալ ջանալով ուշադրութեամբ կը հետեւէր աստուածային գիրքերու ընթերցանութեան, որով եւ շուտով լուսաւորուեցաւ ու թափանցեց, խորամուխ եղաւ աստուածային հրամաններու հանգամանքներուն մէջ, եւ ամէն պատրաստութեամբ զարդարելով իր անձը՝ իշխաններուն ծառայութիւն կը կատարէր:

Եւ անկէ ետք ան ըստ աւետարանական կանոնի դարձաւ մարդասէր Աստուծոյ ծառայութեան. այնուհետեւ մերկացան (իրմէ) իշխանական ցանկութիւնները եւ պարծանքի խաչն առնելով՝ դուրս եկաւ ամենակեցոյց խաչուածին ետեւէն: Եւ (հաւատքի) հրամաններուն հաւանելով, խառնուեցաւ Քրիստոսի խաչակիր գունդին ու շուտով մտաւ միայնակեցական կարգը: Շատ եւ տեսակ-տեսակ վշտակեցութիւններ կրեց ըստ Աւետարանին ամէն բանով. իր անձը կու տար ամէն հոգեւոր վարժութեան, միանձնութեան, լեռնակեցութեան, անօթութեան ու ծարաւի եւ բանջարաճաշակութեան, անլոյս արգելարաններու, խարազնազգեստ ու գետնատարած անկողիներու: Շատ անգամ ալ գիշերուան հեշտալի հանգիստն ու քունի հարկը ոտքի վրայ տքնութեամբ կը վերջացնէր մէկ ակնթարթի մէջ: Եւ այս ամէնը կ'ընէր ան ոչ սակաւ ժամանակ: Եւ քանի մը հոգի եւս գտեր, յարեցուցեր էր իրեն՝ աշակերտ դարձնելով նոյն սովորական աւետարանութեան:

Եւ այսպէս ան կամայական քաջութեամբ տանելով բոլոր վրայ հասած փորձութիւնները եւ պայծառանալով՝ ծանօթ եւ հաճելի դարձեր էր Աստուծոյ եւ մարդոց:

... Երանելի Մաշթոցը՝ արքային հրամանով եւ սուրբ Սահակի համաձայնութեամբ՝ խումբ մը մանուկներ առաւ հետը եւ սուրբ համբոյրով իրարու հրաժեշտ տալէ յետոյ, ճամբայ ինկաւ, գնաց Հայոց արքայ Վռամշապուհի հինգերորդ տարին եւ հասաւ ասորիներու երկու քաղաքներ, որոնց առաջինը Եդեսիա կը կոչուի եւ երկրորդին անունն է Ամիդ:

Աշակերտասէր ուսուցիչն իր հետ տարածները երկու (խումբի) բաժնելով՝ ոմանց ասորական դպրութեան կարգեց (Եդեսիա քաղաքին մէջ) եւ ոմանց յունական դպրութեան (կարգելով)՝ հոնկէ ուղարկեց Սամուսատական քաղաքը:

... Եւ ան իր ընկերներուն հետ սկսաւ սովորական աղօթքներուն ու տքնութիւններուն եւ արտասուալից պաղատանքներուն, խստամբերութիւններուն, աշխարհահեծ հոգերուն, յիշելով մարգարէին ըսածը, թէ՛ «Երբ որ հեծեծես, այն ժամանակ կ'ապրիս»:

Եւ այսպէս ան շատ նեղութիւններ քաշեց իր ազգին բարի օգնութիւն մը գտնելու համար: Ամէն բան շնորհող Աստուծմէ իսկապէս պարգեւեւեցաւ անոր (այդ) բախտը՝ ան իր սուրբ աջով հայրաբար ծնունդ տուաւ նոր եւ սքանչելի ծնունդներու՝ հայերէն լեզուի նշանագիրներու:

Եւ սկսաւ թարգմանել (Սուրբ) գիրքը՝ նախ Սողոմոնի առակներէն, որ սկիզբը պարզապէս կը յանձնարարէ ծանօթ ըլլալ իմաստութեան, ըսելով. «Ճանաչել զիմաստութիւն եւ զխրատ, իմանալ զբանս հանճարոյ»:

... Եւ արդ, երբ յիշելին (Մաշթոցը) եկաւ, մօտեցաւ թագաւորական քաղաքին, լուր տուին թագաւորին եւ սուրբ եպիսկոպոսին: Անոնք նախարարագունդ աւագանիին բոլոր բազմութիւնն առնելով՝ քաղաքէն դուրս եկան, Ռահ գետի ափին դիմաւորեցին երանելին: Եւ ցանկալի ողջոյնը իրարու տալէ յետոյ, հոնկէ ցնծութեան ձայներով եւ հոգեւոր երգերով ու բարձրաձայն օրհնութիւններով ետ դարձան քաղաքը, եւ տօնական ուրախութեամբ անցուցին օրերը:

... Եւ այնուհետեւ աստուածային գործի մշակութիւնն ընելով՝ սկսան աւետարանական արուեստին, թարգմանել, գրել եւ սորվեցնել. մանաւանդ որ աչքի առջեւ ունէին Տիրոջ տուած բարձր հրամանները:

Մեր երանելի հայրեր Սահակն ու Մաշթոցը, թոյլտուութիւն ստանալով, իրենց մշակութիւնը յուսալից ջանքով դարձուցին երեւելի եւ սրդիւնաբեր ըստ Աւետարանին:

Այն ժամանակ անպայման սքանչելի դարձաւ մեր երանելի ու ցանկալի Հայաստան աշխարհը, ուր երկու հաւասարակիցներուն ձեռքով յանկարծ, մէկ անգամէն եկան հասան հայաբարբառ, հայերէնախօս դարձան օրէնսդատաց Մովսէսը՝ մարգարէական դասուն հետ, եւ յառաջագէմ Պօղոսը՝ ամբողջ առաքելական գունդով, Քրիստոսի աշխարհակեցոյց Աւետարանին հետ միասին:

Ի՞նչ սրտալիւր ուրախութիւն էր հոն այնուհետեւ, եւ ի՞նչ հաճելի տեսարան աչքի համար: Որովհետեւ երկիր մը, որ անունն անգամ չէր լսած այդ կողմերուն, ուր բոլոր աստուածային սքանչելի գործերը կատարուեցան, շատ շուտով, իսկոյն իմացաւ բոլոր եղած բաները, ոչ միայն ժամանակով կատարուածները, այլեւ առաջագոյն յաւիտենականութիւնը, եւ յետոյ եկածները, սկիզբը եւ վերջը, եւ բոլոր աստուածային աւանդութիւնները:

... Իսկ երբ իրերու հաստատութիւնը փորձեցին, ապա աւելի համարձակ եւ ավելի շատ կը ժողովէին նորագիւտ ուսման համար աշակերտներ՝ սովորեցնելու, կրթելու եւ անգէտ մարդոց քարոզելու համար պատրաստելու: Անոնք (ուսման ծարաւիները) իրենք ալ Հայաստան աշխարհի զանազան կողմերէն ու գաւառներէն բազմութեամբ կ'ելլէին, գալով կը հասնէին աստուածային գիտութեան բացուած աղբիւրը: Որովհետեւ Այրարատեան գաւառին մէջ, Թագաւորներու եւ քահանայապետներու նստավայրին մէջ բխեցաւ հայերու համար Աստուծոյ պատուիրաններուն շնորհքը:

Եւ իսկապէս՝ եկեղեցւոյ սիւներն սկսան համարձակ ձեռքով Քրիստոսի աւետարանիչներու գործը կատարել, Հայաստան ազգի զանազան կողմերը, գաւառներն ու տեղերը խումբ-խումբ ուղարկել ճշմարտութեան աշակերտները, գիտութեան մէջ կատարելութեան հասցուածներուս (խումբերը)՝ կարող (համարելով) ուրիշներու ալ սորվեցնելու: Անոնց համար կանոն եւ օրինակ դրին իրենց վաստակը եւ պատուիրեցին նոյն կանոնին մէջ մնալ:

Եւ իրենց աստուածային իմաստութեամբ կրթեցին հոն իսկ իրենց մօտ եղած արքունիքը ամբողջ ազատագունդ բանակին հետ: Երանելի Սահակն ուսման վարժութեամբ կը զբաղեցնէր աւելի Մամիկոնեան մարդիկը, որոնց առաջինին անունն էր Վարդան: Նոյնպէս եւ ամէն մարդ կ'աշխատէր կրթել, անոնց հասկցնել ճշմարտութեան գիտութիւնը:

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ

Տեսնելով որ Հայոց թագաւորութեան վերջը հասեր է, Մեսրոպն (աշխարհի) խռովութիւններն իր համբերութեան նիւթ դարձուց: Ան Տարօնի Հացեկաց (գիւղէն) էր, սներ ու սորվեր էր մեծն Ներսէսի մօտ եւ անոր վախճանումէն յետոյ արքունական դրան մէջ քարտուղար նշանակուեր էր: Ան սիրեց մենակեցութեան վարքը եւ աշխարհային զբաղմունքներէ փախչելով, մէկ կողմ նետելով մարմնական պատիւը, երկնաւորին ետեւէն կ'երթար: Ան կ'երթայ Գողթն գաւառը եւ կ'ապրի մենակեացի կեանքով: Ան գաւառի իշխանին օգնութեամբ վերացուց հոն պահուրտած հեթանոսական աղանդը, որ Տրդատի օրերէն մինչեւ այդ ժամանակ ծածուկ կը մնար եւ Արշակունեաց թագաւորութեան տկարանալուն ժամանակ երեւան եկաւ:

Երբ երանելի Մեսրոպը կ'ուսուցանէր, փոքր նեղութիւն չէ որ կը կրէր, որովհետեւ ինքն էր թէ՛ կարդացողը եւ թէ՛ թարգմանողը, եւ եթէ ուրիշ մը կարդար, երբ ինքը հոն չ'ըլլար, ժողովուրդին անհասկնալի կը մնար՝ թարգմանիչ չ'ըլլալու պատճառով: Ուստի ան միտքը դրաւ հնարք մը գտնել, Հայոց լեզուի համար տառեր ստեղծել, եւ աշխատանքի անձնատուրը ըլլալով զանազան փորձերով կը չարչարուէր:

... Մեսրոպը աշակերտներով կ'իջնէ Միջագետք նոյն Դանիէլին մօտ, եւ նախկինէն աւելի բան չգտնելով՝ կ'անցնի Եդեսիա, Պղատոն անունով հեթանոս ճարտասանի մը քով, որ դիւանի պետն էր: Ան ուրախութեամբ ընդունեց, եւ ինչքան որ հայերէն խօսքեր միտքը կը բերէր՝ հաւաքելով եւ շատ ջանք թափելով՝ օգուտ չունեցաւ հռետորը եւ խոստովանեցաւ իր սգիւտութիւնը: Բայց ան ըսաւ թէ ինքն առաջ ունեցեր է ուսուցիչ մը, շատ հմուտ մարդ մը, որ յետոյ ճարտարներու գրուածքներն Եդեսիայի դիւանէն առնելով գացեր ու քրիստոնէութիւն է ընդուներ, անունը՝ Եպիփանոս. «Զինք, ըսաւ, փնտռէ, գտիր, որ քու փափաքը լեցնէ»:

Այդ ժամանակ Մեսրոպը Բաբելոս եպիսկոպոսէն օգնութիւն գտնելով՝ Փիւնիկէով անցաւ դիմեց Սամոս, որովհետեւ Եպիփանոսը մեռած էր, ձգելով աշակերտ մը Հռոփանոս անունով, որ յունարէն գրութեան հրաշալի արուեստ ունէր եւ առանձնացեր

էր Սամոս: Մեսրոպը կ'երթայ անոր քով եւ անկէ ալ շահ չգտնելով, կ'ապաւինի աղօթքի: Եւ կը տեսնէ ո'չ երազ քունի մէջ, ո'չ տեսիլք արթնութեան մէջ, այլ սիրտի գործարանին մէջ անոր հոգւոյն աչքերուն կ'երեւայ աջ ձեռքի թաթ մը՝ քարի վրայ գրելու պահուն, այնպէս որ քարը գիծերու հետքը կը պահէր, ինչպէս ձիւնի վրայ: Եւ ոչ միայն երեւաց, այլեւ բոլոր (գիրերու) հանգամանքները անոր միտքը հավաքուեցան ինչպէս ամանի մէջ: Եւ աղօթքէն ելլելով՝ ստեղծեց մեր նշանագիրները, Հռոփանոսի հետ ձեւակերպելով Մեսրոպէն պատրաստուած գիրերը, հայերէն տառերը ճիշդ հանդիպեցնելով յունարէնի հնչիւններուն: Եւ իսկոյն ձեռնարկեցին թարգմանութեան, խորհրդաբար սկսելով (Սողոմոնի) Առակներէն, ամբողջ քսաներկու յայտնի գիրքերը եւ Նոր Կտակարանը կը փոխադրէ հայերէն լեզուի, նոյնպէս եւ անոր աշակերտները, Յոհան Եկեղեցացին եւ Յովսէփ Պաղնացին, միեւնոյն ժամանակ իր աւելի փոքր աշակերտներուն սորվեցնել տալով գրչութեան արուեստը:

... Մեսրոպ վրաց աշխարհը երթալով՝ անոնց համար ալ, իրեն տրուած երկնային շնորհով, կը ստեղծէ նշանագիրներ, ոմն Զաղայի հետ, որ յունարէն եւ հայ լեզուներու թարգմանիչ էր, օժանդակութիւն գտնելով անոնց Բակուր թագաւորէն եւ Մովսէս եպիսկոպոսէն: Կ'ընտրէ երախաներ, կը բաժնէ երկու դասի, եւ անոնց համար ուսուցիչներ կը ձգէ իր աշակերտներէն Տէր Խորձենացին եւ Մուշէ Տարօնացին:

Ինքը կ'իջնէ Աղուանք, անոնց Արսուաղեն թագաւորին եւ Երեմիա եպիսկոպոսապետին քով, որոնք յօժարութեամբ յանձն առին իր ուսումը եւ իրեն յանձնեցին ընտիր երախաներ: Ան կանչեց Բենիամին անունով շնորհալի թարգմանիչ մը, որուն անմիջապէս արձակեց Սիւնիքի տէր Երիտասարդ Վասակը, իր Անանիա եպիսկոպոսին միջոցով, որոնց (օգնութեամբ) ան նշանագիրեր ստեղծեց Գարգարացիներու այդ կոկորդաձայն, կոշտ, խժական, կոպիտ լեզուին համար: Հոն վերակացու ձգելով իր Յովնաթան աշակերտը, ան արքունական դրան քահանաներ նշանակելով՝ ինքը կը վերադառնայ Հայաստան եւ կը տեսնէ թէ մեծն Սահակ զբաղած է (Ս. գիրքի) թարգմանութեամբ ասորերէնէ, յունարէն չգտնուելու պատճառով: Որովհետեւ նախ Մեհրուժանն այրեր է յունարէն գիրքերը մեր ամբողջ երկրին մէջ, իսկ այնուհետեւ, երբ Հայոց աշխարհը (երկու մասի) բաժնուեցաւ, պարսիկ վերակացուներն իրենց մասին մէջ ոչ ոքի

Թոյլ կու տային յունարէն սորվիլ, այլ միայն ասորերէն:

Այնուհետեւ Մեսրոպը ետ եկաւ, եւ ինք ու մեծն Սահակ նոյն աշակերտները, Յովսէփն ու անոր միւս ընկերը Կողբ գիւղէն, որու անունն էր Եգնիկ, ուղարկեցին Միջագետք, Եդեսիա քաղաքը, որպէսզի ինչ գիրքեր որ հոն գտնեն առաջին սուրբ հայրերէն գրուած, շուտով մեր լեզուով թարգմանեն ու բերեն, որպէսզի այնուհետեւ Բիւզանդիոն ուղարկուին նոյն գործով:

... Սուրբ Սահակի վախճանումէն վեց ամիս յետոյ, Մեհեկան ամսու տասներեքին, երանելի Մեսրոպն ալ այս աշխարհէն փոխուեցաւ Վաղարշապատ քաղաքին մէջ, գերազանցելով բոլոր առաքինի մարդիկը, որոնք այն ժամանակ կային: Որովհետեւ ամբարտաւանութիւնը եւ մարդահաճութիւնը անոր վարքին մէջ երբեք տեղ չգտան. ան հեզ, բարեացակամ եւ բարեմիտ ըլլալով, կ'երեւէր բոլորին՝ եկնայիւններու սովորութեամբ զարդարուած: Որովհետեւ ան հրեշտակի տեսք ունէր, ծննդական միտք, պայծառ էր խօսքով, գործերով ժուժկալ, մարմնով փառահեղ, սովորութիւններով աննման, խորհրդակցութեամբ մեծ, հաւատքով ուղիղ, յոյսով համբերող, սիրով անկեղծ, ուսուցանելու ժամանակ անձանձրոյթ:

ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՑ

Մենք գնում ենք Մեսրոպի գերեզմանը տեսնելու: Օշականը դեռ չի երեւում, ես երբեք նրան չեմ տեսել, բայց գիտեմ, հաւատում եմ, որ բլուրների ետեւում պիտի տեսնեմ մեր դժբախտ, արիւնոտ պատմութեան ամենամեծ հրաշքը, պիտի հաղորդակից դառնամ այն հիացմունքին, որ տասնհինգ դարերի ընթացքում հայ աշխարհի բոլոր կողմերից հաւաքուել է այս համեստ, սովորական հայ գիւղում: Իբրեւ հայ գրագէտ, պիտի խոնարհուեմ իմ մեծ պապի առջեւ, որ ինձ, ինչպէս եւ ինձ նման հազարներին, գծեր է տուել՝ սրտի եւ հոգու իղձերը, թախիծն ու զգացմունքները պատկերացնելու, իսկ իբրեւ որդի մի ազգի, որին դարերի սեւ փոթորիկները մէջ պահողը եղել է գիրն ու լեզուն, պիտի իմ անհուն, կրակոտ երախտագիտութիւնը թափեմ այդ գերեզմանի վրայ...

Այցելուն գիտէ, որ այս գերեզմանի վրայ ամփոփուած է մի մեծագործութիւն, որ արժանի էր մեծ ու փառահեղ յուշարձանների: Ո՞ւր է Մեսրոպի յաւիտենական օթեւանի փառահեղութիւնը, ո՞ւր է արուեստը, որ նշանակէր, շեշտէր այս նուիրական վայրը:

Ոչինչ չկայ, եւ այցելուն առաջին վայրկեանին մի տեսակ վիրաւորանք է զգում:

Բայց դա վայրկեանական զգացմունք է, եւ անցնում է շուտով, երբ հասկանում ես հայրենի բազմադարեան իրականութիւնը: Կարո՞ղ էր փառահեղութիւնը կանգուն մնալ, դիմանալ մեր երկրում: Մի երկիր է դա, որի սարերն անգամ մաշուել են յարձակողների անխոնջ ձիերի սմբակների տակ: Ի՞նչ կը դառնային կոթողներն ու մահարձանները, եթէ նրանք դրուած էլ լինէին Մեսրոպի դամբարանի վրայ...

Արուեստը հիացնում է կրթուած, լուսաւոր սրտերը, բայց կատաղութիւն է ներշնչում վայրենիներին, որոնց հասկանալի է միայն քանդելու, կողոպտելու պաշտամունքը: Երկաթն ու որձաքարը ոչնչանում են վայրենիների մուրճի տակ եւ ոչնչացնում են այն դէպքերն ու անունները, որոնց յաւերժացնելու համար էին դրուած: Ֆիդիաի հանճարն անգամ չկարողացաւ թուլացնել քանդողների թեւերը: Իսկ այստեղ, Արագածի փէշին կպած այս

փոքրիկ գիւղի փոքրիկ եկեղեցին իր պատերի մի խոռոչում պահել-պահպանել է, աւերման, դարերի անվերջ շարքերով անց է կացրել ու մեզ հասցրել մի անշուք քար, որ այսօր մեր ամենանուիրական պարծանքն է:

Ոչ թէ հրապարակներում պաշտել այդ պարծանքն, այլ լռիկ խաղաղութեան մէջ, փոքրիկ, դողդոջուն ճրագը ձեռքին մտնել ստորերկրեայ փոսը, ուր խոնաւութիւնն ու մութը անյայտութիւն եւ մոռացութիւն են ապահովում, եւ այդտեղ տեսնել եւ զգալ, մտածել ու յուզուել,- այս հնարաւորութիւնն է տուած եղել հային...

Ո՞վ էր նա, որ սկզբից եւէթ հասկացաւ, թէ այս կերպով կարելի է յաւերժացնել մեծ մարդուն, նրա աճիւնը յանձնել դարերին իբրեւ հաստատ աւանդ:

Վահան Ամատունին՝ Օշականի իշխանը, Մեսրոպի աշակերտներից էր: Հինգերորդ դարի ապստամբական շարժման գլխաւորներից մէկն էր նա, Վարդանի, Ղեւոնդ Երէցի կողմնակիցը եւ զինակիցը: Նա թաղեց Մեսրոպին իր Օշականում, բայց մեծ ուսուցչի համար այդքանը քիչ համարեց եւ նրա գերեզմանի վրայ եկեղեցի էլ կանգնեցրեց, որի ցածրիկ, ստորերկրեայ խորշում մօտ 1500 տարի է, ինչ պահում է այդ գերեզմանը:

Մեսրոպը միայն իր ժամանակը չյեղափոխեց, այլ իր ժամանակի հայութեան ամբողջ անցեալը, ամբողջ ներկան ու ապագան: Մեր պատմութիւնը ուրիշ նոյնանման մեծագործութիւն չունի, չի ճանաչում:

3. ՄԱՐԳՈՒԱՐԴ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅԵՐԷՆ ՆՇԱՆԱԳԻՐԵՐՈՒ

Հայաստանի քաղաքական բաժանման հետեւանքով առաջացան անբարենպաստ պայմաններ: Պարսկական մասի գերագոյն իշխողները միշտ նորանոր փորձեր կը կատարէին՝ հայ ժողովուրդը մագղեգանց կրօնին դարձնելու եւ անոր մէջ պարսից լեզուն ու գրականութիւնը տարածելու համար:

Միւս կողմէ, արեւմտեան մասին մէջ իշխող հռովմէացիներն արհամարհանքով կը նայէին բարբարոսներուն եւ բնականաբար ոչ մէկ գաղափար ունէին անոնց լեզուն եւ ազգային առանձնայատկութիւններուն մասին: Բոլոր մեթրոփոլիթները չէ որ կրնային նոյնքան խելացի գտնուիլ, որքան որ էր մեծն Բարսեղը, որ ուշադրութիւն դարձուց որ Փոքր Հայքի եպիսկոպոսական աթոռներուն համար ընտրուէին հայերէնին քաջամուտ մարդիկ:

Այս տեսակէտէն ալ, երբ մենք կը քննենք այն պայմանները, որոնց մէջ Մաշտոցն ու Սահակն իրենց միտքին ուժով հայ ժողովուրդը եկեղեցական ու ազգային ինքնագիտակցութեան զարթոնքի հասցուցին եւ այս ամէնը համեմատենք այն դանայեան պարգեւին հետ, որ Ֆրանկ Փիփինը, քաղաքական ու եկեղեցական իշխանութեան բոլոր միջոցներն իր ձեռքն ունենալով, ընծայեց գերմանական ժողովուրդին՝ կը տեսնենք որ Փիփինը եւ անոր զինակից Վինֆրիտը ողորմելի թզուկներ կ'երեւին միտքի այդ երկու հսկաներուն հանդէպ:

Ժողովուրդ մը, որ ծներ է այսպիսի մարդիկ եւ զանոնք կը մեծարէ որպէս դիւցազուններու, քանի դեռ կը հետեւի անոնց օրինակին՝ երբեք չ'ոչնչանար ի հեճուկս թուրքերու, քուրտերու, թաթարներու, պարսիկներու եւ բոլոր մեծ տէրութիւններու:

Այսպիսով, մեր թուարկութեան հինգերորդ դարու սկիզբին երանելի Մաշտոցի ձեռքով կատարուած հայ գիրերու գիւտը ուշադրաւ է ո'չ միայն եկեղեցա-պատմական առումով: Զայն կարելի չէ դիտել նաեւ որպէս սոսկ ապացոյց այն եռանդին եւ պայծառ պատկերացման, որ դրսեւորեց այբուբենի հեղինակը՝ հաւատարեւ հրեշտակներու օգտակար գործունէութեան համար անհրաժեշտ նախապայմաններ ստեղծելու հարցին մէջ:

Այդպէս էր նաեւ արեւմտեան գոթացի Վուլֆիլայի կէս դարով աւելի աւագ ստեղծագործութիւնը:

Հայոց այբուբենի գիւտը ուշագրաւ է նաեւ այն տեսակետէն, որ ան կը ներկայացնէ արտակարգ մշակութային եւ պատմական երեւոյթ մը՝ որպէս մինչ այդ գրականութիւն չունեցող ժողովուրդի մը քրիստոնէական ազգային զգացման փրկութեան գործողութիւն. ժողովուրդ, որ նոյնիսկ Հայաստանի պետական ինքնորոշութեան կորուստէն շատ քիչ առաջ կրցաւ պահպանել հայկական ուրոյն կերպարը օտար ազգերու հետ համաձուլելու վտանգէն եւ կեանքի կոչեց համեմատաբար հարուստ մատենագրութիւն մը, յատկապէս պատմական եւ աստուածաբանական բովանդակութեամբ:

Ահաւասիկ համաշխարհային պատմական նշանակութիւն ունեցող երկու արդիւնք, որոնց առկայութեամբ գոթացի եպիսկոպոսին սակաւակեաց ստեղծագործութիւնը ոչ մէկ կերպով կրնայ չափուիլ հայ վարդապետին գործին հետ:

ՀԱՅՈՑ ԳՐԵՐԸ

Ս. Գրքի թարգմանությունը դարագլուխ բացաւ հայ կեանքում, նրան հետեւեց բազմաթիւ գրքերի թարգմանությունը, ամէն կողմ դպրոցներ բացուեցին: Էջմիածնի վարդապետարանը մի կողմից ուսուցիչներ էր հասցնում, միւս կողմից նորանոր երկեր հրապարակ հանում: Հռոփանոսի սովորեցրած աշակերտները տարածեցին գրչութեան արուեստը Հայաստանում: Գրիչների խմբերը սկսեցին իրար գերազանցել եւ ձեռագրերի արտագրությունները բազմաթիւ տեսակներով սփռոււմ էին ամէն կողմ: Վանքերը դարձան կրթութեան կենտրոններ, եկեղեցիները պայծառացան, հայերէն ժամերգությունը եւ հայերէն ընթերցուածները շուք ու իմաստ տուին նրանց, ու քաջում էին մարդկանց ահագին մի բազմություն, որ հաճութեամբ ունկնդրում էր մայրենի լեզուով ժամերգութեան: Վարդապետները կամ մեկնիչները բեմերից յորդաբուխ քարոզներով երկնային խօսքը սփռում էին նրանց մէջ եւ կրօնի հաստատ գիտակցությունը ամրապնդում: Վերջապէս ամբողջ երկիրը տոգորուած էր գրական-կրօնական մեծ շարժումով:

Բայց ինչ որ այդ բոլորի մէջ գերազանցում եւ ամբողջ շարժման անիւն էր կազմում, դա է՛ր անկախ ազգային ինքնաճանաչութեան եւ ազգային գիտակցութեան զաղափարը, որ մինչեւ այն չկար:

Հայաստանի ամէն կողմերում բացուած դպրոցները, էջմիածնի վարդապետարանը, Սահակի եւ Մեսրոպի անխոնջ գործունէությունը եւ իրենց աշակերտների ուսումնասէր եռանդը՝ քիչ ժամանակում այնպէս բարձրացրին հայոց հոգեւոր ու մտաւոր հորիզոնը, այնպիսի ծաղկեալ վիճակի մէջ դրին բովանդակ երկիրը, որին երբեք չհասաւ յետոյ անցեալում:

Երկու բնորոշ յատկություն ունի այդ շրջանի գրականությունը, առաջին՝ կրօնական գոյն եւ երկրորդ՝ թարգմանչություն: Այս երկու յատկություններն էլ միայն մեզ սեփական չեն եւ յատուկ են բոլոր այն գրականութեանց, որ մի անգամից ու ճոխութեամբ են մտնում ժողովրդի մէջ: Այն ժամանակուայ հասկացողութեամբ գրականությունը պարզապէս կրօնի զարգացման կամ ժամակարգութեան ծառայող մի գործիք էր:

ուսուցչական գործը յանձնուած էր միմիայն կրօնաւորներին, եւ սրա համար է, որ «Վարդապետ», որ բնապէս «ուսուցիչ կամ վարժապետ» էր նշանակուած, յետոյ դարձաւ կրօնաւորական աստիճան: Սահակը եւ Մեսրոպը նմանապէս առաջնորդուած լինելով ա՛յս գաղափարով եւ գրականութիւնը կրօնական զարգացման համար միայն տուած լինելով Ազգին, բնական է, թէ ամէնից առաջ Ս. Գիրքը եւ կրօնական գրքեր պիտի տային նրան:

Թարգմանչութիւնը նմանապէս պայման է բոլոր նոր սկսուող գրականութեանց համար, մանաւանդ նրանց, որ ուժեղ թափով են սկսում: Թարգմանչութիւններէց յետոյ պիտի գան նմանողաբար կազմուած աշխատութիւններ եւ յետոյ միայն բոլորովին անկախ գործեր:

Եւ դարը համեմատելով յաջորդ դարերի հետ, շատ ճոխ է գրական արտադրութեան կողմից, որոնց թուական առաւելութիւնը գերազանցում է բոլոր միւս դարերից. միայն ԺԲ. դարն է, որ կարող է այս կողմից մրցել Եւ. դարի հետ: Գալով լեզուական արժէքներին՝ ոչ մի դար չկարողացաւ մօտենալ ոսկեղենիկ լեզուին եւ Եւ. դարի հայերէնը ամէն դարի եւ ամէն ժամանակի համար եղաւ լեզուի դասական օրինակ:

ՄԱՆՈՒԿ ԱՔԵՂԵԱՆ

ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՅԸ ԵՒ ՀԱՅ ԳՐԻ ՈՒ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՍԿԻԶԲԸ

Առաջին մարդը, որ հոգացել է հայ գրի ու գրականությունեան մասին, է Մեսրոպ Մաշտոցը: Նա հիմք է դրել հայ գրականության եւ հայերէն լեզուով դպրոցի:

Մաշտոցը բնականաբար մենակ չի կատարել այդ գործը: Նրա հետ եղել են Սահակ կաթողիկոսը, Վռամշապուհ թագաւորը եւ Սահակի ու Մեսրոպի աշակերտները: Բայց նա առաջինն է եղել այդ լուսաւորական գործի մէջ, եւ ժամանակակիցներն էլ առաջին պատիւը նրան են տալիս:

Կորինը Մեսրոպեան նշանագրերը «սքանչելի» բառով է բնորոշում: Դա վերաբերում է ոչ թէ տառերի արտաքին ձեւին, այլ այբուբենի կատարելութեանը: Մաշտոցի ժամանակի այբուբեններից եւ ոչ մէկը եւ ոչ նոյնիսկ յունարէնը, բաւական չէր հայոց լեզուի բոլոր հնչիւնական հարստութիւնն արտայայտելու համար: Դանիէլեան նշանագրերը նոյնպէս թերի էին դուրս եկել, մինչդեռ Մաշտոցի այբուբենը կատարելապէս յարմարեցուած է հայերէնի հնչիւնական համակարգին: Դրանով անհամեմատ աւելի հեշտացած է եղել հայերէն գրել-կարդալու գործը, որովհետեւ «Մեսրոպեան նշանագրերը» (այսպէս անուանել է Մովսէս Խորենացին) հիմնուած են կատարեալ հնչիւնական սկզբունքի վրայ, որ է՝ ամէն հնչիւն իր առանձին տառը պիտի ունենայ, եւ ամէն տառ մէկ հնչիւնի արտայայտիչը պիտի լինի:

Մաշտոցի այբուբենի այս կատարելութիւնը հետեւանք է նրա հեղինակի՝ իր ժամանակի, նոյնիսկ մեր ժամանակի համար զարմանալի խորին ծանօթութեան հայերէնի հնչիւնական դրութեանը, մեր լեզուի բազմաթիւ հնչիւնների նուրբ տարբերութիւններին:

Դրա համար նա, որ լեզուաբանական պատրաստութիւն ունեցած չի եղել, պէտք է երկար ժամանակ դիտողութիւններ անէր կենդանի արտասանութեան վրայ, լսած բառերը վերածէր իրենց վանկերին ու հնչիւններին եւ փորձեր անէր գրելու, որ եւ նա արել է «բազում աշխատութեանց համբերեալ վասն իւրոյ ազգին բարեաց ինչ օճան գտանելոյ», այսինքն՝ շատ նեղութիւնների համբերելով իր ազգին մի բարի օգնութիւն գտնելու համար,՝ գրում է Կորինը:

Աստուածաշնչի թարգմանութեան հետ զուգընթաց Մաշտոցն ու Սահակը թարգմանել են եկեղեցու մէջ ընդունուած աղօթքները: Դրանք անհրաժեշտ էին գործնական պէտքի, ժամերգութեան համար: Դրանք, բացի աղօթքներից ու սաղմոսներից, էին նաեւ որոշ թուով նոր երգեր, որոնք ընդունուած էին ընդհանուր եկեղեցու մէջ: Դրանց մի մասը հայերէնի նշանագրերից առաջ էլ թերեւս ասորերէնից կամ յունարէնից թարգմանուած են եղել բերանացի, քանի որ ժամերգութիւնը բերանացի էր կատարուում:

Թարգմանութեան գործով, ինչպէս երեւում է, պարապել է աւելի Սահակ կաթողիկոսը, որ մանկութիւնից լաւ կրթութիւն էր ստացել յոյների մէջ: Նա էլ մի ժամանակ անձնատուր էր եղել ճգնաւորական կեանքի եւ բազմաթիւ աշակերտների հետ շրջում էր քարոզելու: Կաթողիկոս դառնալով՝ բնականաբար նուիրւում է եկեղեցու գործերին: Մաշտոցը շրջում էր գաւառները, իսկ կաթողիկոսն իր պաշտօնի պատճառով մնում էր աւելի Վաղարշապատում, ուստի եւ աւելի յարմարութիւն ունէր գրաւոր աշխատանքով պարապելու:

Մաշտոցի եւ Սահակի գործունէութեամբ մշակուած էր սեփական ազգային գաղափարախօսութիւն, կար արդէն ինքնագիտակցութեան եկած եւ լաւ պատրաստուած ու հոգեպէս զինուած մի սերունդ, որ չէր կարող հեշտութեամբ զինաթափ լինել: Սկսում է մի զօրեղ մշակութային, մէկ-մէկ նաեւ ռազմական կռիւ (Վարդանանց պատերազմը եւ Վահանանց զինեալ մաքառումը) Սահակի ու Մաշտոցի աշակերտների եւ սրանց աշակերտների՝ ընդդէմ պարսկական ու ասորական, հետագայում նաեւ յունական ոտնձգութիւնների:

Մաշտոցը, բացի քրիստոնէութիւն եւ հայկական դպրութիւն տարածելուց՝ շատ տեղերում հաստատում է վանքեր, ինչպէս Գողթնում, Սիւնիքում: Մաշտոցի հաստատած վանքերում օտար լեզուների տեղ անցնում է հայերէնը, եւ վանականները հայ դպրութեամբ, հայերէն թարգմանութիւններով էին ծանօթանում քրիստոնէական ուսմանը: Այսպիսով, վանքերն ազգայնանում են եւ դառնում են հայկական դպրոցներ, ուր պատրաստում էին հայերէն լեզուով գրագէտներ ու քարոզիչներ եւ «գրիչներ»:

Մաշտոցի ու Սահակի ու նրանց աշակերտների ջանքերով ստեղծւում է եկեղեցական հայերէն լեզուն, որ ընդունւում է երկու կողմերի հայերից ե՛ւ արեւելքում, ե՛ւ արեւմուտքում: Դրա

Հետեւանքով եւս պահւում է միութիւնը հայերի մէջ միշտ եւ ամէնուրեք: Նոյնիսկ ուշ դարերում հայերից հռովմէական եկեղեցուն անցած հատուածները չեն իշխում դիպչել հայոց եկեղեցական լեզուին եւ լատիներէնով փոխարինել այն: Այդ լեզուն դառնում է ուրեմն ազգային միութեան մի մեծ գործօն:

Բայց այդ դերը լեզուն կատարում է ոչ միայն եկեղեցու միջոցով: Եկեղեցական լեզուն է՛ր նաեւ գրական լեզու, որով կատարել էին թարգմանութիւնները: Հետագայում եւս հայ դպրութիւնը զարգանում է նոյն լեզուով եւ առաջ է գալիս համեմատաբար հարուստ հին հայկական գրականութիւնը, որ զանազան իշխանութիւնների ենթակայ հայ ժողովրդի համար դառնում է ընդհանուր հոգեւոր կեանքի, համազգային միութեան ամենամեծ պատմական գործօնը: Այդ ինքնուրոյն գրականութեան էլ ակիզը դնում են ինքը՝ Մաշտոցը, եւ Սահակի ու Մաշտոցի աշակերտները:

Ահա այդ մեծ շարժման պատմական նշանակութիւնը:

ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՑ

Փոթորկալից ու օրհասական Ե. դարը պէտք է գտնէր ժամանակի բոլոր կնճռոտ հարցերի ելքը, պէտք է ծնէր մի այնպիսի համապարփակ հանճար, որը կարողանար մարմնաւորել ժողովուրդի, հայրենիքի, պետութեան եւ եկեղեցու բոլոր հոգեւոր ուժերը, միաւորէր նրանց եւ դնէր նպատակաւաց անսայթաք հունի մէջ: Եւ նա ծնուեց՝ ժամանակի մեծագոյն մարդը, հայ հանճարի անկրկնելի դրսեւորումը՝ տարօնցի Մեսրոպ Մաշտոցը:

Մեսրոպ Մաշտոցը Ե. դարի հարագատ ծնունդն էր ու նրա նուիրական բարձունքների, կենսական պահանջների արտայայտիչը: Մեսրոպի հանճարը դարձաւ իր ժամանակի բոլոր առաջադէմ ու հայրենաշէն ուժերի բախտորոշ եւ հուժկու կիզակէտը. ծնուած լինելով ժողովուրդի ծոցում, գիւղական միջավայրում՝ նախ իբրեւ գինուորական գործիչ նա մօտիկից շփուեց հայ գինուորականութեան հետ եւ ծանօթացաւ նրա վարքութեանը ու հոգեբանութեանը, ապա անցնելով պետական պաշտօնի հայ արքունիքում՝ տեսաւ, թէ ինչ լարուած ու օրհասական միջոյրտ է իշխում այնտեղ, ուր թագաւորի ու պետութեան գոյութիւնը կախուած է պալատից, արքունիքի քմահաճոյքից. այնուհետեւ իբրեւ միայնակեաց ու հոգեւոր քարոզիչ խոր ճանաչեց ժողովուրդի անմխիթար վիճակը, որը նոր կրօնին անհաղորդակից, հին հաւատալիքներին գերի՝ անտարբեր էր դարձել պետական եւ եկեղեցական անցուդարձերին:

Այս բոլորն իրար հետ համեմատելով ու կշռադատելով՝ երկարամեայ դեգերումներից ու հոգեկան տուճատանքներից յետոյ Մեսրոպը յանգեց այն միակ ճիշտ եզրակացութեան, որ երկրին ու ժողովրդին հարկաւոր է ներքին, հոգեւոր մի հուժկու գործօն, հայրենասիրական ոգեւորութեան մի նոր ջերմ աղբիւր, հայրենիքի զօրական ուժերին ու կենտրոնախոյս նախարարներին միաւորող մի հոգեւոր ազդակ, այն է՝ ազգային ինքնաճանաչման բարձր գիտակցականութիւն, հայրենանուէր սիրագործութիւնների արթուն ոգի, որ կարող էր ստեղծուել միայն մայրենի լեզուով գիր ու գրականութիւն ունենալու ճանապարհով: Եւ նա իր ամբողջ կեանքը նուիրեց այդ գաղափարի փայլուն իրականացմանը՝ հիմնադրելով հայոց գրերն ու հայ դպրութիւնը:

Հայ գրերի գիւտը եւ հայկական դպրութեան սկզբնաւորումը մի սովորական, թէկուզեւ համազգային նշանակութիւն ունեցող երեւոյթ չէր եւ ոչ նոյնիսկ սոսկ հոգեւոր ու մշակութային յեղափոխութիւն: Դա հայ ժողովրդի հետագայ ողջ կեանքի, նրա պատմական ճակատագրի համար վճռական նշանակութիւն ունեցող բախտորոշ իրադարձութիւն էր, որի արմատներն ու հիմքերը գալիս էին դարերի անցեալից՝ նախնիներից պատմութիւնից, իսկ ճիւղերն ու պտուղը հասնում են մինչեւ մեր օրերը:

ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՑ

Ուղղագրութեան բոլոր մասնաւոր եւ ընդհանուր կանոնները ցոյց են տալիս, որ Մեսրոպը բազմակողմանիօրէն նկատի է ունեցել մեր լեզուի արտասանական առանձնայատկութիւնները եւ բացառիկ ճշգրտութեամբ կարողացել է որոշել տառերից իւրաքանչիւրի գործածութեան կանոնները:

Նրա ոչ միայն այբուբենը, այլեւ ուղղագրութիւնը բացառիկ ճշգրտութեամբ են արտայայտում հին հայերէնի հնչիւնական համակարգի բոլոր առանձնայատկութիւնները եւ արտակարգ համակարգայնութեան վրայ են հիմնուած: Զարմանալ կարելի է, թէ հինգերորդ դարի այդ գիտնականն ինչպէս է կարողացել այդքան ճշգրիտ, այսպիսի նրբութիւններով, հնչոյթների եւ ենթահնչոյթների, երկբարբառների եւ միաբարբառների այդքան նուրբ տարբերակումներով ստեղծել այբուբենը եւ մի այնպիսի ուղղագրութիւն, որի նկատմամբ ոչ մի դիտողութիւն չի կարելի անել:

Ընդունուած է ասել, թէ ովքեր որեւէ լեզուի այբուբեն են յօրինել, մեծագոյն հնչոյթաբաններ (ֆոնոլոգներ) են եղել. դա ճիշտ է, իհարկէ եւ առաւելագոյն չափով վերաբերում է Մեսրոպ Մաշտոցին: Բայց Մեսրոպը միայն հնչոյթաբան չի եղել. նա եղել է իր Ժամանակի մեծագոյն լեզուաբանը բառիս ամենալայն առումով, որ հիանալի կերպով կարողացել է ուսումնասիրել տարբեր վայրերի խօսուածքները եւ յստակ պատկերացում կազմել հայերէնի ընդհանուր, այսպէս ասած՝ համահայկական հնչիւնական համակարգի մասին, որ խորապէս ուսումնասիրել է մեր լեզուի քերականական կառուցուածքը եւ ուղղագրութեան կանոնները որոշելիս հիմնուել նաեւ քերականական տուեալների վրայ:

Հայոց գրերի յօրինումով, գերազանց ուղղագրական համակարգի ստեղծումով, իր այբուբենի եւ ուղղագրութեան գործնական օգտագործումով Մեսրոպ Մաշտոցը դրսեւորել է իրեն որպէս մեծ գիտնական: Նրա ստեղծած գիրը եւ ուղղագրական համակարգը, իրօք, հանճարեղ մտքի ծնունդ են:

ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՑԻ ԿԵԱՆՔՆ ՈՒ ԳՈՐԾԸ

Տակաւին չէր մամուկալել Մաշտոցի գերեզմանը Օշականում, երբ գարնանային մի օր հայ ժողովուրդը Աւարայրի դաշտը նետուեց իր ազգային ինքնութիւնը, իր պատիւն ու գոյութիւնը պաշտպանելու, ընդամենը երկու տասնամեակ առաջ կորցրած իր քաղաքական ինքնուրոյնութիւնը վերականգնելու հաստատ վճռականութեամբ, անձնուրաց խիզախութեամբ, յաղթանակի մեծ հաւատով:

Մինչ այդ, իր պետականութեան ծաղկման օրերին, օտարատիրութեան դէմ ծանր ու հերոսական կռիւներ շատ էր մղել հայ ժողովուրդը, բայց այս մէկը, իրօք, բացառիկ էր, աննախընթաց: Գարնանայորդ Տղմուտի ափին մայիսեան այս ճակատամարտը պետականութիւնից զրկուած, բայց եւ միշտ այդ պետականութեան վերականգնումը տենչացող մեր ժողովրդի առաջին մեծ կռիւն էր, համաժողովրդական մի գօտեմարտ, աշխարհագոր պատերազմ...

Ձկար երկրի տարանջատ ուժերը միաւորող կենտրոնական իշխանութիւնը՝ Արշակունեաց թագաւորութիւնը, Հայոց աշխարհը մասնատուած՝ երկու աշխարհակալ տէրութիւնների մէջ էր բաժանուած, հայրենիքին դաւաճանել, նրա գոյութեան իրաւունքը վաճառել ու թշնամու կողմն էին անցել մի շարք ազդեցիկ նախարարներ, Պարսկաստանի վաղեմի ախոյեանը՝ Բիւզանդիան, տմարդօրէն հրաժարուել էր օգնութեան ձեռք մեկնել դաւանակից հայերին... Ձէր նշմարոււմ փրկութեան որեւէ հեռանկար, անխուսափելի էր թւում կարծես մօտալուտ կործանումը...

Բայց, չնայած այս ամէնին, պարսից հսկայաթիւ բանակների ու մարտական փղերի փաղանգների դէմ ի մահ կռուի ելած ժողովուրդը մարտնչում էր ոգեշնչուած ու անօրինակ քաջութեամբ, զգալով իրեն առաւել հզօր, քան երբեւէ:

Ի՞նչ հրաշք էր դա, ի՞նչն էր արդեօք նոր ուժ ու թափ հաղորդում ժողովուրդին՝ ճակատագրական մարտի պահին:

Այս անգամ արդէն օտարատիրութեան դէմ մաքառող ժողովուրդը սրից ու վահանից բացի ունէր մի նոր, էլ աւելի հզօր զէնք՝ մեսրոպաշունչ գիրն էր դա, Մեսրոպ Մաշտոցի մեծագործութեան շնորհիւ մարմնաւորում ստացած ազգային

ինքնաճանաչման բարձր գիտակցութիւնը, «մահ ոչ իմացեալ մահ է, մահ իմացեալ անմահութիւն է» ոգեշունչ նշանաբանը:

Մերոպ Մաշտոցն էր կարծես յարութիւն առած՝ իր աշակերտների ու գինուորների հետ խիզախ մարտի նետուել Զազկերտի բանակների դէմ, ոգեշնչելով հայրենիքի ազատութեան ու անկախութեան համար ոտքի ելած հայ շինականին ու ռամիկին:

The statue of Sahag and Mesrob at the entrance of Yerevan State University.

Սահակի եւ Մեսրոպի Արձանը Երեւանի Պետական Համալսարանի մուտքին:

ՄԱՇՏՈՑ

Ինչպէս իւրաքանչիւր մարդու, այնպէս էլ իւրաքանչիւր ժողովուրդի հետ պատահում են այնպիսի իրադարձութիւններ, որոնք հետագայ ամբողջ ընթացքում ներգործում են նրանց ճակատագրի վրայ, յաճախ՝ կանխորոշում այն: Դրանք գտած կամ կորստած պահեր են, եւ ճակատագիրն այդ պահերով է կերտւում:

Դ. – Ե. դարերում հայ ժողովուրդի համար եղաւ այդպիսի երկու պահ՝ քրիստոնէութեան ընդունումը եւ գրերի գիտը:

Արարատի շուրջը բուն դրած մի հին ժողովուրդ, որն իր էթնիկական նկարագիրն ունէր եւ իր պատմութիւնը, յայտնուեց բարդ եւ կարծես անել վիճակում: Նրան հետեւում էր մահը: Եւ ահա, ցեղի ընդերքից յառնեցին ուժեր, ներգոյ եւ ինքնակայ, որոնք նրան պատեցին դիմադրողականութեան շերտով: Դա հաւատն էր եւ դպրութիւնը:

Գիրը քայլում է հաւատի հետքերով, կամ՝ հաւատի հետ: Առաջին դէպքում այն սոսկ հաւատի արտայայտչամիջոց է, երկրորդ դէպքում՝ ազգային լծակ:

Մաշտոցի եւ նրա մեծ գործի մասին շատ է գրուել: Կորիւնից մինչեւ Աճառեան եւ միշտ՝ ժամանակին: Եւ թւում է, թէ այլեւս ոչինչ չկայ ասելու, բայց ամէն դար եւ, թերեւս ամէն տասնամեակ այդ իրողութեան մէջ մի նոր բան է տեսնում:

«Իւրաքանչիւր դարաշրջան անմիջական կապի մէջ է Աստծոյ հետ», գրում է Ռանկէն: Այսինքն՝ իւրաքանչիւր դարաշրջան ունի իր դէմքն ու կերպարը:

Եթէ ուզենայինք օգտուել այդ արտայայտութիւնից, ապա հայ ժողովուրդի համար կարելի է ասել. Իւրաքանչիւր դարաշրջան անմիջական կապի մէջ է Մաշտոցի հետ:

Իւրաքանչիւր դարաշրջան իւրովի է ընկալում Մաշտոցին, եւ բոլոր դարաշրջանները նրա հետ կիսում են միեւնոյն խորհուրդը:

Գրերի գիտը ժողովուրդի հետագայ գրեթէ ամբողջ պատմութեան ընթացքում դարձաւ ազգային պահպանութեան լծակ: Ահա թէ ինչու է Մաշտոցի մասին այդքան շատ գրւում: Դրանք տուրք են, որ բերում է իր հետ ամէն մի դարաշրջան եւ միշտ՝ ժամանակին:

ԹՐԻ ԴԷՄ՝ ԳՐԻՉ

Աւարայրի ճակատամարտը, եթէ կ'ողգէք, ըստ էութեան տեղի ունեցաւ ո՛չ թէ 451-ին, ո՛չ թէ Տղմուտ գետակի ափին, այլ մօտաւորապէս կէս դար առաջ, Գողթան գաւառի այն քարանձաւներում, որտեղ Մաշտոցը, իր աշակերտի վկայութեամբ, «տրտում հոգսերով պաշարուած ու թակարդուած՝ մտածմունքների ծովն էր ընկած, թէ ինչպիսի՛ ելք գտնի» իր «եղբայրների եւ ազգակիցների համար»:

Զօրութեամբ ու բազկով Հայաստանը չէր կարող վերականգնել իր միասնութիւնը, ինչպէս նաեւ պետական անկախութիւնը: Անհամեմատ ուժեղ ու գիշատիչ թռչուններին կեր չգառնալու, նրանց դիմադրելու մի գէնք էր մնում. «Ճանաչել զիմաստութիւն եւ գիւրատ, իմանալ զբանս հանճարոյ».– մարմնական ուժի դէմ դնել հոգեկան զօրութիւնը, ահռելի բազուկի դէմ՝ հուժկու միտքը, համընդհանրութեան դէմ՝ ինքնութիւնը, «բաժանեա՛լ գի տիրեսցես»–ի դէմ՝ «Ծանի՛ր զքեզ»–ը...

Մաշտոցն էր այն մարդը, որ եկաւ պատասխանելու մեր ժողովրդի առաջ ծառացած հարցին. «Լինե՞լ, թէ չլինել»: Եւ նա ասաց. «Լինե՛լ»:

Հողմացրիւ արուած մեր հին մշակոյթի տեղ նա սկզբնաւորեց մի նոր մշակոյթ, որ պիտի գլուխ-գործոցներ տար համաշխարհային քաղաքակրթութեանը՝ Զուարթնոցի տեսքով ու Նարեկացու հոգով. Շիրակացու անգէն եւ Համբարձումեանի զինավառ աչքերով, Կոմիտասի ականջով, որ պիտի փոխանցուէր Խաչատրեանին, Թորոս Ռուսլինի մատներով, որ պիտի ժառանգէր Մարտիրոս Սարեանը, Սայաթ Նովայի բարբառով, որ պիտի լեզու դառնար Զարենցի բերանում, Անիով, որ պիտի վերածուէր Երեւանի...

Այդ նա էր, որ մեր անգիր բանարուեստի փլատակների վրայ հիմնադրեց մեր դպրութիւնն ու քերթութիւնը. Գողթան լռեցուած երգիչների տեղ հնչեցրեց մեր հոգեւոր մեղեդին. հեթանոսական անգիտութեան տեղ փռեց գիտութեան հեքիաթական սփռոցը, որի վրայ մեզ պիտի կերակուր տային մեր հոգեւոր մատակարարները՝ Խորենացուց ու Դաւիթ Անյաղթից մինչեւ Տաթեւացի ու Գօշ, մինչեւ Ալիշան ու Նալպանտեան...

Միայն Աստուածաշնչի թարգմանութեամբ, որ յետոյ օտարներից պիտի կոչուի «մայր թարգմանութեանց» կամ «թագուհի թարգմանութեանց», հայոց լեզուն՝ հնդեւրոպական ընտանիքի այդ գաւակը, աղքատ ազգականի իր անմխիթար վիճակից պիտի միանգամայն հասնէր գահերէցութեան իր այն օրինական բարձին, որն այլեւս չպիտի կարողանային խլել նրա արիական գոռոզ ազգակիցները, եւ բազմած իր այդ օրինական բարձին՝ աշխարհի բազմաթիւ ակադեմիաներից ու ճեմարաններից պիտի ընդունէր «հրեշտակ-դեսպան»ներ, որոնք նրա «Տպաւորութիւնների գրքի» մէջ պիտի թողնէին իրենց մեծ անունները՝ Սկրողեր եւ Հիւբշման, Կոնիբեր եւ Մէյէ, Մարկուարտ եւ Մառ...

ՍՈՒՐԲ ՄԵՍՐՈՊ ԵՒ ՄԵՆՔ

Ահա՛ մարդը իր ժամանակին մէջ:

Իր ժամանակէն դուրս, երբ այսօր մեր նայուածքը կ'իյնայ ներկային վրայ, ուր մեր կեանքը բեմին վրայ է, կարելի չէ չտեսնել Ս. Մեսրոպի դէմքը աւելի պայծառ ու ճառագայթուն այսօրուան մեր սփիւռքահայ կեանքի մտաւորական, մշակութային երեսին հետզհետէ տփուկացող վիճակին մէջ:

Երբ այսօր շատ յաճախ ու քիչ մը ամէնուրեք բուն մարդերու տեղ՝ ցուցադրութիւն մը կայ մարդերու՝ սփռուած հրապարակի ամենէն չքեղ դիրքերու վրայ, երբ զանազան պիտակներ – ի՛նչ նուիրական բառեր – շռայլօրէն կը զարդարեն անունները մարդերու – հոգեւորական, մտաւորական, ուսուցիչ, գրագէտ, արուեստագէտ, հանրային գործիչ, ազգային ժողովական, եւ երբ այս բոլորին յաճախ պակսողը իրաւութեան, վաւերականութեան, լեցունութեան մայր գիծն է, տիրական գոյնը, այսինքն ՄԱՐԴը որպէս ընդհանուր յայտարար բոլորին, Ս. Մեսրոպ, հոգեւորական–մարդը, հոգիի՛ մարդը, յաղթական կոթողի մը նման կը բարձրանայ մեր աչքերուն դիմաց որպէս պատգամաբերը ճշմարտութեան, այսինքն որպէս իրա՛ւ մարդը, ճշնութեան, ծառայութեան եւ խոնարհութեան երբեակ արժանիքներով յաւիտենականացած մարդը:

Ճշմարտութիւնը անոր անձէն եկող, Աւետարանի խորքին վրայ ձեւուած եւ հայու կեանքով միս ու ոսկոր ստացած՝ ուրիշ բան չէ, եթէ ոչ մարմնաւորուած հոգեղինութեան գերագոյն արժէք ունեցող իրողութիւնը. այսինքն՝ այն իմացումը, թէ տիեզերքին մէջ մարդ կոչուած անձը հոգիին էջքն է նիւթին մէջ, նուաճումը անոր, առանց անոր ջնջումին, եւ այդ նուաճումին մէջէն իրագործուող անմահութիւնը: Ահա այս կէտին մէջ կը գտնէ ան իր գերագոյն վախճանը, իր բնութենէն իսկ եկող կոչումին իրականացումը:

Հոս է գաղտնիքը հայ ժողովուրդի պատմութեան սրտառուչ գրաւչութեան եւ գերազանցութեան: Ըսուած է. «Քաղաքը կ'անցնի, բայց անկէ կը մնայ արձանիկը», որովհետեւ կ'աւելցնեմ, արձանը հոգեղինացած նիւթն է, ա՛լ ազատուած անցաւորութեան ահաւոր չարիքէն:

Մարդ ինք իր կեանքը ունի, զայն ընելու համար հանդէս մը այդ ճշմարտութեան: Հայ մարդը, Ս. Մեսրոպի ճարտարապետութեամբ, ըրաւ իր կեանքը այնպէս, որ արձանները միշտ մնացին, երբ քաղաքները հիմնադրուեցան...

Ս. Մեսրոպ, գերագոյն պատգամաբերը այս ճշմարտութեան, այսօր մեզի համար մեր կեանքին մէջ ապրող խիղճ է՝ մեր արարքներուն դիմաց, կշիռ՝ մեր արժէքներուն, արժեքափ՝ մեր գործերուն:

Բայց աւելին՝ հրաւէր է ան իւրաքանչիւր հայ մարդու ըլլալու ինքզինք իր քրիստոնեայ մարդու եւ հայու ազնուագոյն զգացումներուն եւ արժանիքներուն ամբողջական ու գեղեցիկ մարմնաւորումովը կեանքին մէջ, անհատական թէ՛ ազգային մակարդակներու վրայ հաւասարապէս:

Ս. Մեսրոպ երբ առաջին անգամ իր գրիչը շարժեց հայ տառերու գծագրութեամբ, իր հոգին արձագանգ եղաւ աստուածաբարբառ սա խօսքերուն. «Ճանաչել զիմաստութիւն եւ զխրատ, իմանալ զբանս հանճարոյ»: Այս բառերը եղան հիմնաքարը հայ գրականութեան, կեանքի ըմբռնողութեան, աշխարհայեցողութեան: Այդ եղաւ ալֆա-ն ու օմեգա-ն մեր պատմութեան: Այդ է նաեւ լուսեղէն ամպը մեր սփիւռքահայ կեանքի երկինքին վրայ...:

Ամէն հայ մարդ այսօր դժուար կրնայ հնչել այդ հսկայ հազարամեայ հնութեամբ օծուն բառերը, երբ այնքան խորթ, բայց դիւրին օտար բառեր կը յաճախեն իր շուրթերուն հետզհետէ աճող, սերտացող մտերմութեամբ եւ բնականութեան գացող մտահոգիչ ընթացքով մը...: Կայ մէկ բառ բիւրեղեայ հնչեղութեամբ յստակ ու գեղեցիկ, որ հոմանիշն է բոլոր այդ աստուածաշունչ բառերուն, խորհրդանիշը հայ պատմութեան փիլիսոփայութեան, գաղտնիքը հայ կեանքի յաւերժութեան.՝ Սուրբ Մեսրոպ...

Ամէն հայ պէտք է գիտնայ զայն արտասանել յստակութեամբ, ջինջ առդանութեամբ, ուժեղ շէտով, հպարտ այլ գիտակից կեցուածքով եւ մանաւանդ նախանձախնդրութեան քաջ եւ պատասխանատու ոգիով:

Սուրբ բառ է ան: Հոգեկան ազնիւ զգացումով ու երկիւղած յարգանքով պէտք է արտասանել զայն: Հազար հայ բառեր կրնան սառել օր մը հայ շրթերուն վրայ: Բայց պէտք չէ սառի «ՍՈՒՐԲ ՄԵՍՐՈՊ»ը, բառերուն բառը, հրաշագործ բառը, Արարտեան

գազալժը հայ լեզուին, ձիւնի պէս մաքուր, երկինքին պէս
պայծառ: Սուրբ Մեսրոպ...

The statues of Mashtots and Goriun at the entrance of Matenadaran.
Սաշտոցի եւ Կորիւնի արձանները Մատենադարանի մուտքին:

**Ասույթներ
Հայերէն Լեզուի Մասին**

The alphabet garden in Oshagan.

Այբուբենի պարտեզ, Օշական:

ԾՈՐԾ ՊԱՅՐԸՆ

Երբ 1816-ին Վենետիկ ժամանեցի, միտքս այնպիսի վիճակի մէջ էր, որ պահանջը կը զգայի գործի մը, որ երեւակայութեանս համար քիչ ասպարէզ ձգէր եւ բաւականաչափ դժուարութիւն յարուցէր որոնումներուս մէջ:

... Սկսած եմ եւ կը շարունակեմ ուսումնառութիւնը հայոց լեզուին, որուն կը տիրապետեմ հնարաւորութիւններուս սահմաններուն մէջ: Իմ համոզումով, հայոց լեզուն (որ երկու տեսակ է՝ գրաբար եւ աշխարհաբար) դժուար է, բայց ոչ անյաղթահարելի: Միտքս պէտք է մարզել աւելի խիստ ուսման բնագաւառին մէջ, եւ այս լեզուն, ամենադժուարը ըլլալով ինծի համար, այնպիսի անհրաժեշտութիւն է, ինչպիսին պոչն է օձին համար:

... Իբրեւ հաճելի ժամանց, ամէն օր հայերէն կը սորվիմ հայկական վանքին մէջ: Պարզուեցաւ որ միտքս պայծառացնելու համար պէտքը ունիմ տաժանակիր աշխատանքի մը: Ասիկա ամենադժուար աշխատանքն է, որ հոս կըցայ գտնել իբրեւ ժամանց՝ միտքս տանջահար ընելու եւ կեդրոնանալու համար: Ինչ որ է, ասիկա հարուստ լեզու մըն է եւ սորվողին չարչարանքները լիովին պիտի հատուցուին:

ՎԻՔԹՈՐ ՀԻԻԿՕ

Ձեր հնամենի լեզուն չեմ գիտեր, բայց կը սիրեմ զայն: Անոր մէջ արեւելքն է որ կը զգամ, դարերն է որ կը նշմարեմ եւ կը տեսնեմ անցեալի խորհրդաւոր շողարձակումը: Ինծի համար պարծանք է հայերէն թարգմանուիլը:

ԱՆԱԹՈՒ ՖՐԱՆՍ

Հայերէնը գարնան վարդի պէս գեղեցիկ է եւ հրապուրիչ. կը սիրեմ հայերէնը:

ՖՐԵՏԵՐԻՔ ՖԵՅՏԻ

- Զբաղումներուս գլխաւոր նիւթը այսօր: Մէկն ու միակը՝ հայերէնը. գրաբարը, հայոց բարբառները: Այս է սիրոյս առարկան: Զարմանալիօրէն մասնաւոր շնորհ մը ունեցող այս լեզուն, որ այսօր իսկ գոյութիւն ունի ազատօրէն եւ ստոյգ արտայայտելու համար գիտական խստորոշ միտքը, փիլիսոփայական գաղափարները եւ բանաստեղծական նրբին, բազմերանգ

կիսաստուերները միաժամանակ: Կեանքիս ամէն մէկ վայրկեանը նուիրուած է այդ ուսումնասիրութեան:

... Իմ գիտցած լեզուներուն մէջ հայերէնը բացառիկ է. նախ՝ որպէս զարմանալիօրէն տրամաբանական լեզու, ապա նաեւ՝ իր ճկունութեամբ, նոր բառեր կազմելու դիւրութիւններով:

ԱՆԹՈՒԱՆ ՄԷՅԷ

Հայերէնը ոչ միայն կը հաւասարի եւրոպական լեզուներու, այլ նաեւ կը գերազանցէ զանոնք:

... Յայտնի է որ հայ այբուբենը գլուխգործոց մըն է: Հայ հնչաբանութեան հնչիւններէն իւրաքանչիւրը յատուկ նշանով մը նոթագրուած է եւ համակարգը այնքան լաւ հաստատուած է, որ հայ ազգին հայթայթեց հնչաբանութեան վերջնական արտայայտութիւն մը. արտայայտութիւն, որ պահպանուած է մինչեւ այսօր՝ առանց փոփոխութիւն մը կրելու: Այդ լեզուին ճոխութիւնն ու ճկունութիւնը ուժ մը եղած են հայ ազգին համար:

ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ ՄԱՌ

Հայերէնը, իբր Արարատեան լեզու, կը կոչուի «Աղօթքի լեզու»՝ ան աստուածային ճոխ ու աննման լեզու է:

ՎԱԼԵՐԻ ԲՐԻՒՍՈՎ

Հայերէնը լեզուներու անծանօթ գեղուհին է:

2. ԼՈՈՒԿՈՏԿԱ

Մեսրոպ Մաշտոցի այբուբենն իր ժամանակի ամենակատարեալ հնչիւնաբանուած գիրն է...

ԿԻՄ ԲԱԿՇԻ

Հայ ժողովուրդը գոյատեւեր է այն պատճառով որ թշնամիին դէմ պայքարեր է ո'չ չարութեամբ, ո'չ նենգութեամբ, ո'չ բնաջնջելով ու կոտորելով: Ան գոյատեւեր է, որովհետեւ նոյնիսկ ամենածանր ժամանակներու մէջ չարունակեր է ստեղծել... Կառուցեր է տաճարներ, քաղաքներ: Նոյնիսկ ամենադաժան ժամանակներու մէջ հայերը չեն հրաժարած իրենց լեզուէն, չեն կորսնցուցած հայոց լեզուն:

ԱՆՏՐԷ ՊԻՌՈՎ

Հայոց գիրերը ստեղծեր է հանճարեղ մարդ մը, ստեղծեր է մէկընդմիջտ։ Հայոց գիրերը կատարեալ են։ Այդ մարդը նման է եղեր Աստուծոյ՝ արարչագործութեան օրերուն։ Ստեղծելով տառերը՝ ան գրեր է առաջին նախադասութիւնը. «Ճանաչել զիմաստութիւն եւ զխրատ, իմանալ զբանս հանճարոյ»։ Հայերը մէկուկէս հազարամեակ անփոփոխ պահեր են իրենց գիրը։ Այդ գիրին մէջ ազգին հնութիւնն է, պատմութիւնը, ամբողջիւնն ու ոգին...

ՌՈՊԷՐ ԿՈՏԷԼ

Հայերէնի պէս մայրենի լեզու մը անտեսողները կամ ուրացողները որքան ալ հարուստ ըլլան, ինծի կը թուի, թէ անոնք կերպով մը կ'աղքատանան։

ԵՂԻՇԷ

Յունարէնը մեղմ է, հռովմէական լեզուն՝ հզօր, հոներէնը՝ աստուծոյ, ասորերէնը՝ աղերսական, պարսկերէնը՝ պերճ, ալաներէնը՝ գեղեցկազարդ, գոթերէնը՝ հեգնական, եգիպտերէնը՝ տափալակախօս ու խաւարածայն, հնդկերէնը՝ ճշուողական, հայերէնը՝ քաղցր, որ միաժամանակ կրնայ միւս բոլոր լեզուներու յատկութիւններն ամփոփել իր մէջ։

ՂԵՒՈՆԴ ԱԼԻՇԱՆ

Ուր որ հայրենի երգեր կը լսուին՝ հոն հայրենիքը ողջ է...

ՄԱՂԱՔԻԱ ԱՐՔ. ՕՐՄԱՆԵԱՆ

Հայերէնի հետ միայն հայերէնը կրնայ մրցիլ։

ԵՐՈՒԱՆԴ ԸԱՀԱԶԻԶ

Շատ լեզուներու իմացութեամբ հպարտանալու իրաւունք չունի ան, եթէ չի գիտեր իր մայրենի լեզուն։

ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԱՔՈՎԵԱՆ

Ա'ի, լեզո՛ւն, լեզո՛ւն. լեզու որ չըլի, մարդ ընչի՞^օ նման կըլի։ Մէկ ազգի պահողը, իրար հետ միացնողը լեզուն ա ու հաւատը։ Լեզուդ փոխի՛ր, հաւատդ ուրացի՛ր, էլ ինչո՞վ կարես ասիլ, թէ որ ազգիցն ես։

Ձեզ եմ ասում, ձե՛զ, Հայոց նորահաս երիտասարդք, ձեր անումին մեռնիմ, ձեր արեւին ղուրբա՛ն. տասը լեզու սովորեցե՛ք, ձեր լեզուն, ձեր հաւատը ղայիմ բռնեցե՛ք:

ՄԿՐՏԻՉ ԽՐԻՄԵԱՆ (ՀԱՅՐԻԿ)

Սիրեցե՛ք անարատ Մայր Ս. Կաթողիկէ եկեղեցին: Եկեղեցւոյ հետ փրեցե՛ք եւ հաստատուն պահեցե՛ք ձեր Մայրենի լեզուն, այն երկնապարգեւ լեզուն, որով խօսեցան եւ լացին ձեր Հայրերն ու մայրերը իրենց Հայրենեաց մէջ եւ իրենց եկեղեցւոյ մէջ. նոյնը եւ սրբութեամբ աւանդեցե՛ք ձեր որդւոց եւ ժառանգաց միշտ անմոռաց պահել զայն: Հաստատուն մնացե՛ք ձեր Հայրենի աւանդութեանց. թող նոր աշխարհի կեանքը՝ իր ամէն շքեղութիւններով եւ փայլերով զձեզ Հճրապուրէ՛ս...

ՄԻՍԱՔ ՄԵԾԱՐԵՆՑ

Օգտուինք եւրոպական լեզուներու նորանոր ու թարմ արտայայտութիւններէն, բայց չմոռնանք գրաբարին յուսթի շտեմարաններէն օգտուիլ մանաւանդ: Ինչո՞ւ մեր Հացը գետին ձգենք ու մուրացիկ ուրիշին ետեւէն վազենք:

ԴԱՆԻԷԼ ՎԱՐՈՒԺԱՆ

Փառք Հայ տառերուն, որոնք անիմանալի խնամիտութեամբ մոգական գրիչներու տակ հաւաքուած՝ Եղիշէին լեզուն ոսկի ըրին, Բագրատունիինը՝ աղամանդ եւ Ալիշանինն ու Հայրիկինը՝ մեղր քաղցրահոս: Հայ լեզուն այդ տառերու սանդխտամատերուն վրայ ոտն առ ոտն բարձրացաւ ամէն դարու ճակատին վրայ, հոն փորագրելու համար անմահութիւնը մեր ժողովուրդին:

ՍԻՐԱՆՈՅՇ

Մեր մայրենի լեզուն ազգային պարտէզի վարդն է. առանց նրա մենք չունենք հրապոյր: Առանց մայրենի լեզուի մենք մեռած ենք:

ԳՐԻԳՈՐ ԶՕՀՐԱՊ

Ժողովուրդն է միայն, որ կը դարբնէ լեզուն կեանքի ամէնօրեայ սալին վրայ... եւ գրական մարդիկ կը հպատակին ժողովուրդի լեզուին եւ ոչ թէ կը տիրեն անոր:

ՁԱՊԻԼ ԵՍԱՅԵԱՆ

Մեր հայրերէն մեզի աւանդուած ժառանգութիւններէն ամէնէն չքեղը, ամէնէն իրականը մեր գեղեցիկ, հարուստ եւ մեծավայելուչ լեզուն է, պէտք է պահպանենք յուզումով, հրայրքով եւ խանդավառութեամբ, ես վստահ եմ, որ կը պաշտպանենք:

ԼԷՕ

Արիւն-աւերանքի դարեր եկան ու գնացին, գահեր հիմնուեցին, գահեր խորտակուեցին, ազգաբնակչութիւնը սպառուելու չափ ջնջուեց, ստրկութեան ամենադաժան լուծեր կրեց իր վզին: Բայց խաւարի ու անէծքների մէջ չէին մարում կենդանութեան կրակները: Դրանք ամէն ժամանակ, ամէն տեղ միեւնոյն կերպարանքն ունէին- Մեսրոպեան գիրը: Մեր հազարամեայ անցեալի այն երկար ճանապարհին, որի վրա փռուած են մեր անհուն տառապանքները, ոչ բանական ունէինք մեր պահպանութեան համար, ոչ ուժ, ոչ էլ դըսի օգնութիւն, այլ մի հատիկ բան միայն- Մեսրոպեան գիրը:

... Մեր ամբողջ պատմութեան ընթացքում սա առաջին մեծ դէպքն է, երբ հայ ժողովուրդը մի ճշմարիտ, նշանաւոր յաղթութիւն տարաւ: Նոյնիսկ եթէ Տիգրանները աւելի սովորական երեւոյթ լինէին մեր պատմութեան մէջ, դարձեալ նրանց յաղթութիւնները չէին կարող համեմատուել այս համեստ վարդապետի գործի հետ:

... Մեսրոպը միայն իր ժամանակը չյեղափոխեց, այլ իր ժամանակի հայութեան ամբողջ անցեալը, ամբողջ ներկան ու ապագան: Մեր պատմութիւնը ուրիշ նոյնանման մեծագործութիւն չունի, չի ճանաչում:

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԹՈՒՄԱՆԵԱՆ

Այո՛, մեծ ու հրաշալի էր տեսարանը, երբ Իսրայէլի Մովսէսն իջնում էր Սինայից ու բերում էր հետը Աստծոյ պատգամները, բայց նրանից ոչնչով պակաս վեհ ու վսեմ չէր, երբ հայոց Մեսրոպը ժամանակի լուսաւորութեան հայրենիքից Հայաստան էր մտնում հայոց այբուբենը բերելով իր հետ: Եւ ի զուր չի աւանդութիւնը ասում, թէ՛ աստուածային ձեռքը գրեց էդ այբուբենը ու հղպիտով դրեց մեր գրի ու գրականութեան սկիզբը: Նրանից յետոյ մենք ունեցանք սեփական ազգային դպրոց ու գրականութիւն, որ խաղաղ օրերում ոսկեդար է

ստեղծել մեզ համար, իսկ դժբախտութեան օրերում ճանապարհ է ցոյց տուել մեր ազգին դէպի լաւագոյն ապաստան:

ՂԱԶԱՐՈՍ ԱՂԱՅԵԱՆ

Բաւական չէ ազգասէր եւ հայրենասէր լինելը. պէտք է մի քիչ էլ լեզուասէր լինել, պէտք է սիրել, պաշտել, գգուել հարազատ մօր հարազատ լեզուն: Այս սէրը միայն կը բանայ մեր առջեւ լեզուի անհատնում ճոխութիւնը, նրա նրբութիւնը եւ քաղցրութիւնը:

... Եթէ բոլոր մայրերը այնքան հայրենասէր եւ ազգասէր լինեն, որ իրենց զաւակների հետ մայրենի լեզուով խօսեն, նրանց սրտի մէջ ազգային պատուասիրութիւն ձգեն, հայրենիքի սէր, էլ այնուհետեւ ի՞նչ մահ կարող է սպառնալ մեզ:

ԱԽԵՏԻՔ ԻՍԱՀԱԿԵԱՆ

Հայոց լեզուի մէջ մարմնացած է հայ ժողովուրդի հոգին: Ամէն մի բառը նրա հոգու մի կտորն է: Այդ բառերի մէջ են նիւթացած առարկայացած մեր վիշտը, զրկանքները, դառն ու զուարճալի ապրումները, մեր երազները, յոյսերը, իղձերը, սէրը, մեր ողջ ժողովուրդը... Նրա համար ծով արիւն են թափել մեր նախնիները:

... Մայրենի լեզուի բառերը մենք գգում ենք, ապրում, իսկ օտար լեզուինը՝ հասկանում, սովորում, յիշում...

ՎԱՀԱՆ ՏԷՐԵԱՆ

Լեզուն ազգի հոգին է. կենդանի է այդ հոգին, կենդանի է ազգը, կենսունակ է առաջինը, ուրեմն կենսունակ է եւ երկրորդը:

ՍՏԵՓԱՆ ԶՕՐԵԱՆ

- Լեզուն իրօք մի գանձ է, որին չի կարող փոխարինել աշխարհի ոչ մի հարստութիւն: Նա է ուրախութեան պահին բացում մեր սիրտը, իսկ տրտմութեան պահերին նա է սփոփում մեզ: Ուստի իր մայրենի լեզուն վատ իմացողը կէս մարդ է, չիմացողը՝ թշուառ, ծառից ընկած մի տերեւ, որ տատանւում է ամէն մի պատահական քամուց:

- Հայոց աշխարհում Մեսրոպի հնարած գիրը դառնում է ինքնապաշտպանութեան գէնք ու վահան, դառնում է հայ ժողովուրդի յարատեւ գոյութեան երաշխիքը, ապահովում է հայ

Ժողովուրդի ինքնութիւնը, քան այդ կ'ապահովէր անգամ հայկական մի թոյլ պետութիւն՝ առանց ազգային գրի:

ԱՐՇԱԿ ԶՊԱՆԵԱՆ

Ո՛վ մեր լեզուն, հայելի մաքրութեան, գորովի եւ արիութեան, դուն մեր հոգին ու մեր արիւնն ես, դուն մեր զրահն ու մեր փառքն ես:

ՆԱՐ-ԳՈՍ

Հայոց լեզուն, որքան աւելի եմ զբաղւում նրանով, ինձ թւում է ճոխութեան հրաշք եւ ոսկու հանք. որքան մշակում ես՝ այնքան գտնում է եւ շողշողում. որքա՛ն գոյներ ունի եւ արտայայտչական հնարաւորութիւններ...

ՍԵՐՕ ԽԱՆԶԱԿԵԱՆ

Բարբառը գանձ է, նրանից է իսկական գրականութիւնը քաղում լեզուական շատ գոյներ, ստանում զգալի համ ու հոտ: Բարբառում պահպանուած են մեր դասական լեզուի՝ գրաբարի շատ գանձեր: Բարբառը պէտք է լաւ խախալել՝ օգտագործելուց առաջ, որպէսզի օտարամուտ ու խորթ որոմները զտուեն մաքուր, բնիկ հատիկներից:

ՈՒԻԼԻՐ ՍԱՐՈՅԵԱՆ

Հայերէն խօսիլ ես չսորվեցայ՝ մինչեւ որ մեծ մայրս մեր տունը եկաւ ու ամէն առաւօտ երգեց զինուոր Անդրանիկի մասին:

ՊԱՐՈՅՐ ՍԵՒԱԿ

Իբրեւ մօր նայել եւ իբրեւ մօր են պահել իրենց մայրենի լեզուն հայ ժողովրդի մայրասէր եւ մայրախնամ զաւակները՝ սկսած Մաշտոցից ու մեր առաջին թարգմանիչներից մինչեւ... Վարուժան ու Չարենց:

... Մեր լեզուն միայն մեզ չի պատկանում, այլեւ աշխարհին, նա միայն մեր սրբութիւնը չէ, այլեւ մասունքը հանուր մարդկութեան:

... Այո՛, մեր նախնիները մեզ եւ աշխարհին փոքր ժառանգութիւն չեն կտակել: Բայց մենք պէտք է հասկանանք եւ հասկանալով չմոռանանք երբեք, որ մեր ժառանգութեան մեծագոյն գանձը մեր լեզուն է:

The Language Institute of Yerevan, named after Hrachia Ajarian.

Հրաչեայ Աճառեանի անուան Լեզուի Հիմնարկը, Երեւան:

Բանաստեղծություններ

The wonderful letters born of the vision.

Տեսիլքէն ծնած հրաշալի տառերը:

ՍՏԵՓԱՆՈՍ ՆԱԶԱՐԵԱՆ

ՄԱՅՐԵՆԻ ԼԵԶՈՒ

Մայրենի՛ լեզու, մայրենի՛ բարբառ,
Ախորժ, ընտանի իմ հոգու համար.
Առաջին դու խօսք, ականջիս հասած,
Դու սիրոյ քաղցրիկ առաջին յօդուած,
Մանկական լեզուիս թոթովանք տըկար,
Հընչում ես իմ մէջ դու միշտ անդադար:

Ո՛հ, ինչպէս պըղտոր էր սըրտիս օրը,
Երբ պանդուխտ էի օտարի տանը,
Եթէ հարկ էր ինձ այլագգի լեզուով
Իմ միտքը յայտնել օտար բառերով,
Որ երբեք սիրել կարելի չէ ինձ,
Որ ձայն ողջունի բնաւ իսկ չեն ինձ:

Գեղեցի՛կ լեզու, հրաշալի՛ լեզու,
Այդ ինչպէս քաղցըր հընչում ես ինձ դու...
Կամիմ աւելի քաջ ծանօթանալ
Քո ճոխ գանձերին, հոգով հայանալ.
Ասես թէ ահա կանչում էին ինձ
Պապեր ու հայրեր խոր գերեզմանից:

Հընչի՛ր դու, հընչի՛ր այժմ եւ յաւիտեան
Մայրենի լեզու, բարբառ սիրական,
Արի՛, բարձրացի՛ր հնութեան փոշուց,
Դու իմ հայ լեզու, մոռացուած վաղուց.
Զգեցիր նոր կեանք սուրբ գրուածքներով,
Որ ամենայն սիրտ վառուի քո սիրով:

* * *

ՎԱՀԱՆ ԹԷՔԷԵԱՆ

ՏԱՂ ՀԱՅԵՐԷՆ ԼԵԶՈՒԻՆ

Քե՛զ, Հայ Լեզո՛ւ, կը սիրեմ մրգաստանի մը նման...
Մեր անցեալին թանձրախիտ ստուերներուն մէջ՝ կարծես

Մէյ-մէկ պտո՛ւղ՝ քու բոլոր բառերդ ինծի կ'երեւան,
Որոնց մէջէն կը քալեմ ու կը քաղեմ զանոնք ես:

Մրգաստանի մը նման կը սիրեմ քեզ, Հայ լեզո՛ւ...
Մեր հայրենի պալատէն, պարտէզներէն մնացորդ՝
Դալարագեղ դռն պուրա՛կ, որ դիմացար դարերու,
Եւ կը մընաս միշտ առոյգ, հին աւիշովդ կենսայորդ:

Ծառերուդ մէջ հովանուտ կ'երթամ խինդով մ'անսահման,
Արմատներուդ, ճիւղերուդ վրայ նայելով հիացիկ,
Զարմանալով, թէ ինչպէ՛ս դռն մնացիր, երբ սաստիկ
Քամին քու շուրջդ փչեց եւ տապալեց ամէն բան:

Մէյ-մէկ պտուղ գոյնզգոյն՝ ամբողջ բառերդ ահա,
Հիւթեղ բառերդ, զոր որքա՛ն հասունցուցին արեւներ,
Բառերդ, որոնք այս պահուս շրթանցս վրայ եմ բռներ,
Բառերդ, որ քիմքս կ'օծեն եւ կը սփռին սիրտս հիմա...

* * *

ՍԻԱՄԱՆԹՕ

ՍՈՒՐԲ ՄԵՍՐՈՊ

(Հատուածներ)

Ներբողական

Օչականի վսեմական վարդապետ,
Դռն վեհիմաստ վանական եւ Աստծո՛յ բաժակ,
Դռն Յիսուսի բազմաբուրեան պատմուճան,
Խօսքի՛ աղբիւր, բանի՛ բարձունք,
Կարողութեանց անվերջ կատար,
Դռն իմաստի աւագան եւ աղօթքի կապոյտ անձրեւ,
Ափ մը հողէդ ամբողջ երկինք մը դեռ կը բուրէ...

Օչականի մէջ անմա՛հօրէն մահացեալ,
Անճառելի եւ անդրանիկ դաստիարակ,
Շուշանմարմին մանուկներէն՝
Մինչեւ ծերերն հողաբոյր,
Քու Սուրբ անունդ կ'օրհներգեն...
Օչականի հանճարանիստ հողակոյտ,

Եկեղեցւոյ խորանին քով անշուքօրէն մրափող՝
Եւ Եհովայի պատգամախօս մեծ Մատեանին
Դուն սրբագիր թարգմանիչ,
Ոսկեդարու ադամանդեայ՝ բանալի,
Դուն հայ դպրութեանց անշրջանակ լուսամուտ,
Դուն լեզուի կաճառ, գեղեցկութեան իջեւան,
Դուն ճեմարան մարմարային մտածումի...

Սուրբին Աղօթքը

«Լո՛յս տուր ինծի, Աստուած անհերքելի,
Տիեզերքի ամեկնելի ճարտարապետ,
Ճակատագրի եւ ճանաչման տեղծի՛չ,
Շունչի՛ մրրիկ, կեդրոնական կարողութիւն,
Սուրբ սեղանիդ սարկաւազն Մեսրոպ՝
Իր մշուշապատ մեծ երազին՝
Քու ձեռքերէդ յստակութի՛ւնն կ'աղերսէ...

Օգնէ՛ ինծի, անծայրածիր Ծանօթութիւն,
Գերազօր Տէր, անհուն հնարիչ,
Լոյսի գենիթ, անկնճիռ իմաստ,
Ջուր երկնային, անանջրպետ հոգի,
Անհաշիւ բաշխող, երազներու սահանք,
Ճանաչումի քու ծածկոցդ լուսեղեն
Իմ կործանեալ ուսիս վրան թող ծածանի,
Եւ՝ հսկումներու, հեծեծանքի, աղօթքներու
Այս իրիկուան, քառասներորդ գիշերին՝
Աստուա՛ծ անհեղիլի, Աստուա՛ծ անափունք,
Արարչագործ ձեռքդ իմ ուղեղիս երկարէ,
Հոն իմ գիւտս խմորելու...»:

Տեսիլք

Ո՛վ հրաշալիք, ո՛վ հաւատքի աննիւթական հուր,
Ո՛վ զարմանագործ զօրութիւն,
Ո՛վ բոցեղեն բժժանք, ո՛վ անլոյծ խորհուրդ,
Ահաւասիկ Քերովբէ մը՝ մրափին մէջ Մեսրոպին,
Իր աջ ձեռքովն լուսագիծ՝
Ակնթարթ մը՝ մենաստանին որմին վրայ,
Հայկազնեան Այբբենարանը տառագրեց...

Յանկարծ՝ Սուրբը, մեծ Տեսիլքէն ցնորաշարժ,
Մեռեալի մը պէս ընդոստ ոտքի,
Փետուր գրիչն եւ տախտակն ի ձեռին,
Հրաշքին տակ արտասուելով,
Որմին առջեւ անհունօրէն ծնրադրեց...

Գիտիմ Փառքը

Մեսրոպ, հայ դարերուն դիմաց կեցող՝
Դուն ադամանդեայ ապառաժ,
Դուն էիր, որ զքեզ երգող ցեղդ այսօրուան,
Հելլեններէն եւ հանճարեղ եւ հրավառ
Ու աշխարհակալ մեծ Հռովմի որդիներէն,
Ու հրապաշտ պարսիկներէն դրացի,
Մայր-բարբառիդ հիմնաքարովն յակինթ,
Հայկազունեաց մեր շառաւիղն ազատեցիր...
Դուն երկրորդ Աստուած,
Եւ մտածման Դուն առաջին արարիչ...
Ո՛վ մեռակեաց, ո՛վ Մագիստրոս, ահաւասիկ
Երկու Հայքերն «Օվսաննա՛ քեզ» կը գոռան...
Եւ Օվսաննա Վաղարշապատի Հայրապետին՝
Սահակ Պարթեւ զուգակշիռ արբանեակիդ,
Եւ Վռամշապուհ Արքային,
Որովհետեւ քու մեծ գիւտիդ զօրավիզ,
Մէկն իր Խաչին, միւսն իր Սուրին համազօր
Քու քայլերուդ հետ՝ քալելով՝
Արարատեան արշալոյսին,
Դպրութեանց դուռը մեզ բացին...
Ո՛վ անլուծելի առեղծուած,
Ո՛վ ջղերո՛ւ կայծակէ խուրձ,
Արեան հնոց, անուրջներու անբիծ ծաւալ,
Ո՛վ զարմանալի եւ տեւական զգայախաբ,
Եւ այսօր քու սրբութեամբդ սնած՝
Ես ապաժաման քնարահար,
Եւ անվճար ու անարժան երախտագէտ,
Ես՝ քու ցեղիդ հոգիին հայելին քեզ կը բերեմ...
Աչքերուս մէջ անոր աչքէն հուր առի...
Ու իմ խօսքերս անոր սրտէն եմ քաղեր,
Եւ ինչ որ կարդաս ճակատիս վրան,

Ինչ որ կարդաս ժպիտին մէջ,
Անոր Յոյսովն եմ ես գրած...
Եւ թոյլ տուր այսօր, ո՛վ Մեսրոպ,
Որ՝ Հայոց հողէն մինչեւ աստղերը հասնող
Քու ոսկիէ սանդուղէդ վե՛ր բարձրանամ,
Եւ հաստատաքայլ աստիճանէ աստիճան
Ու պսակէ ի պսակ եւ լոյսէ ի լոյս,
Իբր զաւակ մը մտածումիդ,
Ես ի քե՛զ գամ, իմ այս երգս երգելու...

* * *

ԵՂԻՇԷ ԶԱՐԵՆՑ

ՄԵՐ ԼԵԶՈՒՆ

Մեր լեզուն ճկուն է ու բարբարոս,
Առնական է, կոպիտ, բայց միեւնոյն պահին
Պայծառ է նա, որպէս մշտաբորբոք փարոս,
Վառուած հրով անչէջ դարերում հին:—

Եւ վարպետներ, խոնարհ ու հանճարեղ,
Հղկեր են այն դարեր, որպէս մարմար,
Եւ փայլեր է նա մերթ, ինչպէս բիւրեղ,
Մերթ կոպտացել, ինչպէս լեռնային քար:

Բայց միշտ պահել է նա իր կենդանի ոգին,—
Եւ եթէ մենք այսօր կոտրատում ենք այն մերթ—
Այդ նրանից է, որ ուզում ենք մեր
Նոր խոհերի վրայ ծանր չչոքի:—

Այդ նրանից է, որ մեր այսօրուայ ոգուն
Այլեւս չի կարող լինել պատեան
Ո՛չ Տէրեանի բարբառը նրբագոյն,
Ո՛չ Նարեկի մրմունջը մագաղաթեայ:—

Եւ ո՛չ անգամ Լոռու պայծառ երգիչ
Թումանեանի բարբառը գեղջկական,—
Բայց նա կը գայ՝ լեզուն այս երկաթեայ բերքի
Եւ խոհերի այս խո՛ր ու երկրակամ...

Արի՛, եղբայր, փառաբանե՛նք
մեր քաղցրաբառ հայոց լեզուն,
Մեր սրտի ջուր, մեր ձեռքի թուր,
մեր հոգու լար հայոց լեզուն:

Հոսել է նա մեր դարերից,
մեր սարերից ու մեր սրտից,
Արաքսի պէս միշտ կենդանի,
միշտ անսպառ՝ հայոց լեզուն:

Նա առաջին կանչն է եղել
դիւցազնական մեր նախահօր,
Օրօրոցից մեզ փայփայել է
մայրաբար հայոց լեզուն:

Քերթողահայր խորենացուց
մինչեւ Քուչակն ու ձեր ծառան
Տուեր է մեզ երազ ու երգ
եւ ճանապարհ՝ հայոց լեզուն:

Կը մոլորուէր մեր քարաւանն
ամպրոպաշունչ գիշերներին,
Կը կորչէինք, եթէ ճամբին
չբոցկլտար հայոց լեզուն:

Ուրեմըն է՛կ փառաբանենք,
փայլեցնենք թրի նման,
Որ զրնգայ արեւի տակ
յաւէտ պայծառ հայոց լեզուն:

* * *

ՍԻՊԻԼ (ԶԱՊԵԼ ԱՍԱՏՈՒՐ)

ՀԱՅ ԼԵԶՈՒԻՆ

Դո՛ւն առաջին վանկ չրթունքիս, առաջին վանկ իմ հոգւոյս,
Նախկին հնչիւն իմ մանկական լեզուիս հէզ,
Որով լացի ու երգեցի միշտ յուզումներս, իղձս ու յոյս,
Իմ մայրենի քաղցրի՛կ բարբառ, ողջո՛յն քեզ:

Քու բառերէդ արեւէն վառ ու բիւրեղէն ալ վճիտ՝
Իմ հոգւոյս մէջ բոց մը կաթեց մշտակէզ,
Հուր ծարաւ մը անհունութեան, բարւոյն, մեծ ին ճշմարիտ.
Ո՛ր վ մանկութեանս ազնիւ լեզու, կ'օրհնե՛մ քեզ:

Օրհնեա՛լ ըլլան մեր հայրերը, որոնք թէեւ ցիրուցան,
Մուրթ օրերուն՝ մոլորած չոր շիւղին պէս,
Մոռցան իրենց տունն ու տեղը, զաւակներն ին ուրացան,
Իրենց անձն ալ, բայց չը մոռացան երբեք քեզ:

Օրհնեա՛լ ըլլան մեր մայրերը, որոնք ըզքեզ սընուցին,
Իրենց շունչովն ու աղօթքով սրտակէզ:
Խարխուլ, փրլուած կըտուրին տակ, կարօտ պատառ մը հացին,
Գուրգուրանքով պահպանեցին միշտ ըզքեզ:

Թո՛ղ որ ես ալ, մեր հայրերու յետին զաւակը թշուառ,
Սուրբ տաճարիդ ոտքը բերեմ ողջակէզ,
Միշտ տառապած, երբեք չիջած սիրտէս կայծ մը խանդավառ,
Հոգով պաշտեմ ու քընարովս օրհնեմ քեզ:

* * *

ՅԱԿՈԲ ԳՈՒՅՈՒՄՃԵԱՆ

ՏՂԱՍ, ԼԵԶՈՒՆ ՀԱՅԱԿԱՆ

Տղա՛ս, լեզուն Հայկական մեր ամրոցն է անառիկ,
Զոր քար առ քար կերտեցին մեր պապերը դիւցազուն,
Կը փշրուին անոր դէմ ամէն քամի, փոթորիկ,
Կ'ըլլան ժայռերն անգամ կաւ իր ճակատին դէմ ցցուն:

Ամէն մէկ բառ հղկելով ու փայլ տալով զտեցին,
Հայոց լեզուն ոսկեշող, մեր պապերը վեհապանծ,
Անկէ զրահ շինելով զայն հագցուցին մեր ազգին,
Որ պահպանէ ան ինքզինք ալիքներու դէմ անսանձ:

Ու կոկելով, կոփելով լեզուն Հայոց քաղցրալար
Մեր հայրերը հանճարեղ զայն դարձուցին երգեհոն,
Երգի, խունկի ծաղկաստան՝ յաւերժական ու դալար,
Կտակեցին զայն մեզի իբրեւ խոստում, փառասօն:

Տղա՛ս, լեզուն Հայկական ժառանգութիւն է շքեղ,
Հարս է աղուոր ու ժպիտ, գեղեցկութիւն է անմեռ,
Զոր իր փառքին հասցուցին գուսանները ամէն տեղ,
Հայաստանէն մինչեւ հոս, հազարանուն այլ ափեր:

Ապրող, աճող մեր ազգին հզօրագօր ձայնն է ան,
Հոգիներու կամուրջն է, սիրոյ շղթան ոսկեկուռ,
Հայրենիքէն երկարող, տղա՛ս, լեզուն Հայկական
Մայրական ձեռք ու գգուանք, նուիրում է եւ համբոյր:

Գալիքները կը մոռնան գուցէ երգերն այս բոլոր,
Խօսիլ լեզուով պապերուդ, հօրդ կտակն է քեզ, որդի՛,
Ու փոխանցէ զայն դուն ալ զաւակներուդ գերթ օրօր,
Իբրեւ զրահ ու ամրոց, հպարտութեան ալ յուռթի:

* * *

ԽԱՉԻԿ ԴԱՇՏԵՆՑ

ՀԱՅՆՐԷՆ

Երգ սփիւռքահայի

Մեր շուրջը լեզուներ նոր ու հին,
Մեր շուրջը խօսում են այլօրէն,
Եկ խօսենք, եղբայր իմ,
Հայերէն:

Կուլ չերթանք այս ահեղ լափումին,
Թոյլ չտանք մեր լեզուն աւերեն,
Եկ խօսենք, մի՛չտ խօսենք
Հայերէն:

Մենք ունենք աշխարհում Մասիս սար,
Այդ սարը գալիս է դարերէն,
Նա անվերջ խօսում է
Հայերէն:

Ձաւակիդ Հայկազեան դպրոց տար,
Եկ գրենք Մեսրոպեան տառերով,
Եկ խօսենք մեր անուշ
Բառերով:

Մեր հանդէպ ապագայ լուսեղէն,
Թող հնչի մեր լեզուն վեհօրէն,
Թող այրուի մեր հոգին
Այդ հրէն:

Մեզ ցրեց մի բազուկ անօրէն,
Թէ կ'ուզես սերունդներ մեզ ներեն,
Մենք հայ ենք, եկ խօսենք
Հայերէն:

Այս օտար աշխարհի ցրտերում
Եկ սիրենք մեր լեզուն ջերմօրէն,
Եկ վառենք ու վառուենք
Հայերէն:

* * *

ՄՈՒՇԵՂ ԻՇԽԱՆ

ՀԱՅ ԼԵԶՈՒՆ ՏՈՒՆՆ Է ՀԱՅՈՒՆ...

Հայ լեզուն տունն է հայուն աշխարհիս չորս ծագերուն,
Ուր կը մտնէ ամէն հայ իբրեւ տանտէր հարազատ,
Կ'ստանայ սէր ու սնունդ, սրտի հպարտ ցնծութիւն,
Եւ բորեանէն ու բուքէն հոն կը մնայ միշտ ազատ:

Քանի՛ դարեր եւ քանի՛ ճարտարապետ հանճարներ
Աշխատեցան անոր տալ վեհութիւն, գեղ ու պերճանք,
Քանի՛ գեղջուկ բանուորներ տքնեցան տիւ եւ գիշեր,
Որոնք թաղուած են հիմա մոռացութեան մութին տակ:

Մշտանորոգ ու միշտ հին՝ ան կը տեւէ դարէ դար,
իր ճրագները՝ միշտ լոյս, իր օջախին հուրը՝ վա՛ռ,
Բարիքներով անսպառ լեցուն ամբարն ու մառան:

Հոն է միայն, որ կրնայ գտնել ամէն հայ կրկին
խաթամուժին մէջ օտար կորսնցուցած իր հոգին,
Անցեալն անհուն եւ ներկան, նոյնիսկ միմի՛ն ապագան...

* * *

ԴԵԻ (ՄԱՐԳԱՐ ՂԱՐԱՔԵԿԵԱՆ)

ԻՄ ԱՆԳԻՆ ԼԵԶՈՒ

Ինչպէ՛ս չսիրեմ ես քեզ, իմ անգի՛ն լեզու,
Երբ ինձ հետ ես թէ՛ արթուն եւ թէ՛ երազում:

Ինչպէ՛ս կարող եմ քո դէմ յոյգերս զսպել,
Երբ ապրում ես դու իմ մէջ թանկ երազիս պէս:

Ինչպէ՛ս շունչդ իմ հոգուն բերկրանք չբերի,
Երբ ծնուած ես դու ինձ հետ, լեզո՛ւ մտերիմ:

Ինչպէ՛ս սիրտս չգերեն բառերդ ոսկի,
Հնչիւնները լուսալար քո թովիչ խօսքի:

Ինչպէ՛ս վճիտ աղբիւրիդ ակը չբանամ,
Որ քո բիւրեղ հոսանքից խմեմ, յագենամ:

Ինչպէ՛ս, ինչպէ՛ս չգովեմ քեզ իմ ջինջ երգերում,
Երբ քո հրաշք խօսքերով երգերդ եմ երգում:

* * *

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԾԻՐԱԶ

ՀԱՅՈՑ ԼԵԶՈՒՆ

Մի հայրենադարձ պատանու

Մեսրոպ Մաշտոցն ասաց՝ որդիս,
Ել ինչո՞վ ես յոյսը բերդիս,-

էլ հայրենիք ինչո՞ւ եկար
Թէ պիտ խօսես օտար լեզուով,
Խմես հայոց գինին նեկտար՝
Կենաց կանչես օտար լեզուով:
Քաղես հայոց վարդերն ու հեզ
Աղջիկ կանչես օտար լեզուով:

Իրաւ, քանի լեզու գիտես՝
Այնքան մարդ ես՝ իրաւն ասին,
Բայց որ քո հայ լեզուն չունես,
էլ ի՞նչ յոյս ես քո Մասիսին,
Որ թողել ես քո մայրենին՝
Հարամ է քեզ հայոց գինին,
Հարամ է քեզ աղջիկն հայոց,
Հայոց սիրտը՝ Մասիսն հայոց:

Մեր հայրենիքն էլ ի՞նչ սրտով
Քո ոտքերն էլ գրկէ վարդով...
...Ա՛խ, չէ, Մասիսն հալալ է քեզ,
Հայոց վշտում դու մեղք չունես,
Հալալ է քեզ հողն հայրենի,
Թող քեզ ջուրն էլ դառնայ գինի:
Քանզի հայոց վայ սփիւռքում
Պանդխտութիւնն է դեռ պոկում
Հայ բերանից հայոց լեզուն,
Օտարն՝ հայոց մահն է ուզում...
Բայց նա է հայ, ով յովազի
Արնախում երախումն էլ
Իր մայրենի լեզուով խօսի,
Մօր կաթի հետ ծծած լեզուով
Որ հայ գետը ծով ծնի, ծով,-
Ժխորում էլ Բաբելոնի
Խօսի լեզուով, որ միշտ ջահել,
Մեզ բիւր դարեր հայ է պահել:

* * *

ՄԱՅՐԵՆԻ ԼԵՂՈՒ
(Հատուածներ)

Դու մեր մեծ երթի գալազանակիր
Եւ մեր պատմութեան մեծագոյն դիւան,
Մեր ազնւութեան գովասանագիր,
Մեր մտքի պահեստ, հոգու օթեան:
Անցեալին պարզուած դու մեր լսափող,
Եւ մեր խօսափող՝ գալիքին ուղղուած:
Դու մեր սրբութիւն՝ կնքուած Մեսրոպով,
Նարեկացիով օծուած ու իւղուած:

Շա՛տ բանից է մեզ զրկել թշնամին:
Իր ձեռքով նա մեր ձեռքերն է հատել,
Հատել է ականջ ու ոտնաթաթեր,
Աչքեր է հանել դաշոյնով իր սուր,
Կտրել է նաեւ արմատից լեզուն,
Եւ սակայն... իզո՛ւր.
Զի՛ հատուել լեզուն,
Մնացել է նա՝ հատուելո՛ւյ անգամ...

Քեզ՝ մեր հայկական եւ արամական,
Զկարողացան քեզ խլել մեզնից
Ո՛չ խարդաւանքով արամէական,
Ո՛չ բիւզանդական սիրով անագնիւ,
Ո՛չ Ահրիմանի ահեղ նետերով,
Ո՛չ Քրիստոսի մարդ-չմարդութեամբ,
Ո՛չ Մուհամէդի ճմլիչ ոտերով.
Ո՛չ ճշմարտութեամբ,
Ո՛չ էլ ստերով:

Եւ ի՞նչ խաչագող դեռ պիտի հասնի,
Որ քեզ կամենայ գողանալ մեզնից
(Մի՛ ասա «մեզնից», «աշխարհից» ասա)
Զէ՞ որ դու հիմա ոչ միայն լեզու,
Այլեւ մասո՛ւնք ես,
Մասո՛ւնք ես մի սուրբ,

Անկողոպտելի մասո՛ւնք սրբագան՝
Դարերի խորքից դարերին հասած:

Մասո՞ւնք: Ինչպե՞ս թէ: Մասունքըս ո՛րն է:
Մասունքի տեղը տուփն է կամ հորն է:
Իսկ դո՛ւ դարաւոր, բայց եւ առոյգ ես,
Գիտալոր ծուխ ես, բայց եւ խարոյկ ես,
Ինչքան պարզ՝ նոյնքան ասպետական ես,
Շատերի մէջ ես, բայց պետական ես,
Եւ դրանով իսկ դու պէտքական ես
Այն պետութեանը, որ վաղը պիտի
Լուսնից ու Մարսից ինքն իրեն դիտի...

«ԵՒ ԱՅՐ ՄԻ՝ ՄԱՇՏՈՅ ԱՆՈՒՆ»

(հատուածներ)

Զոհուած արջառի տաքուկ սրտի պէս
Մեր հողն էր կիսուած
Եւ բռնի քաշուած
Երկու շիկացած ու սուր շամփուրի,
Որոնցից մէկը պարսիկն էր բռնել կրակի վրայ,
Միւսը բռնել էր մոմերի վրա նենգ բիւզանդացին:

Մե՛ր հողի վրայ,
Մե՛ր երկնքի տակ
Մենք դարձել էինք օտարի գաղուժ,
Նոյնիսկ մեր հօրը երկրպագելու
Եւ կամ թէ որդուն պագելու համար
Այլ արքունիքից պիտի խնդրէինք մի թոյլտուութիւն,
Որ եթէ հասնէր՝
Պարտաւոր էինք համարել շնորհ
Եւ շնորհակալ մնալ յաւիտեան:
Իրաւունք չկար երգել երգը մեր,
Որ դարեր ի վեր
Հնչել էր լեզուով մեր ոսկեղենիկ՝
Իրաւունք չկար նաեւ նուագել՝
Ո՛չ վինի վրայ,
Ո՛չ էլ բամբիռի:

Եւ ի՞նչ էր մնում:
Այլ բան չէր մնում,
Քան թէ աղօթել:

Եւ այդ պահին էր, որ աշխարհ եկաւ
Նա՛ այր մի՛
Մեսրոպ Մաշտոց անունով:

Ժողովրդի մէջ ննջում են Նրանք,
Ինչպէս ջրի մէջ՝ ահեղ գոլորշին
Նրանք ծնւում են ինչ-որ հանճարեղ մի յոգնութիւնից,
Որպէսզի դառնան հանճարեղութիւն:
Նրանք ծնւում են, որ ապացուցեն,
Թէ վերջը մի տեղ դառնում է սկիզբ:
Նրանք ծնւում են, որ ապացուցեն,
Թէ հրաշք չկա՛յ,
Կա միայն կարի՛ք:
Նրանք ծնւում են, որ ապացուցեն,
Թէ այնտեղ է լոկ սիրանքն սկսում,
Ուր վերջանում է ամէ՛ն մի հնար...

Այսպէս էլ ծնուեց մէկը Նրանցից,
Ծնուեց Նա՛
Այր մի՛ Մաշտոց անունով:
Եւ նա չծնուեց որ աւելացնի
Հարց տուողների քանակն անպակաս:
Նա եկաւ աշխարհ՝ պատասխանելու,
Եւ պատասխանը գտաւ իսկապէս...

Մենք կայինք, այո՛, Նրանից առաջ:
Սակայն Նա ծնուեց,
Որ գայ ու դառնայ ինչ-որ նոր Սկիզբ:
Այո՛, մենք կայինք Նրանից առաջ,
Քիչ թէ չատ՝ կար հաց,
Եւ ունէինք ջուր:
Սակայն Նա ծնուեց, որ Մնո՛ւնդ դառնայ:

Ծնունդ, որ ծնենք,
Եղա՛ւ որ լինե՛նք,
Եւ անմահացա՛ւ,
Որ անմահանա՛նք...

Մեզ սպառնացող վտանգի չափ մեծ
Եւ այդ վտանգից նաեւ ահագին՝
Նա օտար հրի ճարակի դիմաց
Մեր ինքնութիւնը կոփեց ու կռեց,
Դրեց խարդախուած կաթի դէմ՝ մերան,
Քանակի դէմ թեւ,
Թուի դէմ՝ թռիչք,
Արեան դէմ՝ թանաք,
Սրի դէմ՝ գրիչ,
Եւ դարանի դէմ՝ Մատենադարան:

Անվերջ կրելով զարկեր ու հարուած,
Նոյնիսկ յաղթուելով ժանտ բանականերից՝
Ժանտերից ժանտին յաղթեցինք կեանքում-
Յաղթեցինք դաժան ժամանակներին՝
Կանգուն առ կանգուն թաղուելով հողում՝
Յառնեցինք դարձեալ,
Մնացինք կանգուն.
Անվերջ ընկնելով՝
Վերաթեւեցինք.
Մեռնելով անվերջ՝
Գոյատեւեցինք...
Եւ հիմա արդէն այդ մե՛զ չեն պեղում,
Այլ մենք ենք պեղում,
Այդ մե՛զ չեն յիշում,
Այլ մենք ենք յիշում.
Մե՛զ չեն վկայում,
Մենք ենք վկայում՝
Հասնելով ուրիշ ժամանակների,
Երբ մենք՝ տառապած միշտ քանակներից,
Հպարտ ենք արդէն մեր նոր որակով:

Այսքանից յետո ի՞նչ կոչես Նրան՝
Մեր կեռամանաչատ երթուղու վրայ
Մի նշանացի՞ց,
Մի սի՞ւն
Կամ թէ՛ ձո՞ղ,
Ինչ-որ գրերի ինչ-որ ստեղծո՞ղ:

Ու եթէ պիտի գիր ու տառ յիշուի,
Ապա Նա ինքն է այն մեծատառը,
Որով հասարակ ու պարզուկ բառը
Աճում է-հասնում խորհրդանշի,
Եւ... մարդը ձգւում ու դառնում է Մարդ,
Իսկ հայը՝... Մաշտոց:

* * *

ՎԱՀԱԳՆ ԴԱԻԹԵԱՆ

ՀԱՅՈՅ ԼԵԶՈՒ

Իմ մայրենի, իմ բարբառ, կրակի՛ հետ արարել,
Կրակի պէս սրբազան քեզ դարեր եմ տարել:

Վառել եմ բոցը քո շէկ ես եղեգան փողն ի վեր,
Որ աստուածներ դու ծնես՝ բոցամօրուս ու հուրհեր:

Եւ մայրենի կաւածեփ խուղերում եմ վառել քեզ,
Որ ծխանի ծխի հետ յաւերժօրէն երկարես...

Իմ մայրենի, իմ բարբառ, քեզ հացի՛ հետ արարել
Եւ հացի պէս սրբազան քեզ դարեր եմ տարել:

Քարից քամած ցորեանիս համն ու հոտն եմ տուել քեզ,
Որ անապառ լինես դու այն օրհնուած հացի պէս:

Որ հեռավոր ճամբէքին՝ օտարութեան ու քաղցի,
Դու շուրթերիս մերձենաս հաղորդութեան պէս հացի:

Իմ մայրենի, իմ բարբառ, քեզ գինո՛ւ հետ արարել
Եւ գինու պէս սրբազան քեզ դարեր եմ տարել:

Ու քեզանով արբեցած, դարձել տրտունջ ու բողոք,
Ծառս եմ եղել երկնքի գահերի դեմ անողոք:

Ես քեզանով իմ հոգու լոյսն ու խաւարն եմ հունցել
Ու կապոյտի, անյայտի, յաւերժի հետ զրուցել:

Իմ մայրենի, իմ բարբառ, աշխարհում ինչ էլ լինի՝
Դու իմ կրակ, դու իմ հաց, դու սրբազան իմ գինի...

ՄԵՐ ՏԱՌԵՐԸ

Տեսիլքից են ծնուել տառերը մեր,
Հողմերով են սնուել տառերը մեր,
Ջրդեղուկ են, դարձել երկաթագիր,
Քարերին են գրուել տառերը մեր,
Երբ փորձել են ջնջել ու եղծանել,
Կայծակին են տուել տառերը մեր...

* * *

ԳԷՈՐԳ ԷՄԻՆ

ՄԵՐ ԱՅՌՈՒԲԵՆԸ

Այբուբենն չէ սա՝
Բերդ է անմատոյց,
Գանձ է աննուաճ՝
Դուռ է փրկութեան,
Ելք, երբ յոյս չկայ,
Զարթօնքի նուազ:
Էութիւնն է մեր,
Ընթացքն ու ուղին,
Թագ ու զօրավար.
Ժողովող մի կանչ,
Իմաստուն խորհուրդ,
Լինելու հնար:
Խարիսխը նաւի,
Ծառը դպրութեան,
Կնիքն ինքնութեան,

Հացն հանապազօր
 հայի սեղանի,
 Զիրքերի հնձան:
 Ղօղանջը երգի,
 դեկը ընթացքի,
 Ճեմարան ճառի,
 Մարգարան մտքի,
 Մատեան հավատքի,
 Իւղ՝ անմար ջահի:
 Նախահիմքն է մեր,
 Շողը մեր յոյսի,
 Ոգին մեր ճարտար՝
 Զինարին այգու,
 Պարիսպը մեր տան,
 Զրադացն արդար...
 Ռումբն է մեր ռազմի,
 ռունգը բնազդի,
 ռահվիրան փառքի,
 Սէրն ու սիրտն է մեր,
 սերմը միշտ ծլող,
 Վէժ ու վիմագիր:
 Տունը ցամաքում,
 տապանը ջրում,
 Րոպէն սլացքում.
 Յորեանը արտում,
 Ուղին անյայտում,
 Փառքը սխրանքում:
 Քիստն ու քաղն է մեր,
 քանքար ու քնար,
 քարաւան ու ափ.
 Եւ
 Օջախն անմար,
 օժիտն անհատնում,
 Ֆէ-ից մինչեւ Այբ:

* * *

ՀԱՄՕ ՍԱՀԵԱՆ

ՄԵՐ ԼԵԶՈՒՆ

Մեր լեզուն մեր խիղճն է դա,
Սուրբ հացը մեր սեղանի,
Մեր հոգու կանչն է արդար
Ու համը մեր բերանի:

Մեր լեզուն ծուխն է մեր տան,
Մեր կշիռն աշխարհի մէջ,
Նա աղն է մեր ինքնութեան,
Էութեան խորհուրդը մեծ:

Մեր լեզուն արիւնն է մեր,
Արիւնից աւելի թանկ,
Մեր բուրմունքն ու գոյնն է մեր,
Մեր լեզուն մենք ենք ու կանք:

Նա պիտի մեր առաջին
Ու վերջին սէրը լինի,
Ի՞նչ ունենք էլ աշխարհում,
Որ այսքան մերը լինի:

* * *

ՀԱՅՈՅ ԼԵԶՈՒ

(Հատուած)

Քեզանով է պայթել հունդը մեր գոյութեան,
Քեզանով ենք դարձել սուն ու երկիր,
Շառաչել ես դու հին հողում Արարատեան
Մինչեւ հնչիւնը քո դարձել է գիր:

Դու ոգին ես եղել մեր եղեգան փողի,
Ոգու կանչն ես եղել մեր պայքարող...
Կարող էինք ապրել անգամ առանց հողի,
Բայց առանց քեզ ապրել չէինք կարող:

Քեզանով են խօսել սեպուհներն ու արքան,
Շինականն է խօսել յոգնած ու հեզ՝
Ձեղեալ իր աստծոյ, իր սրտի եւ անգամ
Իր տանջանքի լծորդ լծկանի հետ:

Դու մեր անցած բոլոր ուղիներում մի՛թար,
Ե՛ւ զրահ ես եղել ե՛ւ զօրավիգ,
Մարմնաւորել ես դու մեր գաղափարն արդար,
Դարձել Յասման Մհեր, Թլոր Դաւիթ:

Մերթ հնչել ես որպէս կռուի կանչող շեփոր,
Մերթ հառաչել որպէս սիրտը ցաւոտ,
Հեքիաթներ ես հիւսել, առասպել ու էպոս,
Ողբերգութեան մատեան, ասք ու աղօթք:

Հինաւորաց ու նորոգ դու իմ հայոց լեզու,
Դու աւելի փարթամ պիտի ծաղկես,
Երբ մեր երազն անգամ հայերէն է հիւսւում,
Էլ կարո՞ղ ենք ապրել մենք առանց քեզ:

Ոչ մի մրրիկ ու հողմ մեզնից քեզ չի պոկի,
Եւ քեզ չի խափանի ոչ մի աղէտ,
Մեր գոյութեան արեւ, մեր ինքնութեան ոգի
Յաւիտենից ի վեր եւ առյաւէտ:

* * *

ՍԻՆՎԱ ԿԱՊՈՒՏԻԿԵԱՆ

ԽՕՍՔ ԻՄ ՈՐԳՈՒՆ

Այս գարնան հետ, այս ծաղկունքի,
Այս թռչնակի, այս առուակի,
Հետն այս երգի ու զարթօնքի
Բացուեց լեզո՛ւն իմ մանկիկի:
Ու թոթովեց բառ մի անգին
Հայկեան լեզուից մեր սրբազան,
Ասես մասունք հաղորդութեան
Դիպաւ մանկանըս շրթունքին...
-Լսիր, որդիս, պատգամ որպէս

Սիրող քո մօր խօսքը սրտանց,
 Այսօրուանից յանձնում եմ քեզ
 Հայոց լեզու՛ն հազարադանձ:
 Կտրել է նա, հանց աստղալոյս,
 Երկինքները ժամանակի,
 Շառաչել է խռովայոյց
 Սլացքի հետ հայկեան նետի,
 Եւ Մեսրոպի սուրբ հանճարով
 Դարձել է գիր ու մագաղաթ,
 Դարձել է յո՛յս, դարձել դրօ՛շ,
 Պահել երթը մեր՝ անաղարտ...
 Նրանով է մրմնջացել
 Հայ պանդուխտը վէրքն իր սրտի,
 Նրանո՛վ է որոտացել
 Կռուի երգն իմ ժողովրդի,
 Նրանով է մայրս ջահել
 Ինձ օրօրոց դրել մի օր,
 Հիմա եկել քե՛զ է հասել
 Նրա կարկաչը դարաւոր...
 Բա՛ց շուրթերդ, խօսի՛ր, անգի՛ն,
 Ժիր դայլայլի՛ր, ի՛մ սիրասուն.
 Թող մանկանա՛յ քո շուրթերին
 Մեր ալեհե՛ր հայոց լեզուն...
 Պահի՛ր նրան բարձր ու վճիտ,
 Արարատի սուրբ ձիւնի պէս,
 Պահի՛ր նրան սրտիդ մօտիկ,
 Քո պապերի աճիւնի պէս,
 Ու ոսոխի զարկիցը սեւ
 Դու պաշտպանի՛ր կրծքով նրան,
 Ինչպէս մօ՛րըդ կը պաշտպանես,
 Թէ սո՛ւր քաշեն մօրըդ վրայ.
 Ու տե՛ս, որդիս, ո՛ւր էլ լինես,
 Այս լուսնի տակ ո՛ւր էլ գնաս,
 Թէ մօ՛րըդ անգամ մտքից հանես,
 Քո մա՛յր լեզուն չմոռանա՛ս...

* * *

Մեսրոպ,

*Արարատեան ժայռի ճարտա՛ր քարակոփ,
Որ ե՛րգ քաղեց քնարի պէս քարերէն.
Եւ հայկազեան լեզուի ճշգրի՛տ բառակոփ,
Որ լո՛յս փրցուց բիւրեղի պէս բառերէն:*

Մեսրոպ,

*Արմենական հանճար ճեղքող բերրի՛ խոփ,
Որ դալարի՛ ալլակերպեց քարը մերկ.
Եւ հայ դարերն հերկող գըրի՛չ քառատրոփ,
Որ աստղերո՛վ բեղմնաւորեց էջը լերկ:*

Մեսրոպ,

*Փոթորիկի՛ անուն, լոյսի՛ դուն ամպրոպ,
Որ բոցերը մուծին մարեց, մոխրացո՛ւց՝
Հայ Ոգի՛ի՛ դարբին, բազո՛ւկ հրաբորբ,
Որ հաւատքի դողդոջ ամրոցն ամրացուց:*

Մեսրոպ,

*Օշականի քունին մէջ դեռ արթո՛ւն կոպ,
Որ կը հսկէ լամբերուն վրայ Հայ Մտքին՝
Լուսաւորչի աստղին անմա՛շ լուսամփոփ,
Որ կը պահէ աշխարհացի՛ր Հայ Հոգին,*

Ո՛վ Սուրբ Մեսրոպ,

Ոսկի ողջո՛յն քեզ, հայ Բանի ո՛վ ամպրոպ...:

DIOCESE OF THE ARMENIAN CHURCH OF AMERICA (EASTERN)

Առաջնորդութիւն Հայոց Ամերիկայի Արեւելեան Թեմի

630 Second Avenue, New York City / www.armenianchurch.net